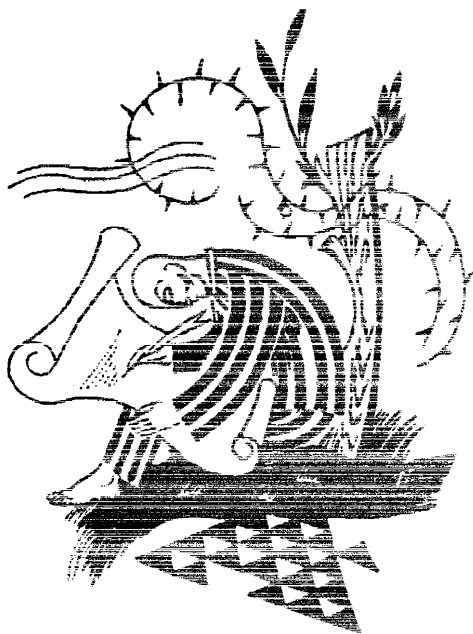

**Степан
Петелицький**

**ДО ОСВЕНЦІМУ
ЗА УКРАЇНУ**

diasporiana.org.ua

СТЕПАН ПЕТЕЛИЦЬКИЙ

ДО ОСВЕНЦІМУ ЗА УКРАЇНУ

Суспільна Служба України
Ванкувер – Торонто – Київ
2000

ББК63.3(4 УКР)622-36
УДК94(477):323.1 "1939/1945"

Петелицький, Степан.

П29 До Освенціму за Україну / Пер. з анг. О. Тереха. — К. :
Суспільна Служба України, 2000. — 120 с.
ISBN 966-7308-89-8

Мемуари Степана Петелицького покликані нагадати мільйонам українців про те, якою складною і трагічною була боротьба за волю. Автор чесно і безкомпромісно описує героїзм і зраду, боягузство і жорстокість людей різних національностей.

В'язень нацистських таборів Освенціму та Ебензе, Степан Петелицький підкреслює, що втрати України у другій світовій війні перевищують втрати будь-якої іншої європейської держави, і про це ніколи не можна забувати.

Переклав з англійської
Олександр Терех

Перекладена за виданням:
Stefan Petelycky
«Into Auschwitz, for Ukraine».
Kingston Kyiv The Kashtan Press,
1999

ISBN 966-7308-89-8

© 1999 Stefan Petelycky & The Kashtan Press
© Степан Петелицький, 2000
© Суспільна Служба України, 2000

Покоїна вже Емілія Остапчук (відзначена Орденом Канади «ОС» за суспільно-політичну працю), першою подала мені ідею опублікувати розповідь про те, що я пережив у воєнні роки. Книжка, що видана англійською мовою в Канаді, змогла побачити світ завдяки матеріальній допомозі Ліги Українських Канадців, Ліги Українських Канадських Жінок, Фондації Прометей, Дослідного Інституту Україністики, Українського Американського Комітету Юстиції, Української Канадської Асоціації Громадянських Свобод, Українського Канадського Конгресу (Саскачеванська Провінційна Рада, Едмонтонський та Віндзорський відділи), Української Канадської Фондації Тараса Шевченка, Української Асоціації Самопідтримки (Нью Вестмінстерський відділ), Фондації Українських Досліджень Британської Колумбії, Української Молодіжної Асоціації (СУМ) Канади (Калгарське відділення) і Всесвітньої Ліги Українських Політичних В'язнів. Я хочу також висловити вдячність Дж. Б. Грегоровичу, Ользі Грод, Г. Кокодиняку, Богдану Криницькому (154852), Доктору Мирону Куропасу, Стефану Лемежевському, Професору Полю Р. Магочі, Доктору Михайлу Марунчаку (120482), Доктору Олегу Романишину і Юлії Сташук за їх підтримку моїх зусиль, а також Професору Любомиру Луцюку за допомогу в редагуванні книжки і написанні приміток. Вдячний за художнє оформлення художнику-оформлювачу Джеррі Локліну, який вмістив у книгу малюнки ще одного українця, що вижив в Освенцімі. "Альбом політичного в'язня", опублікований під псевдонімом

Паладія Осинки (Озіріс, Мюнхен, 1946 р.), є справжнім раритетом. Я зустрічав цього художника у пральні в Освенцімі, де я його знав під іменем Петро Балій (57321). Він навмисне малював свої ескізи в гумористичному дусі, даючи зрозуміти, що інакше сприйняття того, що він та інші політичні в'язні пережили в нацистському пеклі, було б майже неможливим. Фотографії Золочівської в'язниці були взяті у Володимира Болюбаша, ("Золочівщина: минуле і сучасне", Нью Йорк – Торонто: Канадське наукове товариство ім. Шевченка, 1982 р.). Точка зору, висловлена у цій книзі є, звісно, лише моєю.

Складаю щиру вдячність і пошану доброчинцям, які підтримали коштами видання українською мовою, а саме: Українська Асоціація Самозабезпечення, Кеннет Г. Смит (Річмонд), Валтер Логвин (Річмонд), Іван Харина (Порт Куквитлям), Богдан Качор (Голова Світової Ліги Українських Політв'язнів, Нью-Йорк), Іван Лагола (Член Управи Світової Ліги Українських Політв'язнів, Едмонтон), Дмитро Мазур (Вінніпег), Марія Чуйко (Ванкувер), Оксана Єленюк (Річмонд), Володимира Лучко (Торонто), Василь Ліпкевич (Ванкувер), Степан Харко, Фундація «Десна», Ліга Українців Канади.

Це розповідь про те, що сталося зі мною та іншими українськими в'язнями в нацистському концентраційному таборі. Я визнаю, що плин часу має владу над спогадами. Ось чому я твердо вирішив написати цю розповідь, поки не згасло життя останнього українця, який пережив Голокост. Наші страждання дотепер надто часто ігнорувались або і повністю заперечувались.

Передмова

У мене на руці витатуваний номер 154922. Це татування зроблене в Освенцімі. Я провів понад шістнадцять місяців в цьому таборі, який заслужив найгіршу славу серед нацистських концентраційних таборів. Звідти я потрапив до Маутгаузена, а звідти до Ебензее. Я бачив таке, що ніколи не зможу забути. А навіть якби я захотів, цього не дасть зробити зблякле синє татування на моїй руці. Я пережив Голокост. Я знаю про це все, що можна знати. Я був там. Я пам'ятаю і ніколи не зможу забути. Ніхто не повинен мати навіть тіні сумніву у тому, що нацисти винищили мільйони євреїв і багато мільйонів не євреїв.

Моє татуване тіло дає мені право говорити. Ті, хто не побував в нацистських таборах смерті, не мають такого права говорити про Голокост, як ті, хто це пережив особисто. Тому, хоча я і вітаю спроби деяких вчених, які досліджують що саме трапилось і визнаю, що були написані деякі достовірні роботи, присвячені цьому великому вбивству, я також вважаю, що ті, хто не пережив це особисто, ніколи не зможуть в повній мірі зрозуміти Голокосту¹.

Вони витлумачують. Я згадую. Це абсолютно різні речі.

На превеликий жаль, я виявив, що багато хто з тих, що заявляють, що виступають від імені мільйонів загиблих, подають дуже неповні (упереджені) свідчення того, що трапилось насправді. Їх спогади *викривлені*. Вперше я написав розповідь про пережите відразу після закінчення війни, в 1946-1947 роках. Проте, я відклав ці папери геть. Я не хотів забути тих, хто страждав у нацистських таборах смерті, а особливо тих, хто там заги-

нув. Але я також хотів продовжувати жити. Я не загинув у Освенцімі. Тепер я хотів скористатись своїм шансом життя. Сподіваюсь, мені можна це пробачити.

Але я був змушений витягти свої записи з шухляди, куди я їх поклав десятки років тому. Я повинен був їх перечитати. Я примусив себе пригадати кривди, біль гестапівського ув'язнення, відчуття приниження, коли тебе б'ють і деградації до того рівня, коли ти майже перестаєш бути людиною. Пригадати як перетворюєшся на перелякану тварину, яка інстинктивно робить все, що необхідно, аби вижити. Грабує мерців аби віддалити смерть. Багато хто вижив саме таким чином. До кінця війни нацисти майже зробили з мене “музульманина” – цим словом ув'язнені називали тих, хто ще був живий, але вже не міг зупинити свого власного фізичного, психологічного і духовного розкладання.

Чому я примусив себе викликати з небуття це жахливе минуле? Тому, що я переконаний в тому, що якщо я не візьму цей тягар на себе, тоді історія тих українців, які пережили Голокост і Великий Советський Терор, буде, після їх смерті, забута або перекручена. На мою думку, ми не маємо права дозволити, щоб світогляд майбутніх поколінь формувався напівправами і вигадками тих, хто впродовж нашої історії доклав багато зусиль з метою задушити боротьбу українського народу за незалежність, тими, хто і тепер продовжували б це робити, якби мали таку можливість.

Під час Другої світової війни, Україна втратила своїх співвітчизників більше, ніж будь-яка інша Європейська держава². Але про це ніхто не згадує... Українці та інші слов'янські народи визначалися нацистською пропагандою, як “*untermenschen*”, недолюди, призначені для поневолення і винищення. Для більшості євреїв справи були беззаперечно ще гіршими. Незалежно від місця їх проживання в Європі, вони всі, майже без винятку, призначались для знищення і вбивали їх мільйонами. Тим часом, в Україні також скорочували кількість населення — частково вбивали, частково вивозили як рабів, багаті природні ресурси країни експлуатувались на користь Третього Рейху, здійснювалась підготовка до колонізації країни “вищою”, згідно з уявленнями нацистів, арійською расою. Мільйони українців було вбито. Дещо з цього я бачив на власні очі.

Дещо з того, свідком чого я був, це те, що багато хто сьогодні хотів би забути. Всі добре знають про те, що в усіх країнах, які побували під

німецьким чоботом, були мільйони жертв. Але ще більше мільйонів мали лише одне бажання – вижити. Ці чоловіки і жінки, всіх віросповідань і національностей по всій окупованій Європі в ті воєнні роки робили свій дуже нелегкий і часто невірний вибір. Героїв було небагато і я також не був у їх числі.

Чи були колаборанти? Так, були. В кожній країні Європи були свої Іуди, але також кожен народ мав і своїх святих мучеників. Я пам'ятаю, як в 1943 році один поляк, котрий співробітничав з гестапо, видав мене нацистам за допомогу українському руху опору. Він особисто доклав руку до мого проходження через багато кіл нацистського пекла. Але в 1945 році інший поляк витяг мене з відкритих дверей крематорію в Ебензее, з тієї самої печі, в якій лише декілька днів тому згоріли тлінні останки моїх найкращих друзів. Тому, коли я подумки повертаюся в ті далекі роки, я згадую одного поляка як Іуду, а іншого поляка, як Спасителя. Я не можу ставитись до всіх поляків як до моїх ворогів або до всіх поляків як своїх друзів. Деякі були добрими, деякі поганими, але більшість просто хотіла вижити.

Я не буду заперечувати те, що в концентраційних таборах були міжнаціональні незгоди. Але я хотів би, щоб всі нарешті зрозуміли, що більшість з нас, незалежно від того, ким ми були, мали лише одне бажання – дістати їжу, необхідну для того, щоб отримати силу прожити ще один день, робити це день за днем і, можливо, дожити до кінця війни. Саме так це було насправді. І саме тому, я відкидаю ті розповіді про Голокост, в яких є очевидні намагання очорнити цілі нації як лиходіїв або колаборантів і, в той же час, зобразити інші народи лише у ролі жертв. Насправді такого не було. Наприклад, я пам'ятаю Іакова, єврейського в'язня з Блоку II в Освенцімі – ката. Він страчував, як своїх власних одноплемінців так і інших, день за днем, просто, щоб вижити. І це був не єдиний єврей, який цим займався. Злодійство такого роду не обов'язково рятувало таких ренегатів. Багато хто з них також закінчив своє життя в газовій камері. Але я знаю, що Іаків вижив і, що він вижив, вбиваючи інших. Він попав в Ізраїль і жив там, залишившись непокараним, хіба що, можливо, карався власним сумлінням. Іноді мені стає цікаво, де живе багато людей подібних до нього? Тут, в Канаді, можливо, по-сусідству?

Оскільки я пережив Голокост, мене часто запитують, що необхідно зробити, для того, щоб притягти до відповідальності нацистських

воєнних злочинців, які, як вважається, переховуються тут, в Канаді. Я відповідаю завжди однаково. Якщо існують неспростовні свідчення того, що людина вчинила воєнний злочин або злочин проти людства, ця людина повинна бути віддана до суду в Канаді згідно з канадським кримінальним правом, незалежно від його або її національності, віросповідання, раси або часу чи місця здійснення такого злочину. Я вважаю, що ми повинні намагатись знайти і притягти до відповідальності *всіх* воєнних злочинців, які будуть виявлені в Канаді, а не лише тих, кого звинувачують у нацизмі. Проте, я не переконаний в тому, що в Канаді переховуються нацистські воєнні злочинці. В будь-якому разі, уряд не зміг це довести в суді. Я також не переконаний в тому, що Оттава доклала справжніх зусиль, щоб знайти і притягти до судової відповідальності комуністичних воєнних злочинців, які, як дехто стверджує, живуть серед нас.

Але ми повинні також завжди пам'ятати, що кожна така людина, навіть, якщо доведено, що вона військовий злочинець, є індивідуумом, а *не* представником будь-якого народу, віросповідання чи нації. Я не вважаю ту наволоч, яка на моїх очах катувала або вбивала моїх друзів євреями, поляками, німцями чи будь-ким, я вважаю їх лише мерзенними вбивцями. По цей день я наполягаю, що повинні судити жажливі діяння цих індивідуумів, а не країни чи народи, що їх породили.

Я був антифашистом і до цих пір ним залишаюсь. Але я ніколи не був проти німецького народу. Не всі німці були фашистами. І ми в жодному разі не повинні вважати, що сучасні німці є відповідальними за гріхи своїх предків. Ми повинні пам'ятати все, що трапилось, а не лише якусь певну частину³.

Я прожив більшу частину свого життя в Канаді вільною людиною. Як християнин, я дякую Богу за те, що зберіг мені життя і дав мені пізнати багато радостей, які має чоловік, котрому пощастило знайти хорошу дружину, з якою я виростив прекрасних дітей. Інколи я запитую себе, чому саме я вижив, в той час як багато моїх друзів загинуло. Чи тому, що я міг зробити більший внесок у боротьбу, яку ми, українські націоналісти, продовжували вести супроти советської окупації нашої Вітчизни, аніж дехто з тих, хто поліг? Я цього не знаю і ніколи про це не дізнаюся. З якоїсь невідомої причини я вижив. З того часу я прожив життя, протягом якого я мав багато нагод сприяти справі визволення України від тиранії, яка була

не менш згубною, ніж фашистська. Я щасливий, що жив достатньо довго, щоб побачити розвал Советської Імперії, — сподіваюсь настільки ж остаточний і безповоротний, як і Третього Рейху. Україна відродилася і стала міжнародно визнаною європейською державою. Проте рідко коли буває день, щоб я не згадував своїх товаришів по нерівній боротьбі, яку ми вели проти советської і фашистської диктатур. Кими б стали мої друзі, чого б добилися у цьому житті, якби не катаклізм, принесений на українські землі фашистами червоними і коричневими? Чому ми всі попали у це пекло на землі під назвою Освенцім? Скільки я не задавав собі ці прості питання, у мене з'являлась лише одна відповідь. Ми страждали і помирали тому, що ми були українськими націоналістами, бо ми вирішили боротися за незалежність України і, якщо потрібно, померти за неї. Багато хто карався в Освенцімі за Україну. Мало хто з них вижив. Про це моя розповідь. А також їхня.

С.П

Річмонд, Британська Колумбія

1 липня 1999 року.

За Україну

Коли я народився в селі Ушня, неподалік міста Золочів, 24 травня 1923 року, Західна Україна (яка також називалася, залежно від географічних уподобань, Східна Польща або Східна Галичина) була під польською окупацією. Східна Україна називалася Українською Радянською Соціалістичною Республікою у складі СРСР. Це було звісно нічим іншим, як советською фікцією, потьомкінським фасадом, який був вибудований з метою створення ілюзії того, що Ленін і більшовики підтримують незалежні національні спільноти. Вони таким ніколи не грішили. Мені це стало зрозуміло вже тоді, коли ще не виповнилося і десяти років. Ми почали слухати повідомлення про події в Радянській Україні. Сталін разом з своїми прихвоснями організували там голодомор з метою придушити український опір советській тиранії. Примітивним інструментом, який застосували комуністи, була конфіскація всіх продуктів харчування. Це була груба технологія масового вбивства, особливо в порівнянні з майже промисловою якістю нацистських таборів смерті, однак вона досягла подібних результатів. В 1932 – 1933 роках було вбито мільйони українців. Великий Голод став найбільшим геноцидом в Європі в 20 сторіччі¹.

Я пам'ятаю, як люди у нашій частині України намагались організувати допомогу нашим голодаючим співвітчизникам на сході. Всі харчі, які ми відправили, повернулись назад з кордону. Москва заперечувала існування голоду в Україні. Советський уряд заявив, що їм непотрібні наші продукти харчування. Ніким так і не була встановлена точна кількість

українців, які померли від голоду і хвороб в ті роки. Але за виключенням екстремістів, котрі взагалі заперечують факт Великого Голоду, всі погоджуються з тим, що голод був навмисно організованим, що він був зосереджений на українських землях і, що жертвами цього геноциду стали декілька мільйонів осіб. Ті, хто заперечував факт Голоду, котрі заохочувались і, можливо, навіть субсидіювались Советським Союзом, завжди вражали мене тим, що вони чимось невловимо відрізнялися від таких же брехливих осіб, котрі заперечували факт Голокосту².

Сільське населення мого району було переважно українським, хоча були також і окремі польські общини. Більшість робітників паперової фабрики, яка була розташована неподалік від мого села, були поляками, котрі мігрували з центральної Польщі. Поляки, загалом, були заможнішими від українців. В найближчих околицях жило небагато євреїв і лише одна єврейська сім'я займалась фермерством. Решта жила в селі і займалась переважно торгівлею. Один з євреїв по імені Гайна був власником місцевої корчми. Це була добра людина. Одного разу, під час советської окупації він навіть урятував кількох нас, хлопців, коли ми напідпитку почали лаяти Клімента Ворошилова, який був одним з прихвоснів Сталіна. Якби на нас донесли, нас би всіх забрали. Гайна врятував нам життя, вивівши нас з головної кімнати корчми до того, як ми себе змогли скомпроментувати. Він знав, яка доля нас чекала б, якби того вечора нас хтось почув. Більша єврейська община була у Сасові, що знаходився на відстані двох кілометрів. Там була навіть єврейська школа і синагога. Але ми, українці, мало спілкувалися з євреями чи поляками. Всі національності в більшій чи меншій мірі трималися власних общин.

Мій батько, Михайло, був фермером, а мій дід був дияконом місцевої парафії. Моя мати, Юлія, підтримувала хороший порядок у цілому домі, навіть після того, як помер батько. Мені тоді було лише шість років. У мене був один старший брат Сафрон. Він запам'ятався мені сильним хлопцем. Він загинув у віці сорока чотирьох років, в травні 1959 року, коли НКВД дізналось, що він переховує членів УПА, Української Повстанської Армії. Вони забили його до смерті. Моя мати пережила війну і тихо померла в 1987 році в Україні у віці дев'яносто вісім років.

Я не пригадую, щоб у мене в молодості виникали якісь особливі проблеми з поляками. Як я вже говорив, ми, в основному, трималися нарізно.

Цьому також сприяло відношення матері. Після смерті батька, вона почала страшенно опікуватись нами і оберігати нас. Вона наполягала на тому, щоб ми сиділи вдома, подалі від лиха. Це більш-менш збігалося з інтересами мого брата, котрий хотів бути надалі фермером. Він особливо любив займатись кіньми і обробляти землю. Я був не такий. Я не хотів бути фермером і не хотів залишатися в селі. Але мати навіть не захотіла, щоб я продовжив навчання після початкової школи, тому що це означало, що я маю залишити село, щоб ходити до найближчої гімназії або середньої школи. Тому я закінчив лише шість класів.

Всі уроки в школі, навіть релігія, викладались польською мовою і тому я рідко коли розмовляв українською мовою. Час від часу між українськими і польськими школярами виникали конфлікти. Якщо ми одягали на себе щось, що відрізняло нас як українців, вони розпочинали бійку і ми мусіли битися. Часто було не до жартів, але у мене завжди було до кого звернутись по захист. Мій старший брат був міцним і сміливим хлопцем. Це допомагало мені уладити більшість конфліктів, які головним чином виникали між мною і польськими курсантами з академії біля міста Білий Камінь. Вони часто чіплялись до мене. Я не був кволим, але був малим на зріст і не відрізнявся силою чи витривалістю. Тому мені певно було вигідно мати старшого брата.

Я долучився до національного руху через Українську греко-католицьку церкву. В цей час українські націоналісти перейшли у глибоке підпілля³. Преподобний отець др. Стефан Святослав Сас, який став священником нашої парафії в 1937 році, мабуть був одним з них або принаймні симпатиком. Він був особистим секретарем Митрополита Андрея Шептицького. Це була наполеглива і винахідлива людина, у якої завжди були конфлікти з польською владою, а особливо жандармерією⁴.

Отець Сас міг повестися дуже зухвало. Я пам'ятаю одну його особливо сильну проповідь з відверто націоналістичним ухилом. Польська влада була розлючена, тому що він прямо засудив її жорстоку поведінку і її намагання знищити українські греко-католицькі церкви у районі Холма. Вони прийшли до нього додому, щоб його заарештувати, але йому вдалось втекти. Незважаючи на погоню, він встиг дістатися до церкви, а оскільки вони поважали принцип недоторканості храму, поляки не могли увійти до церкви, щоб заарештувати його. Ми, прихожани, кілька тижнів відвідува-

ли його, щоб принести йому їжу і побути в його товаристві. Пізніше, коли пильність влади спала, він втік до Тернополя.

Поляки іноді бували досить лихими. Коли спеціальний поліцейський загін був надісланий, щоб піймати отця Саса, і їм не вдалось цього зробити, вони увірвались в його дім, вчинили обшук в його бібліотеці, розкидавши при цьому по підлозі його книжки і папери та залишили весь його дім у жахливому безпорядку. Коли він повернувся зі Львова і дізнався, що трапилось, він сфотографував зроблену шкоду і здається використав знімки, як докази при подачі позову до суду проти польської влади.

Іншого разу, на свято Йордана, отець Сас бризнув на польських жандармів, які саме проходили поруч, свяченою водою, пояснивши, що намагався вигнати з них нечисту силу. Він був справжнім заколотником і саме він заразив мене пристрасстю до справи незалежності України. Він був глибоко віруючою людиною, але він також дуже турбувався про свою паству. Якщо б я і міг сказати про когось, що він навчив мене бути патріотом України і навчив мене, як прожити це життя, так це був саме отець Сас. Я зустрічався з ним майже щодня і ми розмовляли з ним на різні теми і впродовж цих зустрічей я вбирав в себе цей його патріотизм. В багатьох відношеннях він став моїм батьком, замінивши того, кого я так рано втратив і про якого збереглись лише окремі спогади. Отець Сас був унікальною людиною. Більшість інших священиків, яких ми мали у нашій парафії, були далекі від політики і в основному займались лише церковними справами. Коли тепер я намагаюсь пригадати, які вони були і що вони робили, я не можу згадати щось особливе. Це були люди, які не запам'ятовуються.

В 1937 році я почав працювати у місцевому українському сільськогосподарському кооперативі, який мав назву “Єдність”. В нашому селі було приблизно 440 сімей. Переважну більшість складали поляки, але приблизно 70 сімей було українські та ще десь з десятка було змішаних польсько-українських сімей. Мої симпатії були на боці тих, хто створив суто український кооператив в нашій місцевості, надаючи роботу нашим людям і накопичуючи ресурси для української справи. Поляки переважно не допускали до вищої освіти, не приймали на хорошу роботу і відмовляли у інших подібних випадках українцям і євреям, котрі не бажали полонізуватися. Отож українці у відповідь почали засновувати свої власні

кооперативи. Цей кооперативний рух вкорінився якраз перед Першою Світовою війною і поширився по всій Західній Україні. Спочатку у нас був будинок біля церкви, недалеко від місцевого театру, і зали “Просвіти”. Коли прийшла советська влада, ми переїстилися до набагато більшого будинку польського кооперативу, а потім, під час нацистської окупації, коли цю будівлю повернули полякам, ми перебрались назад у свій власний будинок.

Я пам’ятаю наскільки роздратованими були місцеві єврейські торгівці та поляки, коли ми, українці, заснували свій власний кооператив. Вони тримали під своїм контролем всю місцеву економіку. А тепер у них з’явився небажаний конкурент і вони почали втрачати клієнтів. До великої міри, конфлікти які виникали згодом між українцями, поляками і євреями, були безпосереднім результатом економічної конкуренції між цими трьома общинами. Поляки хотіли верховодити над всіми. Євреї традиційно були місцевими бізнесменами і хотіли надалі домінувати в економічному плані. Коли ми почали конкурувати під гаслом поміркованості і самозабезпечення, ми підірвали їх економічне підґрунтя і їх фінансову владу над нами. Пізніше дехто звинувачував українців у антисемітизмі через те, що вони хотіли мати свої власні кооперативи. Це нісенітниця. Ми лише хотіли бути господарями у своєму власному домі. Поляки окупували Західну Україну. Ми не були зобов’язані їх за це любити. Що стосується євреїв, вони жили поміж нас мирно, хоча і переважно відокремлено. У нас не було до них особливої антипатії незважаючи навіть на те, що вони досить часто використовували неосвіченість і злиденність нашого селянства для власного збагачення, а також служили польським панам, забуваючи про те, що останні були окупантами України і повинні були, як ми сподівались, бути вигнаними з нашої землі.

В нашому кооперативі ми торгували всім – від господарчих товарів і будівельних матеріалів до бакалії. Оскільки ми мали справу з власним народом і турбувались про його економічний добробут, кооперативний рух був переважно чесним і конкурентноздатним і невдовзі поширився по всій Західній Україні. В той же час, оскільки він вивільнив енергію народу в економічній галузі, це одночасно призвело до зростання національної самосвідомості і сприяло створенню мережі, яку українці могли використовувати в своїх національних цілях. Ми створювали робочі місця для

українського населення. Ми накопили капітал і почали надавати кредити. Ми зробили так, що народ міг сам собі допомагати. Не дивно, що кооперативний рух, який, як здавалось, мав лише економічні цілі, насправді був горнилом, з котрого згодом вийшло чимало українських патріотів, які стали служити своїй нації зі зброєю в руках.

До 1938 року були сформовані мої політичні ідеали та ідеали, якими я керувався в своєму житті. Мені ще не виповнилось шістнадцяти, коли я з ентузіазмом приєднався до молодіжного крила Організації Українських Націоналістів — ОУН. Для мене не існувало іншого вибору. Я бачив, що Україна знаходиться під окупацією. Частина поляків не дуже добре ставилась до нас і це відбувалось на нашій, а не їхній землі. А потім ще було і почуття, що ти став членом військового підпілля, відчуття спільного ризику, самопожертви, усвідомлення того, що ти частина руху, який збирається активно діяти, а не займатись розмовами. Ми присвячували своє життя визволенню України і створенню незалежної держави. Для підлітка це було захоплююче.

Але, незважаючи на те, що я був захоплений ідеями націоналістичного руху, навіть тоді я не був до кінця переконаний у непохитності всіх його догм. Я погоджувався, що нашою метою є визволення України. Ми, українські націоналісти, не мали жодних намірів робити спроби захопити чужі землі. В той же час, я пригадую, що навіть тоді я сперечався з тими націоналістами (їх не була більшість, але вони були впливовими), котрі говорили про побудову України лише для українців. Я сперечався з цим. Якщо ми коли-небудь спробуємо створити державу без поляків, євреїв або інших національних меншин, котрі живуть серед нас, у них не залишиться іншого вибору, як об'єднатися і спробувати нас ліквідувати. І вони можуть свого добитися. Ми маємо побудувати вільну Україну, говорив я, але ця країна має бути домівкою для кожного, хто готовий бути лояльним громадянином. Держави, які намагаються стати заповідником лише для одного племені або народу є расистськими і приречені на поразку тому, що, дискримінуючи інших, вони стають по своїй суті ворожими для всіх без винятку і викликають вороже ставлення.

Іван Стельмахович, місцевий керівник ОУН, офіційно прийняв мене в Організацію. Цього дня членами ОУН стали троє хлопців, які присяглися бути вірними на українському прапорі, продекламували Декалог ОУН, по-

клялися захищати Організацію, боротися за незалежність України, і якщо буде необхідно, померти за цю справу. Наша присяга відбулася під вечір на початку вересня 1938 року в присутності двох керівників ОУН біля хреста, поставленого на горі Підліска, в пам'ять отця Маркіяна Шашкевича, того, хто (reawakener of Ukraine) розбудив Україну. Інших двох хлопців звали Йосип Харків та Іван Граничка. Останній загинув у лавах УПА. Я чув, що Харків вижив і після війни потрапив до Англії.

Як і будь-яка підпільна група, ОУН складалася з окремих осередків. Ми знали лише кількох інших членів, і тому, для поляків було практично неможливо знищити організацію, навіть якщо вони ловили кількох членів і примушували їх сказати з ким вони зв'язані. Нам говорили лише те, що нам було необхідно знати для виконання наших обов'язків. Все було дуже законспіровано, як і належить, беручи до уваги польську окупацію.

Спочатку моя діяльність була обмеженою. Інколи я розкидав вночі пропагандистські листівки або виконував роль кур'єра, розносячи по селах документи або записки. Інколи я поширював наш націоналістичний журнал або продавав сині, жовті, білі чи золоті купони по збору коштів на підтримку руху. Загалом, вдень я працював в українському кооперативі, а після роботи, вночі в ОУН, їздячи з одного місця в інше на велосипеді і розробивши досить хорошу мережу контактів. Більшість з сімдесяти українських родин, що мешкали неподалік, прихильно ставились до ОУН. Я пам'ятаю як навіть деякі з найбідніших сімей купували золоті жетони. Це було суттєвим внеском на підтримку нашої справи і люди охоче це робили. Вони вважали, що Україна має бути вільною.

Були, звісно, і такі українці, що не хотіли бути замішаними в нашу політику, але за моїми підрахунками нас підтримувало не менш як 75 відсотків місцевого населення. Коли поляки дізналися, наскільки поширеним став рух опору в сільській місцевості, це дуже їх занепокоїло. Звісно, вони до того вже мали справу з націоналістичним рухом, але раніше він обмежувався участю інтелігенції і ветеранів Української Народної Республіки. На той час, коли я був підлітком, український націоналізм вже став набагато поширеніший і це тривожило поляків. Що стосується євреїв, я не пам'ятаю, щоб вони в той час цікавились діяльністю українських націоналістів. Звичайно вони не були ні за, ні проти. Вся їх

увага була прикута до бізнесу або релігії. Тому, загалом, вони не цікавили і не турбували ні нас, ні поляків.

Я пригадую один випадок, що відбувся в той час за участю євреїв і мого діда Михайла. Це було якраз перед війною. Мій дід був півчим (*кантором в синагозі*), а також експертом по деревообробці. Він був компанійською людиною і мав багато друзів. В Сасові була велика “*ешіва*” (єврейська ортодоксальна релігійна школа) і равини, які там викладали, часто відвідували мого діда. Він їм подобався і вони любили зупинитися, щоб побалакати з ним. Вони любили посидіти і поговорити під липою. Я приносив їм води і слухав, про що вони говорили. Равини розповідали моєму діду останні новини і інколи ділилися з ним своїми пророцтвами. Я пам’ятаю, що він розповідав, як одного разу равини довели йому, що їх передбачення здійснюються. Вони пророкували, що на просторах Європи з’являться два дияволи, один буде правити Сходом, а інший Заходом. Скоро, пророкували равини, один з цих двох демонів почне тероризувати євреїв. І не буде їм місця, де вони могли б сховатися, ніде жодного захисту. Вони сказали, що їх становище буде гірше, ніж у мишей, у яких хоча б є нора, щоб сховатися. Хто міг тоді знати, наскільки точним виявиться це пророцтво?

Ті ж самі єврейські торгівці і равини також надавали нам інформацію про те, що відбувалось на землях де правив Сталін. Вони були надзвичайно добре інформовані і краще усвідомлювали, що насправді відбувалось, ніж переважна більшість людей. Я пам’ятаю, як вони розповідали про голод на Україні, про те як голодують і помирають мільйони людей і як депортують до Сибіру десятки тисяч людей, особливо патріотів України. Також вони точно знали, навіть тоді, коли ще не почалась війна, що їх ненавидить Гітлер. Але, що можна було з цим вдіяти? Крім цього, все це здавалось таким далеким. Тому, незважаючи на те, що у мого діда, як і в багатьох його єврейських друзів, був короткохвильовий приймач, ніхто з них не мав ні найменшої гадки про те, що з усіма нами станеться, коли прийдуть нацисти. Ми всі були дуже наївними. Ми слухали й інколи дивувалися почутому, але все це здавалось не дуже важливим. Самі не знали тоді, що ми схожі на ягнят, яких скоро поведуть на бійню.

Частина поляків не була налаштована вороже до нас. Деякі з них одружувались і входили в українські сім’ї; інші розуміли, що наша політика

проводиться не проти поляків, а просто за українську незалежність. Деякі поляки пам'ятали, що їхня республіка створена не так вже й давно і вони знали, що це значить, якщо твоя країна розчленована і окупована чужоземцями. Сутички головним чином виникали між українськими і польськими студентами або між патріотично налаштованими українцями і агентами польських служб, деякі з яких були справді тупоголовими у своїй бундючності і зневазі до українських справ.

Одним з основних завдань ОУН було пробудження національної самосвідомості в сільській місцевості. Особливо старанно наші кадри працювали над вихованням молоді з метою створення мережі свідомих патріотів і для забезпечення нерозривності між поколіннями. Ми взяли за принцип, що повинні створювати організацію від нижчого рівня до наступного вищого, копіюючи нашу власну структуру осередків ОУН і забезпечуючи підтримку нашого руху в кожному селі. Ми працювали таким чином починаючи з створення найменшого осередку в селі, розвиваючи мережу таким чином, щоб вся місцевість, а згодом і регіон знаходились під нашим впливом.

По мірі розбудови організації ми стабілізували її, створюючи фактично паралельні структури існуючій державній польській адміністрації. Через деякий час ми вже мали по всій Західній Україні ефективний надійний дієспроможний апарат, здатний захищати українські інтереси, який нагадував полякам, що ми маємо тверді наміри боротися за свою незалежність. З польської точки зору, ми були терористами. Ми ж себе вважали борцями за свободу.

В червні 1938 року поляки вирішили побудувати нову гімназію, або середню школу біля лісопилки поблизу річки Буг. Вони вже готувалися до церемонії відкриття, коли отець Сас разом зі своїм приятелем Йосипом Хліборобом якось вночі пішли туди. Хлібороб, який був сильним чоловіком, виліз на дах і встановив там український національний жовто-блакитний прапор у знак протесту проти того, що поляки не запросили отця Саса на церемонію відкриття, щоб він освятив школу. На лихо, хтось бачив Йосипа тієї ночі. Вже через кілька годин жандарми заарештували його і ще одного юнака, Володимира Павлушка. Вони піддали Хлібороба і Павлушка тортурам, ламаючи їм дверима пальці і прикладаючи до ніг розпечені праски. Йосип залишився незламним, навіть після того, як вони відпусти-

ли Павлушка і зосередили свій допит на ньому. Він не признався ні в чому незважаючи на те, що вони тримали його ще місяць у в'язниці. Зрештою вони відпустили його. За іронією долі, коли до нашої місцевості в кінці вересня 1939 року прийшла советська влада, большевики завершили будівництво цієї школи лише для того, щоб підірвати її, коли втікали від наступаючого Вермахта — німецької армії в червні 1941 року.

Досить велика кількість українців все ще вважала, що може відновити щодо себе справедливість шляхом звернення до суду, покладаючись на захист національних меншин, гарантований Конституцією Польщі. Вони вірили в те, що можуть добитися культурної, а можливо навіть обмеженої політичної автономії в складі польської держави. Я вважаю, що у цих людей були добрі наміри і вони були патріотами. Вони були противниками насильства і намагалися добитися культурних, релігійних і політичних прав нашому народу мирними засобами. Ми, націоналісти, на відміну від них вважали, що ні поляки ні советська держава, ні будь-яка інша сусідня держава, яка окупувала або мала територіальні претензії до України не віддасть ці землі без боротьби. Ми хотіли вибороти незалежність шляхом збройної або революційної боротьби проти політичного статус кво, що склався у міжвоєнній Східній Європі. Звичайно це була до певної міри філософія відчаю, замішана на героїчних поняттях самопожертви і боротьби. Ця ідеологія була створена так, що вона приваблювала тих юнаків і дівчат, котрі були не байдужими до відвертої несправедливості, що існувала навколо них, і які були сповнені рішучості виправити цю несправедливість.

Хто знає, чи не змогли б українці з помірними поглядами з часом добитись культурної автономії в складі Польщі, досягши певної домовленості з помірними політиками у польському уряді при підтримці поміркованих громадських кіл? Хто може сказати, чи змогли б націоналісти добитись підтримки достатньої для досягнення своєї мети — дестабілізації Польщі і створення української держави, як це неодноразово, але безуспішно намагались зробити наші люди між 1917 і 1921 роками? Жодна з сторін не отримала шансу довести свою правоту. Тому що, як і пророкували равини, два дияволи явилися нам 1 вересня 1939 року. До цього я став українським націоналістом. І скоро мені судилося пізнати справжню ціну, яку платить людина, що присягала на вірність.

До Освенціму

Рано-вранці 1 вересня 1939 року німецька армія розпочала свій *бліцкриг*, або блискавичну війну, проти Польщі. З точки зору більшості істориків англо-американського світу саме так почалася Друга світова війна. Але дуже часто повз їх увагу минає той факт, що 17 вересня 1939 року советські війська також вторглися в Польщу. При цьому Москва, щоб замаскувати цю агресію, заявила, що це зроблено з метою допомоги українській і білоруській національній меншині. До середини червня 1940 року Москва також проковтнула прибалтійські країни – Естонію, Латвію і Литву, розпочавши там терор і масові депортації¹.

Я пам'ятаю, що коли советська армія прибула в нашу місцевість я був дуже здивований тим, наскільки бідний і обшарпаний вони мали вигляд. Війська були погано обмундировані і оснащені, на відміну від пишної аристократичної армії, під якою ми жили в часи польської окупації. Нам здавалось дивним і вселяло сумніви, коли, незважаючи на їх очевидну нужденність, советські представники наполегливо всім розповідали, як в СРСР всі громадяни мають повну зайнятість, медичне обслуговування, освіту, продукти харчування, житло і оплачувані відпустки.

Советська влада не гайнувала часу, роззброюючи поляків. Польща повинна були зникнути як країна. Саме так вирішили нацисти і советська держава і саме цим вони були зайняті. Це було гарною нагодою для тих з нас, хто перебував у націоналістичному підпіллі. Ми вирішили натягати якомога більше зброї і припасів, які забирались у поляків. Оскільки перші дні советської окупації у великій мірі супроводжувалися хаосом і невиз-

наченістю, у нас була можливість набрати припасів. Я пам'ятаю, як одного разу я разом з своїм приятелем Йосипом Хліборобом стояв біля мосту через річку Буг. Советські війська поспіхом роззброювали місцевих польських поліцейських і майже не звертали уваги на те, що відбувається зі зброєю. За цими подіями спостерігав натовп людей. Йосипу вдалось вкрати декілька пістолетів, які впали з мосту. Ми тоді натягали стільки цієї зброї, скільки змогли, і сховали для майбутнього використання ОУН. В ці перші дні советської окупації нам вдалось набрати досить багато зброї.

Деякі люди в нашій місцевості, в першу чергу бідні, тепло вітали советських окупантів. Вони вірили в те, що смерть капіталістичної Польщі і встановлення советської влади покращить їхню долю. Досить скоро вони дізнаються наскільки наївними були їх сподівання. Члени ОУН вважали зрадниками тих українців, хто вітав прихід советської влади. Також існували побоювання, що советські агенти можуть проникнути в нашу організацію. Оскільки вони могли виявити таємні осередки ОУН і поставити під загрозу життя її членів, таких агентів, у випадку їх розкриття, розстрілювали. Це була війна.

Багато євреїв і не лише бідних також спочатку вітали прихід советської влади. Вони вбачали в поляках своїх гнобителів і серед них було немало прибічників комуністів. Багато хто з бідняків отримав посади у новій советській адміністрації і серед них було багато євреїв². Я також помітив, що багато євреїв служило в советській армії на посадах політичних пропагандистів, політруків. Необхідно зазначити, що дехто з місцевих євреїв, люди, які роками жили поруч з нами і котрі знали або могли принаймні здогадуватись про наші політичні симпатії, видали нас советській владі. Я не можу сказати: чи вони це зробили через свої прокомуністичні погляди, чи з метою здобуття прихильності своїх нових правителів. Але мені відомі випадки, коли євреї видавали українських націоналістів советській таємній поліції, бо я був цьому свідком. Те ж саме відбувалось і відносно поляків. Вони запам'ятали імена тих євреїв та інших людей, хто на їхню думку так чи інакше зрадив їх та їхню державу. Пізніше вони за це помстяться.

Багато молодих євреїв у нашій місцевості швидко організували комсомольські молодіжні групи советського зразка. Вони проводили збори, ви-

хвалили Леніна і Сталіна й розповсюджували листівки. Деякі молоді євреї, з яким я познайомився в Сасові, приходили і агітували мене та інших українців поступати в комсомол. Я відмовився. Через цю відмову, восени 1940 року я втратив роботу в кооперативі. Не я один відмовився вступати. Більшість хлопців мого віку також відмовились це зробити. З числа тих, кого я знав, лише троє українців стали комсомольцями, а саме — Йосип Свідерський, Павло Лонгрин і старший Стельмахович. Сьогодні євреї про це неохоче згадують, але в ті дні вони користувались особливо сприятливим відношенням з боку радянського режиму. Це було не просто питання встановлення рівності з поляками чи українцями. Багато євреїв охоче допомагали радянським органам на Західній Україні. І, оскільки радянський режим врешті почав вживати дедалі активніших заходів з метою викорінення українських і польських націоналістів, знищення священників та інтелігенції й ліквідації класу багатіїв, євреї були тими, хто найбільше виграв від встановлення радянського режиму.

А радянська влада, незважаючи на те, що спочатку заявляла, що прийшла нас визволити від поляків, скоро розпочала арештовувати, депортувати і страчувати всіх тих, хто на їх погляд знаходився в опозиції до їхнього режиму — поляків, українців і навіть декого з багатших євреїв. Щоб не лишатись там, де мене могли легко заарештувати, я перебрався жити і працювати до найближчих лісів. Туди радянські представники не наслідувались з'являтися і там було набагато безпечніше. Якби я залишився вдома, вони мене могли б легко схопити. Саме таким чином мені вдалося уникнути долі, яка спіткала багатьох інших людей. Після того, як мене вигнали з кооперативу, я деякий час працював на каменоломні, але весною 1941 року я вже був у лісі, не отримавши платні, і займався тим, що обдирав кору з дубів та ялин. Кора використовувалась на розташованих поблизу фабриках для обробки шкір.

ОУН і надалі користувалась підтримкою широких прошарків населення. Соціалісти та UNDO знаходились в опозиції. В районі Золочіва було від десяти до п'ятнадцяти членів ОУН, включаючи тих хто час від часу приходив з інших районів. Під час радянського вторгнення, спочатку з'явилась Червона Армія, а потім адміністрація, до якої входили політичні комісари і працівники НКВД, які почали створювати свою власну мережу інформаторів і колаборантів. Завданням ОУН було приховуватися від

совєтської адміністрації, продовжуючи розбудову своєї власної мережі. Це вимагало від ОУН дуже суворої дисципліни. Наприклад з запізнення на зустріч можна було отримати кілька ударів, могли дати ляпаса за те, що забагато говориш, а за розголошення інформації могли навіть побити. До ОУН поступали дуже різні люди. Одним з моїх завдань був контроль над членами нашої місцевої групи і виявлення інформаторів. Готувалися звіти з інформацією, хто з ким зустрічався і хто заходив в НКВД. Я пам'ятаю, як слідкував за одним з членів ОУН Григорієм Свідерським. Він звільнився з польської армії і працював кравцем. Він також був заручений з дівчиною, до якої часто приходив комуніст, якого звали Панас, і який почав підозрювати Свідерського. Панас часто зустрічався з цією дівчиною після церкви, а я ховався в кущах і підслуховував їхні розмови. Ми повинні були бути дуже обачними щодо намірів совєтських органів. Я був дуже радий доповісти, що Григорій не виявився зрадником.

Однак, моїм основним завданням було виконання обов'язків кур'єра ОУН. Оскільки принципом побудови організації були таємні осередки, члени яких ніколи не зустрічалися з членами інших осередків, необхідно було знайти спосіб підтримання зв'язку між ними. Особа, яка мала передати повідомлення члену іншого осередку, повинна була сказати пароль, а інша людина повинна була сказати у відповідь слово або фразу. Паролі часто мінялися, кожні декілька днів або у надзвичайних випадках навіть частіше. Ця мережа зв'язку була життєво важливою для належного функціонування ОУН. Вона базувалася на ієрархії і всі повідомлення або інструкції передавалися від однієї особи до іншої кур'єром. Чим вищий рівень посідала особа в Організації, тим за більшу територію вона відповідала. Основу складав таємний осередок, до якого входило лише декілька селян. На чолі такого осередку був *ройовий*. Декілька *ройових*, в свою чергу, звітували *станичному*, який відповідав за декілька сіл. Той доповідав *районовому*, котрий доповідав *повітовому*, цей доповідав *обласному*, а звідти вище до виконавчої ради ОУН. До обов'язків керівників різних рівнів входила організація нашої таємної служби, поширення нашої націоналістичної ідеології, пропаганди ОУН, преси, публікацій і, звісно, вирішення військових питань і прийом нових членів. Мережа зв'язку забезпечувала інформаційний потік між різними підрозділами. Після того, як я став кур'єром, я неодноразово зустрічався приблизно з

п'ятнадцятьма людьми. А в 1940 – 1941 роках я вже зустрічався з сотнями людей в різних місцевостях.

Незважаючи на пропаганду того, наскільки кращим стане життя українців, яких раніше гнобила Польща, радянський режим виявився набагато гіршим. Спочатку радянські органи забрали польських державних службовців, потім прийшла черга інтелігенції, священнослужителів, землевласників, заможних селян, всіх хто міг становити загрозу новій владі. Врешті-решт вони почали арештовувати всіх, щодо кого існували найменші підозри³. Ми всі постраждали. Ми всі також пам'ятали хто що робив і кому. Поляки вважали українців заколотниками, а євреїв комуністами і зрадниками. Українці не дуже жалкували з приводу розвалу міжвоєнної Польщі і були свідками того, як багато хто з євреїв вітав прихід радянських збройних сил. Коли невдовзі після цього підрозділи НКВД почали полювання на українських націоналістів і польських патріотів, інколи при сприянні євреїв, — все це створювало підґрунтя для майбутніх трагедій. Деякі євреї безсумнівно вважали радянський режим своїм визволителем і вітали його встановлення, але інші вбачали у ньому лише нових гнобителів. Ніхто в той час не міг точно передбачити, що з цього вийде. Однак усі ми мали зробити вибір на чийй стороні бути і, що необхідно зробити, щоб вижити. Дуже часто прийняті нами рішення виявлялися невірними. Нас навмисно вводили в оману і дезінформували. Ми всі були налякані. Жоден з нас не був по справжньому вільним, жоден. Тепер про це дуже часто забувають. Сьогодні легко говорити, що краще треба було зробити так, що треба було бути сміливішим або, що треба було ризикнути собою і своєю родиною, щоб врятувати життя незнайомим людям. Люди, які сьогодні так говорять не мають жодного уявлення про життя в умовах жорстокого окупаційного режиму.

Дехто з радянських людей доніс до нас правду про події в радянській Україні. Я пам'ятаю капітана, який в кінці лютого 1940 року якось вночі забрів у хату моїх батьків. Вже стемніло, він заблукав, а на дворі йшов сніг. Йому треба було десь заночувати і він постукав до нас у двері. Ми запросили його до хати, поставили його коня до стайні і дозволили йому залишитись на ніч. Я запам'ятав, як він почав нервувати, коли, зайшовши до будинку, зрозумів, що він серед українців. Та коли ми дізналися, що він також українець, ми постаралися, щоб він почувався у нас як вдома. Ско-

ро він заспокоївся і почав розповідати. Спочатку він був обережним у своїх висловлюваннях, але потім впродовж ночі розповів нам про те, що насправді відбувалось в советській Україні. Про депортації сотень тисяч безвинних людей до Сибіру, про великий голод, терор, страти. Я пам'ятаю, що останнє, що він сказав нам вранці перед тим, як піти — що ми нікому ніколи не повинні розповідати про те, що почули від нього, якщо тільки ми не бажаємо поїхати відпочивати на схід до білих ведмедів. Ми це собі добре затамили.

У лісі, де я переховувався, вже були українські націоналісти, члени ОУН, яких було викрито після советського вторгнення і в яких не залишалось іншого вибору, крім втекти до лісу і організувати антисоветський рух опору. Там були також такі, як я, котрі знали, яка доля на них чекає, якщо хтось на них донесе в советські органи. Багато хто пішов до лісу, щоб почекати і побачити, що буде далі. Спочатку нас було шестеро. Час від часу ми жили в хаті лісника, а інколи ходили по селах в пошуках випадкової роботи. З початком зими, приблизно в листопаді 1940 року, коли залишатись в лісі стало важче, троє з моїх компаньйонів повернулися в село. Я не наважився.

В цей час ОУН переживала кризу. Звісно, ми були раді тому, що польська держава розпалася, але ми також усвідомлювали, що советська влада не має жодних намірів звільнити Україну або робити щось інше, окрім викорінення всіх слідів українського націоналізму, що означало наше знищення. Розвал Польщі, по суті, залишив нас віч-на-віч з ще сильнішим і жорстокішим ворогом української незалежності. Рух опору робив, що було в його силах. Здійснювалися замахы на оперативників НКВД у Львові, а коли розпочалася війна, в деяких віддалених районах, там де можна було ефективно атакувати советські підрозділи держбезпеки, відбулися повстання. Ми створювали запаси зброї і набоїв, намагалися перебудувати свою таємну мережу для підготовки революційної війни проти советського режиму, а також шукали союзників, які б могли нам допомогти. Це був страшний час. Советська влада не збиралася грати за польськими правилами. Хоча вони і заявляли, що прийшли визволити нас і білорусів від поляків, вони не терпіли жодної опозиції і знищували кожного, хто стояв на їхньому шляху. Ми ще не зустрічали такого ворога. Щоб стати жорстокішими, потрібен був час. Ми готові були боротися,

Виносять з ям тіла в'язнів, закатованих у Золочівській в'язниці.

Женку. Тепер приїхав додому будувати комунізм. Він злякався, коли побачив Григорія, тому що підозрював, що він є членом підпілля ОУН. З іншого боку, Григорій боявся, що його сім'ю вишлють до Сибіру. Франко зупинився. Було очевидно, — він боявся, що хтось побачить, як він розмовляє з особою, яка можливо є членом ОУН. Григорій відчув, що Франко перелякався більше, ніж він сам, і просто сказав: “Якщо ти пообіцяєш, що мою сім'ю не вишлють до Сибіру, тебе теж не зачеплять”. Франко погодився і швидко пішов геть. Наскільки мені відомо, і Франко і Григорій дотримали свого слова.

Я до цих пір пам'ятаю, як падали перші німецькі бомби. Саме тоді я був разом з кількома товаришами на пшеничному полі біля струмка неподалік від міста. Ми там ночували, тому що пшениця була вже достатньо висока і в ній було добре ховатися. Перші бомби впали біля залізничної станції Золочів приблизно о четвертій ранку 22 червня 1941 року. Ми зраділи як діти. Ми вже знали, що назріває війна між Нацистською Німеччиною і советським Союзом. Вже протягом декількох місяців в нашій місцевості німці висаджували на парашутах своїх агентів і, навіть, інколи це були українці. Протягом 1940 і до 1941 року ці агенти збирали розвіду-

а стати жорстокішими були змушені.

Я пам'ятаю один дивний випадок, який стався в травні 1941 року. Якось увечері Григорій Свідерський і я випадково зіткнулися з Франком, який був головою селищної ради. Він якраз повертався з роботи додому. Франко був комуністом, який раніше жив у Франції і мав жінку француз-

вальні дані, готуючи напад на свого союзника Советський Союз під кодовою назвою “Операція Барбаросса”. Советські органи намагалися спіймати цих агентів і двічі влаштовували облави. Інколи ці облави тривали декілька днів і в них брали участь сотні советських військових. Але їм ніколи так і не вдалось піймати жодного з цих агентів, які знаходились в нашій місцевості. Ми переховували їх. Ми почали вірити в те, що німці прийдуть, щоб звільнити нас від советського панування. Саме це стверджувала їх пропаганда. Саме це говорили нам їхні агенти. Ми раділи з того, що советську владу можуть вигнати. Їх окупація наших земель була жорстокою. Нам і на думку не спадало, що німці виявляться такими ж брутальними. Подібними до нас в цьому питанні була і більшість євреїв в нашій місцевості, значна частина яких також почала зневажати комуністів. Деяким з них настільки остогидла советська адміністрація, що вони поміняли прізвища і втекли до окупованих німцями західних областей Польщі, сподіваючись перебратися до Західної Європи або Північної Америки. Більшість з них ось так мимоволі поповнила ряди жертв нацизму.

Через декілька днів після першого нальоту бомбардувальників, советські війська панічно втекли під натиском Вермахту. Вони всюди залишили зброю і боеприпаси. Один особливо великий склад був розташований біля нашої паперово-целюлозної фабрики, де також був розташований їх автопарк. Це була ще одна нагода для ОУН. Ми забрали все, що могли вивезти і заховати. У нас з'явилося багато гранат, навіть більше, ніж ми могли вивезти. Отож ми ходили і підривали гранатами танки та інші машини, покинуті советськими військами, котрі поспіхом втікали під натиском німецького Вермахту. Я сам підірвав гранатами біля п'ятнадцяти советських танків і машин. ОУН була партизанським формуванням і не потребувала танків. А залишені напризволяще танки становили собою загрозу для дітей і цивільних, тому що були начинені боеприпасами. Тому ми і знищували їх.

Через декілька годин після першого німецького бомбардування, я подався до Золочева, щоб побачити, що там діється. Людьми оволоділа паніка і вони розбігалися хто куди. Мені було цікаво, чи з'явилися вже підрозділи Вермахту, але я не побачив жодних ознак цього і вернувся в поле. Наступного дня я повернувся до Золочева. По місту ходили тривожні чутки про масове вбивство вчинене в старій польській в'язниці, великій

дво- чи триповерховій будівлі на невеликому пагорбі, що здіймався на Тернопільській вулиці. Тепер ми вже знаємо, що НКВД вбило тисячі людей якраз напередодні і під час відступу під натиском німців із Західної України і Західної Беларусі в червні-липні 1941 року. Мені не відомі точні цифри, але я знаю, що я побачив у Золочівській в'язниці.

Після проголошення 30 червня незалежності у Львові і після прибуття 1 липня до Золочіва німців я пішов до цієї в'язниці разом з своїм приятелем Григорієм Свідерським та його матір'ю і сестрою для опізнання трупів. Вони знайшли Йосипа Свідерського, якого заарештували менш ніж два тижні тому і який був дальнім родичем Григорія. Його голова була розтрощена, а тіло так понівечене, що вони змогли опізнати його лише по одягу. Він був не один. Декілька рядів трупів були покладені в рові у дворі в'язниці. Сам двір був покритий засохлою кров'ю і частинками людських тіл. Люди із Золочева розповідали, що НКВД включало тракторні двигуни під час цієї бійні, щоб заглушити крики в'язнів, яких вбивали у в'язниці. Я допоміг Григорію, його матері і сестрі приготувати те, що лишилося від Йосипа, до поховання у братській могилі на місцевому кладовищі. Ми повинні були працювати швидко, тому що трупи в літню спеку розкладалися і була загроза виникнення епідемії.

У в'язничних камерах я побачив, що робили з нашими священиками. Перед тим, як їх прикінчити, на їхніх грудях вирізали грубі хрести. Стіни камер були забризкані засохлою кров'ю і на стінах були дірки, як від куль. В одній камері на підлозі була велика калюжа загуслої крові. Це було місце, де стратили багато людей. Відкопані трупи вже розкладалися, але ми бачили, що у декого з жертв були вирвані очі або відрізані статеві органи, обличчя і кістки розтрощені прикладами, — і в чоловіків і в жінок. Не існує слів, щоб описати ту бійню, яку ми побачили. Ці невинні люди були розчленовані, спотворені, понівечені. Сморід від їх гниючих тіл був нестерпним. Після цього я три дні не міг їсти.

Один з місцевих євреїв, якого ми називали Шмультко, котрий до війни працював на млині, влаштувався в НКВД і працював у цій в'язниці. Його спіймали біля Сасова і примусили показати людям трупи членів їх сімей, родичів і друзів. Потім його прив'язали до стовпа і забили насмерть камінням. Хто з мечем приходить — той від меча і гине. Він був здоровим чоловіком і помирав довго. Я не міг дивитись на те, що від нього залиши-

лось. Однак, я також не відчував жалю до нього. Перед тим як померти, він розповів, де знаходиться друге масове захоронення, про яке люди підозрювали, але не могли знайти.

Німці примусили багатьох місцевих євреїв відкопувати і очищати трупи, а потім винести їх для опізнання. Після цього есесівці стратили цих євреїв. Українці не брали участі у цій

Відкопані трупи замордованих в'язнів у Золочівській в'язниці.

бійні, але коли ми побачили, що діється, ми нічого не зробили. Ми пам'ятали всіх євреїв, котрі працювали у советській адміністрації і здали українських націоналістів в НКВД. Ми також вважали декого з євреїв відповідальними за те, що сталося у цій в'язниці в останні тижні советської окупації. Місцеві єврейські колаборанти допомагали советському режиму.

Було б несправедливо звинувачувати всіх євреїв за те, що трапилося з нашими людьми. Але сьогодні ви не можете собі уявити, що ми бачили тоді у тому в'язничному дворі. Уявіть собі, що ви відчули б, дивлячись на оголені тіла ваших близьких, які гниють на спеці, як би ви реагували при вигляді шматків плоті вирваної з їх тіл знаряддями катування. Уявіть собі їхню агонію. Ми все це бачили. Побачити було не важко. Треба було лише опустити очі на їх тіла, що лежали біля наших ніг. Щоб справитись з смородом, ми щільно прикривали свої носи і роти носовими хусточками. Ми намагались зосередитись на тому, що ми бачимо — люди, яких ми знали роками, з якими разом росли, тепер лежали перед нами спотворені і брудні, як свині на бійні.

В неділю ми поховали наші жертви всіх разом у братській могилі на українському кладовищі. Нас не хвилювала смерть їх вбивць або смерть невинних євреїв, яких вбили разом з винними. Серед них були наші сусіди і навіть приятелі. Але тепер вони перейшли до стану наших ворогів. Це не було цілком раціонально. Це не було справедливо. Але війна вже почала робити нас безсердечними, знищуючи такі основні людські інстинкти як співчуття, розуміння і прощення⁴.

Я чітко пам'ятаю свої почуття, коли я почув по радіо проголошення незалежності України, яке відбулося у Львові 30 червня 1941 року. Керівництво і прибічники ОУН проголосили про відновлення незалежної української держави. Я був переповнений радістю, як і всі кого я знав. Ніхто з нас не мав ні найменшої уяви про те, як відреагують на це німці. Перші німці, яких ми зустріли, солдати Вермахту, продовжували рухатись на схід, переслідуючи відступаючу советську армію. Вони були дисциплінованими солдатами, добре укомплектовані, і загалом пристойно ставились до цивільного населення. Окупаційні власті, які з'явилися слідом за армією, виявилися інакшими. Вони були нацистами. Вони не були зацікавлені у визволенні України. Україна мала бути однією з їх ко-

лоній на Сході — *“lebenstraum”* — або життєвим простором для їх власної арійської панівної раси. Ми мали бути їхніми рабами, яких при необхідності можна ліквідувати.

“It has been established beyond doubt that the Bandera movement is preparing an insurrection in the Reichskommissariat which has as its ultimate aim the establishment of an independent Ukraine. All activists of the Bandera movement must be arrested immediately and, after thorough interrogation, are to be secretly liquidated as brigands. Once these instructions have been read, they must be immediately destroyed by commanders.”

Einsatzkommando C5,
25 November 1941

“Було встановлено поза всяким сумнівом, що рух Бандери готує повстання в Рейхкомісаріаті з остаточною метою встановлення неза-

лежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно заарештовані і після досконального допиту мають бути таємно ліквідовані як розбійники. Після прочитання ці вказівки мають бути негайно знищені командирами”.

Einsatzkommando C5,
25 листопада 1941 року

Тим часом німецькі військові виїхали з нашої місцевості. В міру свого просування, вони брали тисячі советських полонених у результаті широкомасштабних операцій по оточенню і в боях, включаючи червоноармійців, які здавалися добровільно, сподіваючись як на гуманне відношення, так і можливо навіть на шанс воювати опліч з німцями проти нехачивого Сталіна. На жаль, вони дуже помилялися. Більшість з них, а серед них було багато справжніх українців, було вбито німцями. Ми також були обдурені німецькою пропагандою. Німці, як ми скоро виявили, не прийшли як визволителі. Вони прийшли лише з метою експлуатувати Україну в своїх власних цілях. Для нацистів ми, українці, а по суті всі слов'яни, були *“untermenschen”*, недолюди, призначені для уярмлення або знищення після того як мобільні команди смерті, відомі під назвою *“Einsatzgruppen”*, знищать свої першочергові цілі — євреїв, циган і советських комісарів.

Нацисти скоро почали заарештовувати і страчувати українських націоналістів, особливо після того, як останні відмовились зріктися декларації про незалежність. Тепер часто забувають про те, що нацисти намагалися знищити український націоналістичний рух, хоча це є істиною для всіх, хто бажає її бачити⁵. І наш рух зазнав відчутних втрат. Наприклад, Василь і Олександр Бандера, — брати Степана Бандери, який очолював ОУН, — були страчені в Освенцімі в 1942 році. А сам він, разом з Ярославом Стецьком, прем'єром України, більшу частину війни провели в ув'язненні в концентраційному таборі Заксенгаузен. Така ж доля спіткала лідера іншої фракції ОУН полковника Андрія Мельника. Ми були шоковані. Ніхто з нас не чекав, що німці будуть звертати на нас особливу увагу поки йде війна. Але через декілька днів українцям наказали приготувати зерно та інші продукти харчування для відправки до Рейху. Пізніше нацисти почнуть забирати наших молодих чоловіків та жінок,

перетворюючи їх на рабів-робітників, які працювали на військову економіку Німеччини. За роки війни приблизно 2,3 мільйонів українців стали “остарбайтерами” (східними робітниками). Багато з цих рабів загинули на чужині⁶. Влаштовувались масові облави і страти відомих і підозрюваних українських націоналістів. В середині вересня 1941 року фракція ОУН Бандери оголосила нацистів ворогами українських прагнень незалежності, експлуататорами українського народу, а також ще одними окупантами, яким треба було чинити опір¹⁴.

На цьому місці моєї розповіді я повинен зазначити, що поміж наших людей, як і поміж євреїв, поляків і *фольксдойчів* (етнічних німців), були елементи, яких я не можу назвати інакше, окрім як людські покидьки. Ці люди були готові скористатися стражданнями і нещастям інших для власної вигоди. Хоча я ніколи не бачив, щоб українці брали участь у вбивстві євреїв, я достеменно знаю, що деякі українці служили охоронцями, наприклад, на воротах зовні єврейського гетто в Золочеві. На території цього гетто знаходилась пивоварня і щоразу, коли треба було купити пива, ти мав проходити повз цих охоронців. Я їх бачив своїми власними очима. Але там також була і єврейська поліція. Я бачив як вони били і ображали у цьому гетто своїх власних людей.

Дехто з них, чи були вони українцями, євреями, поляками чи *фольксдойчами*, робили те, що вони робили заради власного збагачення; деякі були садистами; деякі боягузами і були змушені робити те, що вони робили. Війна виявила як найгірші, так і найкращі людські риси. Але для всіх ситуація була зовсім ненормальною. Майже два роки ми були під советськими комісарами. Тепер ми опинились під німецьким чоботом. Скоро рахунки були зведені. Ті, що були на верхівці, раптом змушені були втікати від смерті або були схоплені і стали такими ж беззахисними, як і їхні вчорашні жертви. Безліч безвинних всіх національностей і віросповідань були зметені і знищені часто навіть не розуміючи, що з ними чинять. Око за око, зуб за зуб. Надто часто це було основним правилом, — набагато частіше, ніж християнський принцип полюби свого ближнього як самого себе, або підстав другуу шoku.

Все ж, я пам'ятаю і вияви неймовірної хоробрості. Мій сусід, прізвище якого було Ярчук, намагався врятувати єврейську сім'ю, сховавши їх у себе вдома. Інколи я бачив їх вночі, коли вони виходили освіжитися після

дня проведеного у схованці. Я не знаю, що з ними зрештою сталося, тому що більше мене не було вдома і я не міг дізнатися про їх долю. Але я достеменно знаю, що багато інших українців робили все можливе, щоб спасти своїх єврейських сусідів. Ці люди при цьому неабияк ризикували. В Україні і в Польщі в часи нацистської окупації, якщо тебе ловили на тому, що ти переховуєш єврея, — тебе вбивали. Незважаючи на це, багато йшли на це ризикуючи собою і своїми родинami. Я не можу зрозуміти чому більшість з них так і не визнана Ізраїлем? “праведниками не євреями”.

В листопаді 1942 року я дізнався від секретаря польського голови нашого села, що мене розшукує гестапо, і тому я негайно залишив свою роботу в кооперативі, куди я повернувся до праці після початку німецької окупації.

Bekanntmachung

Wegen Verbrechens nach §§ 1 und 2 der Verordnung zur Bekämpfung von Angehörigen des deutschen Aufbaupunkts im Generalgouvernement vom 2. 10. 1943 (VOBl. I. d. GG. Nr. 22/43) wurden von Ständericht beim Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD für den Distrikt Galizien am 20. 1. 1944

zum Tode verurteilt:

- 1) **Kundert Paul**, geb. am 14. 6. 1912 in Urycz, Ukrainer, Arbeiter, ledig, wohnhaft in Urycz Nr. 68, wegen Bandenangehörigkeit,
- 2) **Dmytryshyn Anna**, geb. Karcus, geb. im Jahre 1880 in Krutelnica, Ukrainerin, verh., wohnhaft in Kuzschyn; wegen Bandenbegünstigung,
- 3) **Kiedrzykowska Włodyslaw**, geb. am 9. 8. 1919 in Podhorodce, Ukrainer, verh., Landwirt, wohnhaft in Podhorodce Nr. 283, wegen Bandenbegünstigung,
- 4) **Zaslawner Nikolaus**, geb. am 25. 2. 1912 in Podhorodce, Ukrainer, Landwirt, wohnhaft in Podhorodce, wegen Bandenbegünstigung,
- 5) **Malstyn Olana**, geb. Sawczin, geb. im Jahre 1896 in Rakow, Ukrainerin, verh., wohnhaft in Rakow Nr. 62, wegen Bandenbegünstigung,
- 6) **Layrow Theodor**, geb. am 16. 2. 1911, in Rakow, Ukrainer, verh., Gerbhaarschneider, wohnhaft in Rakow Nr. 62, wegen Bandenbegünstigung,
- 7) **Pozonij Theodor**, geb. am 1. 2. 1915 in Suchow, Ukrainer, verh., Bäcker, wohnhaft in Suchow, wegen Bandenangehörigkeit,
- 8) **Thoma Kornelia**, geb. Stechnicka, geb. im Jahre 1905 in Otynowice, Litauerin, verh., wohnhaft in Suchow, wegen Bandenbegünstigung,
- 9) **Koteln Petro**, geb. am 10. 7. 1900 in Suchow, Ukrainer, Landwirt, verh., wohnhaft in Suchow Nr. 173, wegen Bandenangehörigkeit,
- 10) **Drochobycz Anna**, geb. im Jahre 1901 in Drohobycz, Krs. Turka, Ukrainerin, ledig, Arbeiterin, wohnhaft in Stryj, Schloßstrasse Nr. 8, wegen Judenbegünstigung,
- 11) **Pozonij Olana**, geb. am 06. 3. 1907 in Suchow, Ukrainer, verh., wohnhaft in Suchow Nr. 190, Landwirt, wegen Bandenangehörigkeit,
- 12) **Pozonij Dimitro**, geb. am 26. 10. 1911 in Suchow, Ukrainer, verh., wohnhaft in Suchow Nr. 37, Landwirt, wegen Bandenangehörigkeit,
- 13) **Stobeda Oleksa**, geb. am 27. 3. 1912 in Suchow, Ukrainer, Landwirt, verh., wohnhaft in Suchow Nr. 128, wegen Bandenangehörigkeit,
- 14) **Karszajew Wladimir**, geb. am 22. 10. 1904 in Skole, Ukrainer, verh., Magazinsbesitzer, wohnhaft in Skole, Seret-Sala Nr. 28, wegen OUN-Organisationszugehörigkeit,
- 15) **Dyrkewicz Michael**, geb. am 20. 11. 1923 in Korostow, Ukrainer, ledig, Waldarbeiter, wohnhaft in Korostow, Krs. Stryj, wegen OUN-Organisationszugehörigkeit,
- 16) **Swiatos Michael**, geb. am 1. 10. 1923 in Korostow, Ukrainer, ledig, Waldarbeiter, wohnhaft in Korostow, Krs. Stryj, wegen OUN-Organisationszugehörigkeit,
- 17) **Janus Theodor**, geb. am 16. 4. 1889 in Buszko-Wynne, Ukrainer, verh., Polizist, wohnhaft in Korostow, Krs. Stryj, we. OUN-Organisationszugehörigkeit gleich, Mord an dem katholischen Förster Babij und Überfall auf das Bandenlager in Swiatoslaw.

18) **Ulanowicz Anna**, geb. Pankiw, geb. am 20. 7. 1905 in Korostow, Ukrainerin, verwitwet, wohnhaft in Korostow, Krs. Stryj, wegen OUN-Organisationszugehörigkeit,

19) **Sawczyn Wasyl**, geb. am 27. 8. 1910 in Korostow, Ukrainer, verm., Heger, wohnhaft in Korostow, Krs. Stryj, wegen OUN-Organisationszugehörigkeit,

20) **Puzoskiewicz Nikolaus**, geb. am 1. 12. 1902 in Suchow, Ukrainer, verh., Dorfschulze, wohnhaft in Suchow, wegen Bandenbegünstigung.

Das Urteil an den zu Ziffer 1) bis 19) Genannten ist am 21. 1. 1944 in Stryj vollstreckt worden, als Sühnemaßnahme für den am 14. 1. 1944 von ukrainischen Banditen erschossenen ukrainischen Polizeimeister

Miodki Wladimir in Dazawa, Krs. Stryj.

Die Verurteilten zu Ziffer 1) bis 20) sind für einen Gnadenersweis in Aussicht genommen.

Freigesprochen wurden:

Malstyn Oleksa, geb. im Jahre 1881 in Rakow, Ukrainer, verh., Landwirt, wohnhaft in Rakow Nr. 62.

Sollten in den nächsten 3 Monaten im Bereiche der Kreishauptmannschaft Drohobycz und Stryj Gewalttaten, insbesondere auf Deutsche, Angehörige der mit dem Großdeutschen Reich verbündeten Staaten oder im Interesse des Aufbaupunkts im Generalgouvernement arbeitenden Nichtdeutschen begangen werden, so wird, sofern die Täter nicht sofort ergriffen werden, das Urteil auch an den für den Gnadenersweis in Aussicht genommenen Verurteilten vollstreckt werden, und zwar in der Form, daß für jede Gewalttat in einem der Kreishauptmannschaften des Großdeutschen Reiches, der verurteilte Gnadenersweis für mindestens 10 der Verurteilten hinfällig wird.

Ist die Tat von kommunistischen Elementen begangen, so werden aus dem Kreise der oben angeführten Personen Kommunisten, ist die Tat von sonstigen irregulären Elementen begangen, so werden von den oben angeführten diejenigen, die diesen politisch rabastenden, von dem Gnadenersweis ausgeschlossen.

Es liegt deshalb in der Hand der nichtdeutschen Bevölkerung durch sofortige Festnahme oder Veranlassung der Festnahme des oder der Täter oder durch Einwirkung auf ihnen bekannte, irreguläre Elemente, oder durch Anzeigen verdächtiger Personen dafür zu sorgen, daß das Urteil an den für den Gnadenersweis in Aussicht genommenen Verurteilten nicht vollstreckt wird.

Stryj, den 21. 1. 1944.

**Der SS- und Polizeiführer
im Distrikt Galizien.**

Офіційне звернення начальника СС і поліції Галичини від 21 січня 1944 року з повідомленням населенню про смертні вирoki, винесені в'язням, які були звинувачені в членстві в ОУН або УПА та переховуванні євреїв.

[Архіви ЗП-УГВР – Українська Головна Визвольна Рада]

Вони дізналися про мої зв'язки з ОУН і, можливо, зрозуміли, що я причетний до таємного постачання припасів для УПА, котра саме розпочала збройну боротьбу проти нацистської окупації. Вже восени 1942 року українські партизани стали ще більшими експертами у справі пускання під укiс ворожих ешелонів, підризу мостів і, загалом, боротьбі з нацистською окупацією. Нацисти відреагували широкомасштабнішими арештами та стратами членів та прибічників ОУН. УПА стала одним з найбільших і найактивніших серед антинацистських рухів опору в окупованій Європі. Після того, як нацисти були витіснені з України советською армією, український повстанський рух продовжував боротися проти повторної окупації України протягом більшої частини 1950-х років.

Зрадників карали. З українцями та іншими, хто співробітничав з комуністами починаючи з осені 1939 року і до кінця червня 1941 року не церемонились. Інші, хто співробітничав з нацистами, також отримали по заслугах. Якось вночі я йшов біля будинку Пржиємського, поляка, котрий доніс на мене в гестапо. У мене з собою було три гранати. Було дві години і нікого поблизу не було. Я міг би кинути гранати в його хату і таким чином відплатити за зраду. Але я знав, що у нього є неповнолітній син. Як би я далі зміг жити, якби я поранив або вбив цього хлопця? Отож я пішов собі далі. Інші не були такі великодушні.

Іншого вечора в травні 1943 року я прийшов до Золочева з лісу, який знаходився неподалік від цього міста. Час від часу я приходив до міста, щоб зустрітися з приятелем, який був переконаним націоналістом. Весною 1942 року, коли німці зганяли нашу худобу для транспортування до Рейху, він влаштував засідку на групу таких конфіскаторів і убив одного чи декількох з них. Відповіддю були негайні репресії, включаючи масові облави на підозрюваних. Німцям не вдалося його схопити, але вони знали, хто він такий і розшукували його. Загалом, гестапо завжди зосереджувало зусилля на ліквідації ОУН, а особливо членів фракції Бандери, які були найактивнішою частиною антинацистського руху опору. Мабуть хтось помітив нас на попередній зустрічі в місцевому парку, тому що коли я ввійшов до міста цього разу, гестапо було напоготові. Я їх не бачив. Вони були у непримітному цивільному одязі. Без попередження вони кинулися на мене з криком "Тальт!" Я побіг. Вони почали стріляти мені вслід. Люди розбіглися. Я біг з усіх сил, але вони блокували місто. І через

кількасот метрів вони мене схопили, замкнули наручники на моїх зап'ястях і повели мене в управління гестапо. Я був дуже переляканий. Мені було лише двадцять років.

Мене негайно допитали. Вони розірвали мій одяг і знайшли матеріали ОУН, які я переносив. Їх польська перекладачка сказала їм, що матеріали стосуються вбивства гестапівцями в грудні 1942 року діяча ОУН Івана Климківа та масової страти п'ятдесяти двох українців біля Чорткова. "Отже ти бандерівець!" — заверещали вони. "Скоро ти побачиш, що ми робимо з таким мерзотниками". Вони почали мене бити спочатку кулаками, а потім батогами. Я намагався мовчати, але біль був сильний. Я не міг себе захистити. Я був у наручниках. Нарешті, на щастя, я втратив свідомість. Коли опритомнів, я був у переповненій камері. Інші в'язні стирали кров з мого обличчя. В цьому приміщенні було дуже жарко. Люди були один на одному. Немоżliво було ніде усамотнитися.

Після цього мене допитували ще тричі. Мене не умовляли. Вони мене били часто так жорстоко, що наручники глибоко врзались в мої зап'ястя. Де я перебував протягом останніх семи місяців? Я сказав їм, що жив у лісі. Де? У покинутій хаті лісника. На що ти жив? Я сказав, що їжу приносили дід з бабою. Вони хотіли дізнатися про ОУН. Я сказав їм, що нічого не знаю. Вони мені не вірили. Вони просто били і били і били мене. Я почав думати, що їх не цікавить те, що я говорю, поки вони побоями подавляють мою волю. Я продовжував мовчати. Я ні в чому не признавався. Майже три тижні з мене не знімали наручники в Золочівській тюрмі, а всього я пробув там близько двох місяців. Більшість цього часу двоє моїх друзів Іван Лагола і Богдан Качор доглядали мене. Коли я був у наручниках, вони навіть допомагали мені розстібнутися і одягтися в туалеті.

Якось вдень тюремні наглядачі кинули в мою камеру молодого єврея, сина зубного лікаря. Його переховувала українська сім'я і його там знайшли. Він був зі мною лише кілька днів до того, як німці перевели нас з Золочів до в'язниці у Львові. Гестапо не стало морочитись з його переведенням разом з нами до Львова. Вони просто застрелили його і ще кількох євреїв. Решту, близько двадцяти ув'язнених, вигнали на шлях і наказали залізти у вантажну машину. Неповдалі стояв натовп чоловіків і жінок, намагаючись хоч мимохіть (краєм ока) побачити нас, щоб дізнатися, хто ще живий, кого переводять в інше місце. Голодні, брудні, в лахмітті, з розпух-

лими від побоїв обличчями і кінцівками, — впізнати нас, мабуть, було майже неможливо. Мені вдалося побачити в натовпі свого брата і його дружину. Він плакав, побачивши мене, і підняв на прощання руку. Я не зміг відповісти. Мої руки за спиною були сковані ланцюгом. Це було востаннє, коли я бачив його живим.

Коли ми доїхали до Львова, вже смеркалося. Останні сонячні промені освітлювали високі сірі стіни в'язниці Лонцького. Пригадую, я подумав, що з цього місця втікти було б неможливо. Через декілька хвилин нас виштовхнули з вантажівки і повели до місця реєстрації в'язнів. Там у нас забрали останні власні речі, які ми мали з собою. Ми не мали права на будь-що. З цього моменту ми вже не були людьми, ми були тим, що німці називали "*figuren*" — цифрами.

Нас помістили на ніч у камеру тимчасового утримання. Жоден з нас не міг спати незважаючи на те, що всі ми були виснажені. Ми намагалися дістатися до вікна, щоб побачити, що діється зовні, але зовні були щити, встановлені під кутом так, що вони пропускали в камеру світло, однак не давали можливості що-небудь побачити. Як тільки дехто з нас почав дрімати, прийшли гестапівці і забрали нас на дезінфекцію. Після цього нас помістили в іншу камеру, таку маленьку, що нас туди пакували, як оселедців в бочку — кожен чоловік лежав на боці поряд з іншим так близько, що якби один з нас захотів поворушитися, то іншим також прийшлося би перевернутись на другий бік. Було так жарко, що піт стікав по наших тілах. Ми були липкі від задухи і бруду.

Наступного ранку нам розповіли про розпорядок дня в'язниці. Щоранку нас будуть інспектувати і перераховувати. Ми повинні негайно ставати струнко кожного разу, коли з'являвся німець. Якщо ми заслабнемо або знепритомніємо, нас будуть бити там, де ми будемо лежати. Обід буде опівдні, коли нам видаватимуть казанок чогось, що нагадує суп. Час від часу тюремні наглядачі будуть виганяти всіх в коридор і викрикувати імена в'язнів, яких мають забрати на допит. Після цього тим щасливцям чий імена не були названі, дозволяли повернутись до камер. Ті, кого забирали, часто ніколи не повертались.

Для декого з нас тижні минали без допитів. Ми навіть починали думати, що вони взагалі забули про те, що ми тут знаходимося. У в'язниці Лонцького я провів два місяці. Я там зустрівся з деякими іншими

українськими в'язнями. Отець Юрій Ковальський був там ув'язнений за те, що нацисти вважали злочином — за допомогу євреям-біженцям. Його схопили при спробі погодувати євреїв, які прийшли до його дверей, просячи їжі. За це його посадили у Освенцім, а потім, в листопаді 1944 року, до Дахау. Потім, я пригадую, думав, що за іронією долі його найлютішим мучителем в Біркенау був єврей — *капо* Блоку 4, який безжалісно його бив щоразу, коли ловив на тому, що він молиться. Цей чоловік ненавидів отця Ковальського за те, що він українець і священник. Йому було байдуже, що Ковальський знаходиться тут тому, що намагався допомогти євреям.

Коли настала моя черга, допит проходив як завжди, за виключенням того, що ці німці, здається, не знали чому я тут знаходжуся. “Чому ти тут?” — питали вони. Я відповів, що не знаю. Вони почали бити мене батогом. “Чому ти тут?” — спитали вони знову. “Скажи нам або ми заб'єм тебе до смерті.” Коли я знепритомнів, вони облили мене холодною водою, щоб привести до тями. Потім вони прикріпили до моїх рук електроди. Я не пам'ятаю скільки я був непритомний після цього. Я опритомнів, коли вони вимкнули електричний струм. Потім вони задали ті самі запитання. З свого боку, я просив їх все закінчити і вбити мене. “Тобі так не пощастить,” — відповідали мої мучителі, — “ти поїдеш до табору. Там тебе прикінчать, але повільно”.

Мене відтягли назад до моєї камери. Я не дуже пам'ятаю ці дні. Декілька з них я провів у безпам'ятстві, мої сідниці і спина були суцільно синьо-чорні, з мене лупилися клапті мого тіла. Пізніше мені розповіли, що в маренні я белькотів, що всім нам судилося потрапити до концтраційних таборів і бути спаленими в крематорії. Старші в'язні були налаштовані більш на філософський лад. Вони вижили в Березі Картузькій, польському таборі для інтернованих, в якому з 1933 по 1939 рік було ув'язнено багатьох українських націоналістів і тому вони переконували мене, що ми всі виживемо і в німецьких концтраційних таборах. Вони не мали уяви, про що вони говорять.

Одного дня наші наглядачі почали готувати нас до перевезення. 1 жовтня нас числом біля дванадцяти сотень було відправлено під наглядом гестапо⁷. Вони прийшли і розсортували нас по сто чи більше чоловік на кожен товарний вагон. Нас заштовхали всередину. Молодші стояли, старші в'язні та хворі могли сидіти. Всі страждали. Багато хто втратив свідомість

від спеки і нестачі повітря. Щоразу, коли ми зупинялися десь на бічній колії, ми благали води і можливості опорожнитися. Лише небагато сміливців посміли наблизитися до поїзда і принести нам щось випити або поїсти. Більшість з нас нічого не їли і не пили протягом всієї подорожі.

Гірше ніж фізичні муки, які ми зазнавали, була невизначеність куди нас везуть. Ми всі чули про концентраційні табори, але це були лише туманні і часто суперечливі чутки. Коли я тепер пригадую той час, я пам'ятаю, що ми одночасно і вірили і не вірили в те, що чули. Дехто з тих, хто був переконаний, що попереду нас чекає смерть, намагалися вночі втекти. Вони відривали дошки підлоги товарного вагону і вискакували. Вони гинули під поїздом. Вагон здригався, коли колеса наїжджали на людське тіло. Було чути, як вони кричали. Коли вартові дізналися, що діється, вони зупинили поїзд біля Демніца, Польща, і попередили, що якщо ще хто-небудь спробує втікти, будуть страчені всі.

1 жовтня 1943 року я ввійшов в Біркенау, який також інколи називають Освенцім II. Це був день, коли я перестав бути Степаном Петелицьким і став номером 154922.

***Список українських політичних в'язнів,
перевезених з Львова та інших місць до Освенціму⁸***

Андрійшин Роман	Вінтоняк Олекса	Лозинський Євген
Арсенич Дмитро	Вітошинський Борис	Левицький Володимир
Артим Іван	Винницький Зенон	Лівак Богдан
д-р Бачинський В.	Волчук Юліян	Луцишин Федір
Бандера Василь	Галаса Роман	Лутчин Іван
Балей Петро	Галема Теодор	Маршицький Юрій
Башук Петро	Гошовський Микола	Марущак Іван
Беца Павло	о. Гермасюк Мю.	Марущак Григорій
Бибик Володимир	Гудима Михайло	Маслейович Петро
мгр. Бойко Іван	Дейчаківський Василь	Масинець
Бойчук Василь	о. Доманський Микола	Матла Зенон
Болеківський Петро	Дмитрів Михайло	Мелимука Володимир
Борис Михайло	Дрогомирецький	Мельник Тиміш
Будурович Гриць	Дубей	Мусікевич Михайло
Бушак Сергій	Дяків Леотій	Наконечний
Вакуловський Ілля	Заблоцький Юліян	Наняк Гриць
Ватагович	Ленкавський Степан	Олійник Ярослав

Омелян
Омелян (брати)
мгр.Оренчук В
олодимир
Павлишин Ярослав
Пеленичка Гриць
Пастернак Юрко
Дудар Остап
Жмур Н.
Зарічанський Тимко
Зацухний Микола
Іванець Іван
Іванець Роман
Іваник Василь
Іваник-Фортуна В.
Івів Іван
Кар Богдан
Карабин Степан
Кашуба Іван
Кардаш Михайло
Кардаш Василь
Качор Богдан
Качмарек Франко
Кійко Михайло
Кійко Іван
Кіт Іван
Клим Ярослав
Климишин Микола
Климко Володимир
о. Климчак Михайло
Клюк Олекса
Клюфінський Іван
Коваль Микола
Коваль Омелян
Коваль Михайло
Коваль Василь
о. Ковальський Юрій
Ковальський Петро
Коломийчук П
Кордюк Богдан
Костюк Роман
Кравців Михайло
Крочак Теодор

Крижанівський Богдан
Курило Л.
Куртяк Степан
Кучик Микола
Лагола Іван
Лазарчук Н.
Ласка Михайло
Лешко М.
Левицький Семен
Лесюк Василь
Липка Іван
Лівшун Н.
Лобай Володимир
Лобода Гриць
Лозинський Євген
Малащук Роман
Мартинець Володимир
Мазурок Пилип
Мельник Іван
Мостовий Леонід
Мірчук Петро
Микита Іван
Мостовий Микола
Няйко Кость
Пасічник Андрій
Пасічник Василь
Пасічник Володимир
Пачічник Петро
Поліщук Петро
Полутранка Роман
Петелицький Степан
Прокуда Володимир
Процик Степан
Приймак Василь
Пилипенко Олекса
Рак Ярослав
Ребет Лев
Ровенчук Михайло
Ровенчук Григорій
Ровенчук Іван
Рибчук Богдан
Риндяк Василь
Рудакевич Євстахій

Савицький Юліан
Савчак Володимир
Самчишин Юліан
Секрета Михайло
Сенчак Петро
Сілецький Осип
Сіхневич Н
Скоропад Гриць.
Скоробогатий
Скура Ярослав
Собків Богдан
Сосна Гриць
Солом'яний Михайло
Сташко Михайло
др. Строніцький Василь
Тацій Мирослав
Тацій Никифор
Фрей Микола
Федорика Осип
Цебер Микола
Цюман Василь
Чайковський Данило
Чернега Іван
Чуйко Михайло, ст.
Чуйко Михайло, мол.
Чорний Іван, ст.
Чорний Іван, мол.
Чорний Микола
Шарко Володимир
Шевчук Іван, ст.
Шевчук Іван, мол.
Шевчук Микола
Шевчук Михайло
Шевчук Павло
Штокало Василь
Штокало Володимир
Юркевич Теодор
Яворівський Н
Яворів Гриць.
Яворський Н.
Яремко Михайло
Яців Дмитро

Незліченні кола пекла

Коли наш транспорт прибув, сонце вже сідало. Я вийшов з товарного вагону прямо у пекло. Переді мною, наскільки сягав зір простягалися порослі бур'яном поля і скрізь були гавкаючі сторожові собаки. Нам наказали вишикуватися рядами, потім стояти струнко, в той час як охорона, озброєна автоматами, слідувала за нами. Підійшов офіцер з кокардою у вигляді черепа на кашкеті і сказав, що хворі, покалічені і всі хто стомився з дороги можуть поїхати на вантажівці. Деякі нещасні прийняли цю пропозицію. Ми бачили їх востаннє.

В міру нашого просування по території вдалині попереду стали виднітися групи дерев'яних бараків, а над ними, на тлі вечірнього неба якісь димарі, які піднімалися від цегляних споруд. З них вився чорний дим. Я не звернув на них ніякої уваги.

Ніхто з нас не знав, що нацисти роблять в Біркенау. Коли я туди потрапив, був напівмертвий після приблизно чотиримісячного утримання гестапо, голодний і вимучений моїми допитувачами. Я нічого не їв і не пив протягом багатьох годин. Я щойно вийшов з товарного вагону, заповненого багатьма іншими чоловіками, які були у подібному до мого або ще гіршому стані. Деякі були мертві. Всі ми були налякані. Я подивився навколо і зрозумів, що це кінець. Навіщо скаржитися, на те, що вони грубо татуювали мене, як і всіх інших, коли виганяли з того телятника? Я бачив лише одного чоловіка, Петра Болана, який чинив опір. Вони лише побили його до безтями і все одно зробили з ним те ж саме. Отже, в результаті,

він став номером 154415, попри свій протест, а в додачу його побили і все це протягом кількох хвилин висадки з поїзда.

Я став номером не скилячи. На цей момент такий розвиток подій виглядав нормальним, враховуючи, де я знаходжуся. На той час, коли я туди попав, я полишив майже всі надії на виживання. Отже, можна сказати, що я був насправді байдужим, коли отримав татуювання, яке так багато в чому надалі визначатиме моє життя. Я був приголомшений, голодний, виснажений і було вже майже темно. Ми дещо чули про табори, але, як я вже сказав, нічого вірогідного і нічого певного. Звісно ми бачили, що євреї були змушені жити в гетто. Ми чули про вбивства в цих гетто. Проте, до того, як я потрапив до Біркенау, я не мав справжнього уявлення про те, що діється в таборах. Коли ж я нарешті потрапив туди, поглянув на димарі, електрифіковані огорожі з колючого дроту, сторожові вишки, бараки і на тисячі людей, вишикувані рядами, багато з яких майже не мали одягу і були змушені стояти на холодному осінньому повітрі, я відчув певність, що наближаюся до краю мого життя.

Перше вітання при вході до концентраційного табору

Арпелл (перекличка) Блоку 6

Нас вели вздовж огорожі і нам було видно внутрішню частину табору смерті. Якраз тоді повз нас брів гурт в'язнів. Вони були схудлі і виснажені. Всі були вдягнені у смугасту уніформу. Я пам'ятаю, як помітив, що голова одного в'язня була закривавлена. Коли я це побачив, мною раптово оволодів страх. На мій подив, трохи далі ми пройшли повз невелику групу циган, які грали на музичних інструментах. Вони мали здоровіший вигляд у порівнянні з іншими ув'язненими. Деякі з них, чоловіки і жінки, навіть танцювали; інші билися між собою. Позаду на їх робах були намальовані великі чорні хрести.

Відразу по тому, як ми промарширували через головні ворота, декілька есесівців порохували нас. За ними стояв ряд сильних, здорових в'язнів, з червоно-жовтими нарукавними пов'язками і зеленими трикутниками на робах.

В руках вони тримали товсті кийки і підганяли нас з обох боків. “*Темно! Темно! Лос! Лос!*”. Вони били кожного, хто не рухався швидко. Вони намагались нанести більше ударів будь-кому, хто виявляв хоча б тінь непокори або гідності. Їх наміром було з самого початку зламати нашу волю. Ось так нас, “*zugänge*” або новачків вітали в пеклі і вчили, як ми маємо тут жити.

Нас всіх обшукали. Кожного, у кого знаходили сховане щось цінне, карали двадцятьма п’ятьма ударами. Протягом усього процесу реєстрації нас гнали киями і над нами насміхалися ці лакеї, які перетворили ці декілька годин знайомства з Біркенау на муку. Я помітив, що деякі з них приноровилися присвоювати цінні речі, які вони знаходили в наших рядах, і вимінювати кусок хліба на ювелірні вироби або золото, які ув’язнені зберігали на чорний день. Деякі новачки були такі голодні на той час, що здавалося, — цілком справедливо віддавати золото за скибку черствого хліба.

На цей момент ми всі були номерами і це все, чим ми могли бути в Освенцімі. У нас систематично забирали наші власні речі, нашу індивідуальність і нашу надію. Кожен намагався зберегти якусь невеличку річ, якусь особисту дрібничку, яка могла б нагадувати йому про інше життя і підбадьорювати його. Але нам не дозволялося нічого зберігати. Я пам’ятаю, наскільки зловтішні вони були відносно цього, по-

сміхаючись і жартуючи, вони забирали в нас останнє. Вони сміялися, коли говорили нам, що це їхня робота ознайомити нас з нашою новою домівкою, яку ми зможемо покинути лише через трубу крематорію.

Нас натовпом вигнали на тісну площадку між двома рядами колючого дроту, потім сортирували і гнали до різних бараків. Я побачив, що інші українці, інші члени ОУН були разом зі мною. Пізніше я дізнався, що в Освенцімі тоді вже перебувало принаймні півтори сотні українських політичних в'язнів. Тепер до них приєднався я, а також Богдан Качур, Іван Лагола, Михайло Лагола, Василь Лесюк, Логин, Мирослав Тацій і Михайло Яремко.

Мене направили до Бараку 4. Єврей *Капо* зустрів нас, репетуючи, що він вже знає, що всі ми, українці, є поліцаями зі Львова. Він кричав, що він та інші євреї скоро постараються, щоб нас усіх повбивати. Потім нас вигнали в холодну ніч і змусили до двох годин ночі носити землю по нерівній місцевості до місця біля кухні, де ми засипали яму. Оскільки нам для роботи не дали ніяких інструментів, ми були змушені використовувати наші куртки для того, щоб носити землю. Наші босі ноги скоро були

8

«Бльокобний»

«Капо»

збиті до крові. Нарешті нам, змученим, дозволили повернутися до бараків по чотири людини на одні нари. Я був з Богданом Крижанівським. Він працював у Василіанів(Basilians), в їх пресі, друкуючи підпільну літературу, аж поки їх схопили. Згодом він намагався втекти, стрибувши в один з рівчаків, що оточували частину нашої території. Але його зна-

йшли і побили до смерті¹. Наступного ранку я побачив, що декілька десятків новоприбулих померли протягом цієї ночі.

Нас вигнали на ранковий холод, як овець, і повели до лазні, де нам побрили голови і обличчя. Після цього ми отримали зношену спідню білизну і олов'яні тарілки та ложки. Цей посуд став цінною власністю. Після цього ми вишикувались в чергу за супом, звареним з ріпи. Біля трьох днів я майже нічого не їв і я до цих пір пам'ятаю, який смачний був той суп. Після цього нас перемістили до інших бараків на карантин. Тобто, там ми мали вивчити правила табірної життя і пристосуватися до нових обставин або померти. Дехто з тих, що прибув зі мною до Освенціму померли на карантинній території.

Протягом п'яти днів ми жили в Бараці 4. Я сумніваюсь, що я б вижив, якби там залишився. Але, завдяки втручання іншого українця, Богдана Комарницького, нас перевели до Бараку 7. Він був одним із старожилів з татуванням Освенціму номер 33. Він знав всі ходи і виходи. Він був одним з тих, хто зумів вижити. У нього були друзі серед німецьких *капо* і він знав начальника блоку. Комарницький сказав нацистам, що він поляк, однак він знав, що він українець. Вони схопили його у Кракові. Так він став одним з будівельників Освенціму, встановлюючи огорожі з колючого дроту, які ув'язнять його і багатьох інших. В будь-якому разі, він зрозумів, що якщо ми залишимося у Бараці 4, то сильно постраждаємо через єврея *капо*, здоровила, який ненавидів українців і який би забезпечив нам звірячі знущання.

Як досвідчений в'язень, Комарницький також

передавав нам досвід, необхідний для того, щоб мати шанс вижити. Він пояснив, що ми вже не особистості, не люди. Ми просто номери. Ми мали запам'ятати наші номери, які були пришиті до наших курток і штанів і, які, звісно, були витатуювані на наших руках. Ми повинні бути покірними і скромними й робити лише те, що роблять всі інші. Ми не повинні роздумувати над тим, що може статися завтра. Ми повинні жити лише сучасним моментом, використовувати будь-яку можливість для добування їжі і ні в якому разі не привертати увагу *капо* або есесівців. Нікому з нас він не давав особливих надій, але він сказав, що якщо ми будемо робити все, що він нам сказав, ми зможемо прожити принаймні трохи довше. Дехто з нас засвоїв ці правила і вцілів. Комарницький також вижив.

Я пам'ятаю першу *appell* або перекличку. Пролунав гонг і ми мали стрімголов бігти на плац, при цьому всю дорогу нас били палицями лакеї.

Один старший чоловік по дорозі відстав і спізнився. Наглядачі били його, поки він не втратив свідомість. Потім вони зв'язали йому руки і ноги, прив'язали його до стовпа, підняли його, а потім кинули на землю. Його мордували, ламаючи йому руки і ноги так, щоб ми всі це бачили. Це видовище було занадто жахливе для нас, новачків. Деякі спробували втекти і стрибнули на огорожу з колючого дроту. Їх на місці вбило струмом. Один в'язень, надзвичайно сильний чоловік, схопившись за дріт, перескочив через огорожу. Есесівська охорона почала в нього стріляти і зрештою жінка есесівки вбила його в полі за дротом. В паніці від цих подій натовп новачків почав розбігатися хто куди. Есесівці відновили порядок погрожуючи стріляти, поки всі ми не будемо мертві.

Коли ми знову зібралися, стало очевидно, що нема двох наших товаришів по ув'язненню. Нас погнали назад в наші бараки і був проведений обшук. Не встигли ми отямитись, почувлась команда "Встати!" і знову ми побігли на плац. Нацисти перерахували нас, звіряючи номери на одязі з татуюванням на тілі, намагаючись визначити, які номери відсутні. Потім нас знову направили в бараки.

Коли багато хто з нас почав засипати, виснажені після довгої подорожі і жахів, свідками яких ми були, знову надійшла команда "Встати!" і ми вибігли на центральний плац. Закривавлені, перелякані, перед нами шулились двоє в'язнів, які намагалися втекти. Вони ховалися в канаві. Тепер,

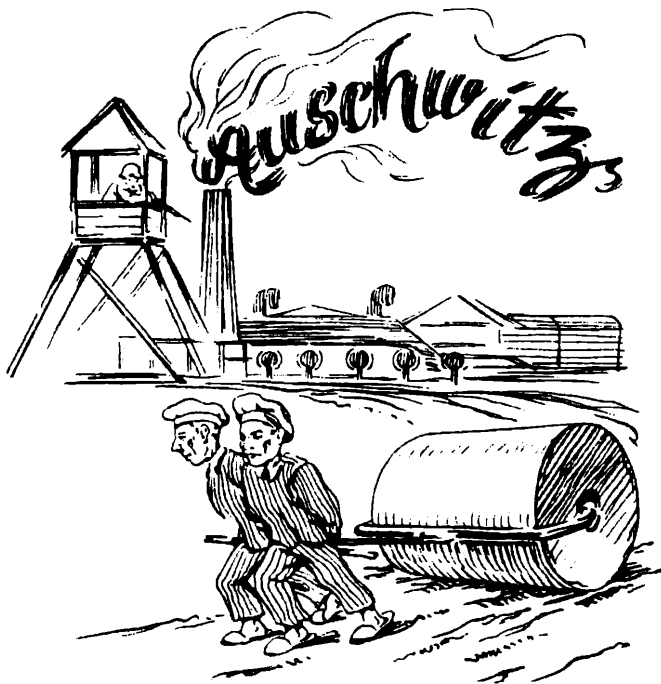
перед всіма нами їх зв'язали, прикріпили до лави для покарань і забили на смерть. Молодий хлопець, який стояв поряд зі мною, дивився на це і плакав: "Вони вбивають мого брата!". Цей бідолашний також був українцем з Березан.

Я жив в Бараці 7 в Біркенау приблизно ще тиждень. Це був змішаний барак, в якому розміщалися євреї, поляки і українці, кожен з яких намагався вижити. Після цього першого

тижня нас повели колоною до Блоку 11 в старому Освенцімі. Всього там було двадцять дев'ять блоків. Раніше, перед війною, там розміщувалися польські прикордонники. Кожен мав два житлові поверхи і невелике складське приміщення на горищі. Ми були на верхньому поверсі, який майже повністю був заселений українцями. Я помітив, що тут нас охороняло набагато більше есесівців.

Також було досить багато *капо* євреїв, вдягнених у чорну форму, порівняно добре відгодованих, які чинили багато вбивств. Багато з них належало до спеціального формування відомого під назвою "Команда Канада", котре сортувало речі новоприбулих в'язнів, забираючи все цінне для військової економіки Третього Рейху, залишаючи роздягнених чоловіків, жінок та дітей, багато з яких потім потрапляли до газових камер. Це завдання давало цим *капо* багато можливостей красти, що вони і робили, хоча це, врешті-решт, не допомогло більшості з них.

Я пам'ятаю, що в цей час в таборі було багато советських військовополонених, включаючи велику групу українських жінок. Вони жили в Блоці

ІІ двома поверхами нижче. Інколи ми чули, як вони вночі співали українські пісні. Так тривало приблизно три тижні, а потім якось вночі їх спів зненацька обірвався. Наступного дня ми дізналися, що всіх їх забрали і розстріляли. Лишився лише порожній підвальний поверх та відлуння їх пісень у нашій пам'яті.

Через три тижні нас знову перевели, цього разу до Блоку 17 в центральній частині. Ми промарширували своїми дерев'яними підощвами через ворота, увінчані металевим написом *Arbeit Macht Frei* – “Робота звільнить вас”. На той час я вже знав, що це означає. Єдиним способом звільнитися було дати їм запрацювати себе до смерті. Таким чином ти міг втекти через димар крематорію.

Навіть в таких умовах ми всі намагалися вижити. Ми, відомі як бандерівці, через нашу належність до фракції Бандери в ОУН, гуртувалися. Ми знаходили один одного і почали намагатися допомагати один одному та іншим українцям наскільки це було можливо. Наприклад, ми намагалися отримати для наших товаришів роботу у табірній пральні, тому що це була не така важка робота, як у бригаді, яка займалася будівництвом дороги під назвою *Sola Brucke*. Я працював на цій важкій роботі і тому знаю, що це таке. Нас примушували працювати швидко; їжа була погана і її було мало, багато людей починали хворіти і відтак щодня хтось помирав. Наші наглядачі рано-вранці виводили нас колоною з табору, цілий день ми будували дорогу і так ми працювали майже до кінця січня 1944 року. Ви можете собі уявити, наскільки важко було напівголодним, погано вдягненим людям будувати дорогу, не маючи необхідних знарядь праці, пізньої осені і взимку. Ми робили все, щоб вижити. Ми навіть крали порожні мішки з-під цементу, щоб зробити підкладку на свій одяг. Кого на цьому ловили, тих били. Уявіть жорстокі побої лише за кражу паперового мішка. Навіть за таких умов, ми побудували ту дорогу і зробили це досить непогано.

В кінці довгого дня ми марширували назад до табору, проходячи під написом *Arbeit Macht Frei*, де біля воріт нас обшукувала есесівська охорона, щоб пересвідчитись, що ніхто нічого таємно не проносить до табору і що всі на місці. Якщо цифри не співпадали, нас всіх виводили на плац і знову й знову перераховували, поки не з'ясовувалися всі невідповідності. Ми були цифрами, номерами. Двічі на день, на перекличці вранці і на перекличці увечері, номери повинні були сходитись. Нацисти були обліков-

цями людських тіл, рахівниками трупів і ми були нічим для них, лише багатьма робочими одиницями, які, поки є потреба, можна використовувати, а потім спалити, як сміття.

Моїм наступним місцем роботи була есесівська кухня. Це була хороша робота. Більшість чоловіків, котрі там працювали, були *фольксдойчі*, хоча там також працювало і декілька росіян і українців. Там не працював жоден єврей. Моєю роботою було перевезення на тачці продуктів з складської зони на кухню, коли це було необхідно. Я подумав, що нарешті у мене з'явився шанс вижити. Якщо тобі поталанило працювати біля їжі, у тебе завжди був шанс проковтнути зайвий шматочок, щоб підтримати себе. Але я там пробув не довго, — до того, коли один з *фольксдойчів* був схоплений при спробі втечі, як нам сказали, при допомозі польського підпілля. Коли ця спроба була викрита, вони негайно всіх нас розігнали. Надалі я працював у пральні. Принаймні там було тепло і був дах над головою. Там також працювали євреї. Вони були з Познані і доволі дружелюбні. Я працював з ними до евакуації з Освенціму 19 січня 1945 року. Советські війська війшли в Освенцім 27 січня 1945 року.

Я ніколи не брав участі в чомусь, що було б якось пов'язано з масовим вбивством євреїв або інших в Освенцімі або в будь-якому іншому місці. Але все ж я мигцем бачив цей особливо мерзенний куточок пекла, в який я потрапив одного осіннього дня 1944 року. Есесівці забрали мене і ще шістьох чоловік в ліс. Коли вони наказали нам виїжджати, я подумав, що настав мій кінець, що вони забирають нас в ліс, щоб стратити. Натомість, вони наказали нам завантажувати на вантажні машини дрова і повезли нас в Біркенау, де спалювали тіла євреїв, яких привезли з Угорщини. Я не мав жодного уявлення навіщо потрібні ці дрова до того, як ми туди приїхали.

Ми під'їхали до великого зацементованого рову, в який було налите пальне. Інші в'язні кидали туди тіла угорських євреїв, яких стратили в газовій камері невдовзі після прибуття їх ешелону. Сморід згораючих тіл був неймовірний. Ми побачили, що це були ті самі угорські євреї, котрі прибули в Освенцім у вересні чи жовтні 1944 року, більшість з яких була страчена негайно або невдовзі після їх прибуття. Я пам'ятаю, що бачив тисячі валіз, купи одягу та інших особистих речей, піраміди майна, які наводили мене на думку, що я присутній на Страшному Суді. Я знаю, що сьогодні це

Організація додаткового харчування

може звучати дивно. Але в Освенцімі люди існували саме таким чином. Ми часто ловили себе на думці, що ми вже не знаходимося на цьому світі, що ми якимсь чином перемістилися до місця, яке знаходилося ближче до царства тіней ніж до небес, що світ, про який у нас були туманні спогади, більш не існував. Однак майже одночасно ми намагалися зосередитися на таких важливих речах, як дістати трохи більше хліба, ще один черпак того, що називалося супом, кусочок будь-чого, що підтримувало життя. Ми виживали, харчуючись покидьками. Ми їли все, що траплялось нам на шляху. Ми забирали їжу і одяг у мерців, щоб отримати додатковий шанс на життя. Неймовірно, наскільки сильною є воля до життя.

Але оточуюча смерть і її жорстокість руйнувала душу. Як довго може чоловік чи жінка спостерігати, як помирають інші і залишатися незворушним? Жодна людина не може повністю відсторонитися від реальності, в якій вона існує, поки вона не здасться і не стане по суті безплотною. Коли це з кимось ставалося, ми знали, що у нього вже не лишилося волі до життя. Вони переходили у стан відстороненості і звичайно швидко сходили нанівець і помирали, або їх вбивали. Ми називали всіх, хто дійшов до

такого стану “музульманами”. Ці втрачені душі все ще ходили поміж нами, але у них був відсторонений погляд людини, що знаходиться вже десь далеко. Дивитися на те, як згасають ці зомбі, меркнучи як тіні, було мабуть найнеприємнішим видовищем. Ти з кимось знайомився, щось дізнавався про цю людину, а потім з незрозумілої для тебе причини твій новий друг починає згасати і починає розкладатися як людська істота. Ми нічого не могли вдіяти для спасіння цих людей. Вони просто втрачали волю до життя і помирали. До Освенціму я не вірив в те, що людина може втративши надію, померти. Однак це траплялося. Люди помирали тому, що глибоко всередині вони починали вірити в те, що життя не має сенсу, не має мети, що в житті немає нічого, окрім жахів, влаштованих для нас нацистами. Я був і є віруючою людиною, українським католиком. Я вірив в Бога і в свого власного Спасителя, Ісуса Христа. Я знаю, що мені допомогла вижити моя віра в Бога, а також взаємодопомога, яку кожен товариш по ОУН пропонував іншим. Коли я сьогодні згадую минуле, я дякую

отцю Сасу за спасіння мого життя і душі тим, що він навчив мене бути українським націоналістом і вселив у мені непохитну віру в кращий світ.

7 січня 1945 року наша група вирішила як слід відсвяткувати українське Різдво. Відповідно, я намагався “організувати” (що означало на табірній мові, «вкрати») трохи

овочів, щоб ми змогли зробити борщ. Мені і справді вдалося потягти кілька буряків і картоплин, які були основними необхідними складовими частинами. Мій приятель Петро Мірчук, номер 49734, ще один бандерівець в Освенцімі, тоді працював в котельній пральні. Його досить любили інші ув’язнені, особливо єврейська молодь, яка з любов’ю називала його Батьком. Він був юристом, добре знав Ідиш і отже розумів і співчував євреям в Освенцімі². Я з ним там познайомився і ми при нагоді допомагали один одному. Отож, коли я дістав ці дорогі картоплини і буряки, я передав їх йому, щоб він зварив їх, використовуючи пару. Він це зробив.

Коли я ніс борщ до Блоку 17, мене зупинив помічник *рапортфюрера*, на прізвище Кадук. Він був справжнім садистом. Наскільки я знаю, його єдиною здібністю в житті було вміння убивати людей. Він побачив, що я несу каструлю і підбіг, щоб відібрати її. В цей момент нас побачив один з фольксдойчів, *рапортфюрер*, на прізвище Хартсвінг. Він наказав Кадуку зупинитися і підійшов, щоб з’ясувати, що трапилося. Я сказав йому, що я член *Banderabewegung* або руху Бандери, — так нацисти називали

українських націоналістів, і пояснив, що ми святкуємо Різдво 7 січня за Юліанським календарем. Я сказав, що я знайшов овочі для супу на смітнику біля кухні та зазначив, що я зробив його сам без будь-якої допомоги і планував взяти до бараку, щоб поділитися з своїми друзями. Хартсвінг перевірів мій номер на татуюванні і запитав, чому я не маю знаку на куртці. Я сказав, що я українець, і він взяв уривок тканини і написав на ньому велику літеру U. Я сказав, що якщо я буду носити такий знак, всі будуть думати, що я *Ungar* або угорець, і він взяв назад цей шматок тканини і переправив знак на Ur, що мало означати *Ukrainer*. Я думаю, що цей знак був єдиним в своєму роді. Потім він відпустив мене. Я повністю впевнений, що якби він не втрутився, Кадук мене вбив би прямо на тому місці, сказавши, що я злодій.

Нас вивели колоною з Освенціму на свято Йордана 19 січня 1945 року. На той час я досить сильно захворів і був настільки слабим, що не міг нормально йти. Якби не двоє моїх друзів Ярослав Павлишин і Роман Костюк, які пережили війну лише, щоб загинути при виконанні бойового завдання ОУН на Україні в 1952 році, мене б убили. Вони напівнесли мене, напівтягли за собою. Ми вийшли з табору вночі. За чутками Червона армія була

Покарання за "організацію" додаткового харчування

вже в Кракові. Отож увечері між 10 і 11 годинами нам наказали бути готовими до дороги, а приблизно о першій нас вишикували і перерахували. Востаннє я пройшов під написом *Arbeit Macht Frei*. Я вийшов з Освенціму живим, але я про це не думав. Я був майже музультанином.

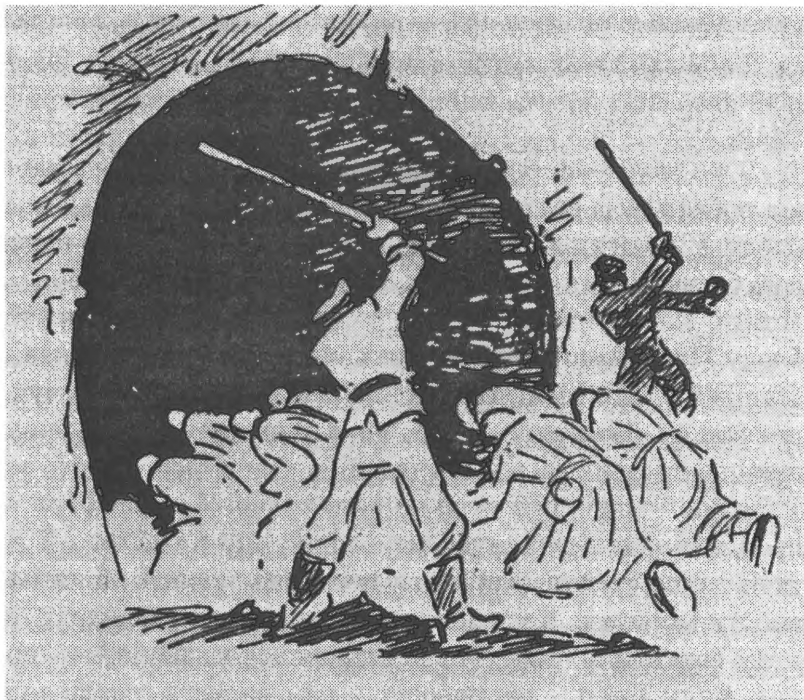
Ніч була холодна та сніжна і ми йшли розтягувшись довгою колоною по п'ять в'язнів у ряду. Нас довели до великої комори і звідти ми завантажилися в поїзд, просто відкриті платформи без будь-яких елементів прикриття. Звідти нас евакуювали до Маутгаузена в Австрії, куди ми прибули пополудні 21 січня.

Маутгаузен на перший погляд видався навіть гіршим від Освенціму. Було дуже холодно. Велика кількість людей була загнана у дуже невеликий простір між двома парканами з колючого дроту. Якщо б ти там упав, тебе б затоптали б на смерть, так багато людей заштовхали в цю огорожену місцину. А коли ми всі помістилися туди, вони просто лишили нас годинами там стояти аж поки звечоріло. Потім вони погнали нас в душ, де на нас побризкали гарячою водою і дезінфекційним розчином. Оскільки не було достатньо одягу, нас вигнали голими в ніч, а потім завели в холодний барак, розподілили по дерев'яних нарах і залишили нас — переважна більшість зовсім гола — так на чотири дні.

Це був січень. Стояли морози. Разом зі мною на нарах були Петро Мірчук і Данило Чайківський, номер 57373. Ми тулилися разом на голих дошках і мінялися місцями, щоб у кожного була можливість зігрітися. Той, хто лежав посередині, був у найвигіднішому становищі, тому що його зігрівали двоє чоловік, які лежали збоку. Коли він трохи зігрівався, то лягав зовні ближче до вікна, а чоловік, який лежав біля вікна, займав його місце і так далі. Тепло наших тіл це все, що не давало нам замерзнути на смерть.

Нарешті вони прийшли і почали нами займатися. В Маутгаузені я отримав новий номер 120169, правда цей номер не був витатуєваний на моєму тілі.. Нам видали одяг. Декого з українців, наприклад Марчука, потім вислали до іншого концентраційного табору біля Мелка. Це було частиною комплексу Маутгаузен, але там в'язням жилося трохи краще. Мені не пощастило потрапити до Мелка. Натомість 29 січня 1945 року мене знову перевезли в складі робочої групи до підпорядкованого табору в Ебензее. Я залишався в цій частині Австрії до кінця війни.

Есесівці заг-
аняють поло-
нених у ту-
нель в Ебензее

Ебензее було згубним місцем. Там були гігантські каменоломні і ми там працювали, будуючи великий тунельний комплекс, який мали використовувати при будівництві ракет V-2. Це була каторжна робота, яку виконували напівголодні люди, без належних знарядь праці, які щодня мали йти до свого місця роботи більше кілометра по місцевості, де і чорт міг ноги поламати. Там було страшно і смертельно небезпечно. Ми працювали 12 годин на день. В тунелях було вогко. Інколи проривалася вода і обливала нас. Інколи від скелі відривалося велике каміння і трощило кінцівки і голови тих, хто працював внизу. Мало чим можна було зарадити серйозно пораненим, тому що там не було ні лікаря, ні ліків. Наглядачі прикінчували тих, хто був не в змозі працювати. Коли ми марширували на роботу і назад, есесівські наглядачі били кожного, хто порушував стрій або відставав, інколи просто забивали таких на смерть. Там полягло багато італійців, а також советських українців. Я також бачив в Ебензее деяких євреїв, які працювали в Освенцімі в зондеркомандо. Зондеркомандо

виконувала різні завдання — виривала золоті зуби, забирала інші цінності та транспортувала трупи. Ці євреї пережили війну, але я не знаю, куди вони поділися потім. Я не чув, щоб кого-небудь з них покарали за їх злочини.

Я по можливості уникав непосильної праці, хоча карою за ухилення від роботи була смерть. Я пам'ятаю, як одного разу мене зловив старший блоку. Він наказав пояснити, чому я не на роботі. Я пояснив, що прибираю барак. Він кинув мене на підлогу і так сильно побив мене, що я не міг встати. На чотирьох я доповз до нар. Якраз тоді сюди зайшов начальник блоку. Побачивши мене на нарах, він почав мене бити навіть сильніше ніж старший блоку. Мені тоді настав би кінець, якби мого мучителя кудись не покликали. Наступні півгодини я напівпритомний пролежав біля нар, поки не прояснився мій погляд. Тоді мені якось вдалось залізти під нари і забитись подалі, щоб мене не було видно. Я хотів спати, але знав, що якщо я пропущу перекличку, мене відшукають і вб'ють. Я лежав там, тремтячи і спливаючи кров'ю, як поранена звірина, доки не повернулися з роботи мої друзі. Коли вони не побачили мене на нарах, то подумали, що мене вже вбили. “Він вже перетворився на попіл,” — промовив хтось з них. Коли я почув це, поворушився і висунув голову з-під нар. Далі від безсилля я вже виповзти не міг. Мій друг Василь Лесюк подивився на мене і побачив, що я дуже побитий.

“Вставай,” — сказав він. — “Зараз оголосять перекличку. Якщо ти не з'явишся, тебе вб'ють”.

“Хай вбивають” — відповів я. Я здався. Я навіть не намагався встати. Мої приятелі витягли мене з-під нар і спробували поставити на ноги. Стояти я не міг, тому вони взяли мене під руки і потягли за собою на *appellplatz*. Переклички інколи тривали до двох годин, а саме того вечора йшов дощ. Всі вимокли і я вже не міг стояти. Сидіти не дозволялося. У відчаї я шукав місце, де б я міг відпочити. Біля блоку головного начальника я помітив лавочку і попросив своїх друзів мене туди відвести. Вони відмовилися. Я наполягав аж поки вони не сказали мені, що відпустять мене, якщо я туди сам зможу дійти. Я спробував і впав обличчям прямо в грязюку. Вони хутко мене підняли і тримали мене таким чином аж до закінчення переклички, а потім відвели назад до бараку і поклали на нари. Я лежав там, стогнав і навіть не міг підвестися, щоб піти повечеряти.

В'язні повинні були дуже коротко підстригатися. Багато хто хотів мати по можливості довше волосся, тому що воно зігрівало голову. Коли волосся занадто відростало, наглядачі вистригали хрест на голові на знак того, що необхідно терміново постригтися. Коли старший по бараку наступного ранку побачив мене небритим, він почав мене бити, незважаючи на те, що я пояснював, що я був занадто хворий, щоб іти. Потім він запитав, що зі мною трапилося. Я пояснив, що у мене гостра форма поносу. Тут втрутилися мої друзі, сказали йому, що я хворий і попросили залишити мене в спокої. На диво, він так і зробив.

Коли я був у групі рабів-робітників в Ебензее, мені доводилось виконувати різну роботу. Приблизно тиждень я працював у групі, яка займалась очисткою від снігу навколишніх доріг і носив залізничні шпали. Це була важка робота, зважаючи на сирість та холод, а я почувався ще гірше через те, що мої ботинки розпалися і я працював босим. Коли я доповів моєму старшому, шанобливо бажаючи (як було заведено) видати нову пару ботинок, він почав кричати на мене, звинувачуючи в тому, що я навмисно загубив своє взуття. Я це заперечував і вранці мені видали нову пару. Але вони були наскрізь мокрі. Отже я змушений був йти на холод і цілий день працювати у мокрих ботинках. Так тривало два дні. Коли я повернувся мої ноги настільки розпухли, що я попросив дозволу піти на прийом до табірної лікарні. Це розлютило старшого. Він верещав, що йому остогидли такі як я симулянти, котрі не бажають працювати. Нас вивели на роботу, але коли пролунав наказ "Робочим бригадам розбитися по групах!" я відійшов в бік і став у групу, яка мала йти на медогляд. Коли були названі номери тих, кому дозволили піти до лікаря, мого серед них не виявилось. Про мене доповіли і змусили йти цього дня на роботу. Я не знаю, як я це витримав, але на наступний день було настільки очевидно, що я ледве хожу, що мені дали дозвіл піти до лікаря.

Умови в Ебензее були важкі для всіх. Навіть есесівці, котрі нас охороняли, не мали удосталь їжі, щоправда їх страждання нас не обходили. Ми їли щось на зразок супу, звареного з бур'яну і картопляних очисток, інколи з додаванням кори дерев, будь-чого, що було хоч трохи їстівне. Це не була їжа, на якій могла вижити людина, яка мала важко довгими годинами працювати, риючи тунелі і добуваючи в кар'єрі камінь. Мої друзі почали вмирати. Володимир Климко, юрист, котрий навчався в Празі, помер

прямо на моїх очах, коли ми шкандибали по дорозі до кар'єру, щоб працювати ще один день. Щойно він човгав поруч; а через мить вже лежав біля моїх ніг мертвим. Ми змушені були тягти його тіло назад до табору, щоб його порахували. Як ви пам'ятаєте, цифри повинні були сходитись. Потім вони вкинули його тіло до крематорію і його не стало. Нема на перекличці – нема на цьому світі. Данило Чайківський, журналіст, намагався підбадьорити нас, кажучи, що війна скоро закінчиться і що ми не повинні втрачати надію.

На той час ми вже підозрювали, що війна наближається до кінця. Але, що буде з нами? Нас почало гризти це запитання. Чи знищать нас нацисти, щоб поховавши наші тіла знищити свідчення масових вбивств і рабської праці в таборах? У додаток до нашого фізичного стану, який погіршувався з кожним днём, цей психологічний тягар ще більше виснажував нас. Ми постійно мучились цим. Але ми також намагалися підтримувати нашу солідарність. Я завжди пам'ятатиму, як ми, українці, зібралися разом на латинський Великдень наприкінці березня 1945 року. Нам дали вихідний. Востаннє, принаймні на цьому світі, ми десятеро, які на той час ще були живі в Ебензее, зібралися разом. Ми провели той час підбадьорюючи один одного, кажучи, що війні скоро кінець, що якщо ми ще трохи потерпимо, ми переживемо наших гонителів. Більшості моїх товаришів це не вдалося.

Якось, коли я повертався з каменоломні, на мене накинувся *капо*, з криком, що я недостатньо швидко рухаюся. Ударом він повалив мене на землю. Я ледве зміг піднятися. Я здався. Наступного дня я пішов до табірної лікарні. Він побачив, у якому я стані, і звільнив мене на кілька днів від роботи. Я знав, що більше не витримаю важкої роботи в каменоломнях або тунелях. Я це сказав і мене призначили на роботи по прибиранню табору, в чому мені допомагав інший українець, Володя, з Волині. На той час нам, по суті, вже не було чого їсти. Припаси не надходили; Третій Рейх розвалювався. Тому ми їли вугілля і кору з дерев, будь-що, аби чимось заповнити шлунки, будь-що, що могло б створити хоча б ілюзію того, що ти щось їси. Очевидно, що те що ми споживали, мало невелику або ніякої харчової цінності. Ми помирали стоячи.

Першим відійшов Володя. Тим часом мій понос загострився. Ніхто не намагався мене лікувати. Стало зрозуміло, що моя смерть це питання

часу. Тому вони взяли мене і поклали до кімнати, яка межувала з піччю крематорію, щоб не довелося далеко тягти мій труп. Я лежав там на толі, на брудній цементній підлозі, вимазаній гноєм та кров'ю. Мої болячки почали дуже гноїтися, а сідниці посиніли через недостатній кровообіг. До цих пір у мене на тілі залишилися темні плями, які нагадують мені про ті гнійні нариви.

Поки я лежав там і чекав смерті, вони одного за одним приносили туди моїх друзів. Спочатку поруч зі мною ліг Никифор Тацій, потім Володя Савчук. Никифор помер першим і звідти був відправлений прямо в піч. Ми бачили, як вони його спалювали. Потім помер Василь і його тіло потрапило до тієї самої печі. Врешті залишилися лише ми з Володею. На нас зовсім не було одягу і ми тулилися один до одного, намагаючись бути теплими і живими. Я зрозумів, що Володя помер, коли з нього вийшло тепло життя. Я відштовхнув себе від нього. Так останній з моїх українських товаришів по Освенціму пішов до крематорію в Ебензее за Україну. Іншим чином пояснити, що з нами зробили і чому — неможливо.

Зайшов поляк, якого призначили лікарем і виявив, що я все ще живий. Він був одним з тих захоплююче зухвалих героїв, які зважились кинути виклик нацистам під час Варшавського повстання. Він спитав мене польською мовою, звідки я родом. Без будь-якої на те причини, я і тепер не можу пояснити чому, я відповів по-польськи, що я з міста Тарнова і жив там на вулиці Сангужка. Я ніколи там не бував, а це вийшло в мене саме по собі. Він був приголомшений. Він також жив у Тарнові на вулиці Сангужка під час навчання у медичному училищі. На щастя, він не спитав у мене номер будинку. Прийнявши мене за співвітчизника, він порадив мені не пити *lime soap* (вапняний розчин), який нам давали, тому що це робилося з метою швидше відправити нас на той світ. Він дав мені проковтнути якісь таблетки, а згодом прийшов, допоміг перебратися до бараку, помістивши мене на нижні нари, дав мені ковдру і сказав старшому по бараку не чіпати мене, тому що я дуже хворий і знаходжуся під його особистою опікою. Незважаючи на його доброту, я був на той час такий хворий, що небагато пам'ятаю з того, що діялося. Я лише пам'ятаю, що він сказав, що родом з Пьотркова. Я до цих пір розшукую його, щоб подякувати за спасіння мого життя. Мене перемістили і залишили в спокої. Це було наприкінці квітня. Після цього я впав у напівпритомність. Я помирав.

Війна для тих, хто вижив у Ебензее, закінчилася 6 травня 1945 року з приходом американців. Я не пам'ятаю цей день. Також я не пам'ятаю, коли мене за кілька днів до цього прийняли за мертвого і кинули на купу трупів, які чекали своєї черги на кремацію. Там я і лежав, у холодних обіймах інших людей, яких привезли сюди і примусили працювати до смерті, людей, котрих я ніколи не знав і не визнаю, хіба що на тому світі. Я лежав там і мабуть би потрапив до печі, якби не мої товариші по ОУН з табору Мелк. На український Великдень, 6 травня 1945 року, Григорій Наняк і Олекса Вінтоняк прийшли до Ебензее, щоб розшукати мене та інших, кому пощастило вижити. Вони вже збиралися припинити пошуки і повертатися, коли побачили, як я сіпаюся на купі трупів, на вершині моєї власної Голгофи, біля споруди крематорію, готовий бути спаленим живо. Вони стягли мене з тієї купи і врятували від всепоглинаючого полум'я. Ось так я повернувся до світу життя, того самого дня, коли українці святкують воскресіння Христа.

Наступні декілька днів не відбилися у моїй пам'яті. Нас звільнили американці. Я лише знав, що годинами спав після того, як нас забрали з Ебензее на сусіднє поле де нас догола роздягнули американські військові лікарі і німецькі медсестри, помили, вигнали воші, обробили наші рани, дали нам ковдри і залишили спати³. Війна в Європі завершилася 8 травня 1945 року. Але я нічого про це не знав. Я перебував у напівсвідомому стані ще майже три тижні. Виздоровлення було дуже поступовим. Багато повмирало, незважаючи на те, що ми вже не повинні були працювати, а також отримували краще харчування і медичний догляд. Ці люди надто довго трималися, щоб побачити загибель нацистської Німеччини. Вони могли тепер померти майже спокійно, знаючи принаймні те, що їх мучителі були повністю переможені.

Ще один з тих, кому пощастило вижити, югославський лікар по імені Алекс, сказав мені, що французи відкрили добродійну установу (facilities) біля Неукірхена, на віллі, де під час війни знаходився санаторій гестапо. Оскільки він знав французьку мову і налагодив стосунки з працівниками французького Червоного Хреста, ми вирушили до тієї вілли. Я ледве йшов. Насправді, я в тій чи іншій мірі доповз до воріт, як дитина на чотирьох. Але там я викарабквся. Щодня, протягом кількох тижнів, я повільно виходив і сідав неподалік на сонці у сосновому лісі. Я почав при-

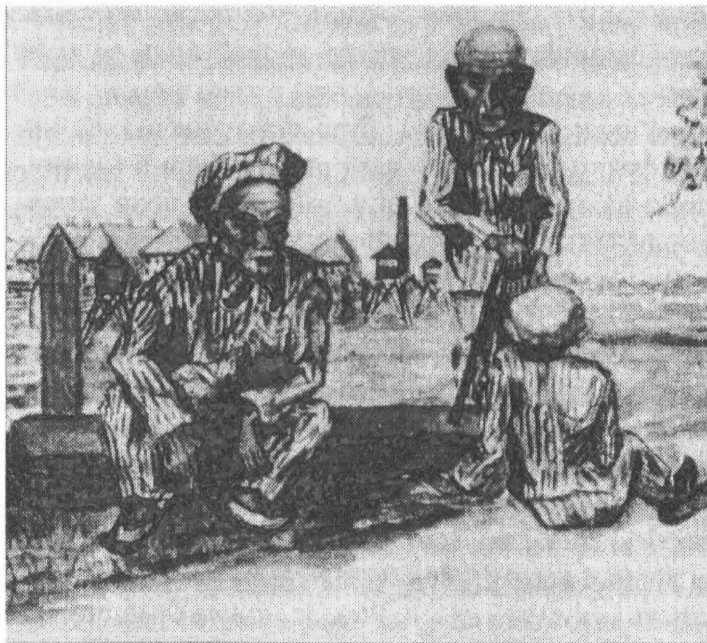
ходити до тям. Ми майже всі були такими — напівживі люди, які намагалися відновити свої тіла і свідомість після важких випробувань, до яких ніхто з нас не був готовий.

Одного дня, я пам'ятаю, що це була неділя і було дуже сонячно, по мене прийшли Алекс і двоє французів, котрі також раніше були в'язнями. Вони хотіли, щоб я пішов з ними неподалік на ферму, де, як вони запевняли, нас погодує *бауер* — німецький фермер. Вони хотіли відсвяткувати те, що залишилися живими і мали намір примусити того німця нас нагодувати. Вони їли і пили донесхочу. Я відмовився. Я не приєднався до них. Я нічого не мав проти того німця і не хотів забирати те, що мені не належало. Німці тепер були окуповані і їм доводилося несолодко. Може вони на це і заслуговували, але я не хотів грати роль їх хазяїна.

Мені пощастило, що я зайняв таку позицію. Алекс і його двоє друзів переїли і наступного дня померли. Їх організми після років недоїдання не змогли впоратись з усією тією їжею, яку вони поглинули на радощах знову мати можливість їсти хороші харчі. Треба було бути дуже обережним, щодо того, що саме, скільки і як часто ти їси, інакше можна було померти. Іронією долі була проста істина, що їжа, якої ти прагнув так багато років, може тепер тебе вбити.

Оскільки я не знав ні слова французькою мовою, а мій друг Алекс був мертвий, мене більше там ніхто не тримав. Французи були не готові взяти мене з собою до Франції і я мав щось з собою робити. Я чув, що українці з Ебензее організовують щось на зразок общини, отож я вирішив туди повернутися. Дійсно, коли я повернувся, я побачив, що Петро Мірчук і Мілена Рудницька організували групу українців, котрі вже отримували допомогу від американців. Я лишався з цією групою майже два місяці поки відновив свої сили. Американські власті видали мені офіційний документ про те, що я був політичним в'язнем Освенціму. Цей документ давав право на додатковий раціон, що було дуже важливо у післявоєнній Німеччині. Існувала гостра нестача майже всього, окрім білого каміння. Без належних документів довелося б голодувати або стати злочинцем. Чорний ринок став способом життя для багатьох людей.

Врешті-решт я відчув себе достатньо добре для того, щоб самостійно подорожувати. Я майже не бачив світ, який знаходився поза межами України та концентраційних таборів. Мені було двадцять три роки і я

Свобода! Травень 1945 року

хотів трохи побачити світ перед тим, як вирішити, що робити далі. Отже, під захистом свого американського документа, я залишив Ебензее і майже місяць як той циган бродив по Австрії. Я приходив до міста, йшов до кабінету бургомістра, показував свій документ і він влаштовував для мене кімнату, додатковий пайок і будь-що інше в чому в мене виникала потреба. Я використав цей час, щоб дослідити Австрію і відновити сили.

Коли я знову повернувся до Ебензее у вересні 1945 року, я виявив, що переважна більшість українців, яка там перебувала, переїхала до Мюнхена. Вони змогли добитись, щоб німецькі власті виділили їм там будинок, тому що вони змогли продемонструвати, що були жертвами нацистського режиму. Таким чином, як люди, які пережили Голокост, вони у післявоєнний період користувалися деякими пільгами, хоча, за іронією долі, ніхто з нас, навіть ті, хто мав татування Освенціму, не отримав компенсації, подібно тій, яку видавали євреям, які вижили під час Голокосту. До цього дня люди, подібні мені, все ще вважаються політичними в'язнями, які немов би боролися проти держави. Оскільки ми підняли зброю супроти нацистської Німеччини, нам сказали, що ми не маємо права на компен-

сацію. Вони забули, що ми сиділи в тих самих концентраційних таборах, що і євреї, багато з яких не чинили опору нацистській тиранії, але всі вони, хто вижив, отримали компенсацію. Лише бюрократ міг придумати такий аргумент, щоб уникнути того, що я до цих пір вважаю моральним обов'язком Німеччини, — виплатити компенсації всім, хто вижив у часи Голокосту – однаково євреям і не євреям.

Україна, яка була настільки дощенту спустошена нацистською Німеччиною, так і не отримала належного відшкодування, хоча в останні роки Берлін і кинув Києву трохи символічних марок. Згідно з оцінками, під час війни загинули або пропали безвісти понад десять мільйонів українців. Країна була повністю розграбована, виснажена і багато вирішальних битв на Східному фронті відбулися на її теренах. Вона була майже повністю в руїнах. Але порівняйте репарації, які отримав Ізраїль з тим, що отримала Україна, і стане очевидною несправедливість, яка триває і досі. Мені хотілося б вірити, що колись євреї, які страждали поряд зі мною в Освенцімі, піднімуть протест проти цієї дискримінації, але схоже на те, що в Ізраїлі чи серед єврейської діаспори є небагато бажаючих пам'ятати про втрати серед українців під час Голокосту⁴.

В жовтні 1945 року вже досить велика кількість членів ОУН зібрана до гурту завдяки зусиллям Петра Мірчука, розміщувалась у нашому власному приміщенні на околиці Мюнхена. У цьому будинку колись був гуртожиток. Багато хто з еліти українського націоналістичного руху жив там у той час. Всі ми намагалися дізнатися про долю наших сімей і друзів. Ми також чекали, що нам повідомлять, якими будуть наші завдання після поразки нацистської Німеччини і нової советської окупації всієї території України. В той час, як День Перемоги був для переважної більшості європейців екзальтовано щасливим днем і ми також були переповнені радістю з приводу беззастережної капітуляції Німеччини, ми знали, що наша війна не закінчена. Україна це частина Європи і Україна не була вільна. Перемогу ще необхідно було отримати. Ми не мали уявлення, скільки ще нам доведеться чекати, але ми знали, що у нас немає вибору і ми повинні піднятися на боротьбу з нашими ворогами. Надто багато найкращих і найвідважніших чоловіків і жінок вже принесли себе в жертву справі незалежності України. Ми навіть не думали здаватися.

Боротьба триває

Хоча я вижив і дещо відновив сили, я все ще далеко не в повній мірі виздоровів. Але мене потребувала ОУН, потребувала всіх, хто пережив війну і опинився на Заході. Я отримав наказ переїхати до Аугсбурга, де був розташований великий табір переміщених осіб для українців та інших біженців з Східної Європи, особливо литовців. Але я не хотів знову жити у таборі і тому сам знайшов собі помешкання, хоча і переважно харчувався на кухні табору для переміщених осіб. Аугсбург знаходився досить недалеко від Мюнхена і я міг майже щодня повертатися для роботи в ОУН. В цьому місті після війни бандерівці створили свою основну базу.

Саме там я зустрічався з Степаном Бандерою — двічі в 1946 році і один раз в 1947 році, коли він говорив зі мною на тему повернення в Україну з таємним завданням. Я не можу сказати, що він справив на мене велике враження з фізичної точки зору, однак він випромінював безперечну владність і силу духу. Він, я це знаю просто порозмовлявши з ним, був готовий віддати своє власне життя за Україну, за нашу справу. Це не могло бути удаванним. І, зрештою, він таки віддав своє життя за Україну, холоднокрівно вбитий совєтським агентом в Мюнхені в 1959 році¹.

Моїм основним заняттям у перший повоєнний період були пошуки інших членів ОУН, які потрапили у еміграцію, і передача їм наказу з'явитися до нашої штаб-квартири в Мюнхені на Цепелінерштрассе. Я досить багато подорожував по Німеччині, Австрії і, навіть, Італії, де я познайо-

мився з єпископом Іваном Бучком. Його вплив у Ватикані мав вирішальне значення для порятунку учасників Української дивізії Галичина, котрі в кінці війни здалися британцям і були інтерновані в Ріміні на північному сході Італії. Врешті-решт, коли вони були допитані британськими, канадськими, американськими і, навіть, советськими слідчими, більшість цих солдатів були перевезені до Британії, як “ворожий персонал, який здався в полон” і в кінці сорокових років були, зрештою, передані цивільній владі. Багато з них потім переїхали до Канади, США і Австралії. Під час війни я жодного разу не чув, щоб хто-небудь в Україні стверджував, що ці люди були причетні до воєнних злочинів. Спочатку фракція Бандери в ОУН не схвалювала формування цієї дивізії, тому що вона не хотіла мати нічого спільного з німцями після того, як вони дали зрозуміти, що вони прийшли, щоб поневолити Україну. Але згодом, коли стало зрозуміло, що більшість з тих, хто пішов служити у дивізію, були патріотами, які це зробили з метою отримати військову підготовку та зброю, яка може знадобитися українській державі для захисту, ми почали посилати своїх людей до її лав. Дивізія воювала лише проти советської армії і незважаючи на виставлені проти неї сили, добре показала себе в бою під Бродами².

Часто, потайки я переходив до американської, британської і французької окупаційних зон Німеччини та Австрії, знаходячи людей і збираючи цінну інформацію для наших лідерів про становище в різних частинах України. Навіть в 1950 році чимало людей все ще посилали з України. Це було дуже небезпечно, але вони могли пробратися звідти і принести звідти новини про боротьбу УПА проти советської влади. Ми знали, що продовжується збройна боротьба і що ця боротьба запекла, як і будь-яка партизанська війна, але у нас була лише обмежена інформація про те, що діється насправді.

Ще одним моїм завданням була купівля іноземної валюти для тих, кого ми посилали в Україну через різні східноєвропейські країни. Ми також намагалися зібрати, як можна більше грошей у наших людей, котрі опинилися на Заході. Звісно, ніхто з них не мав багато грошей, але навіть ті невеликі збереження, які у них були, економилися для підтримки ОУН в екзилі. Нам були необхідні власні джерела фінансування, щоб залишатися незалежними від західних розвідувальних служб. Хоча наші люди ледь

ве зводили кінці з кінцями, проте вони були щедрими, коли йшлося про підтримку нашого руху.

Британців і американців дуже цікавило, чим ми займаємося. Вони проникли у нашу організацію з метою збору для себе розвідувальної інформації і хотіли, щоб ми працювали на них по обидва боки Залізної Завіси. І треба визнати, що деякі колишні члени обох фракцій ОУН продалися американцям і британцям. Вільне підприємництво в дії. В той же час, стало очевидним, що НКВД, яке робило все, щоб знищити Українську Головну Визвольну Раду (УГВР) та її політичне і військове крило — ОУН і УПА — також проник в наші ряди. Сім чоловік, яких я знав особисто, були послані із завданням в Україну. Всіх їх схопили або вбили при спробі перейти кордон. Такий рівень невдач дає вам зрозуміти, з вашою операцією щось дуже не так. Один з моїх друзів, Гриньків, був убитий прямо у дворі перед хатою своєї матері. Уявіть, що вона почувала, стоячи над його тілом і доводячи НКВД, що вона не знає чий це труп, лише щоб спастися самій. Ці хоробрі чоловіки всі були зраджені відступниками, які були серед нас, і зрадниками в рядах наших американських і британських прибічників. Через них ОУН зазнала важких втрат. НКВД схопив деяких наших агентів і змусив їх працювати супроти нас, таким чином піддаючи ще більшій небезпеці нашу підпільну мережу і призводячи до невідшкодованих втрат.

Однак ми і далі продовжували свої намагання з метою дізнатися, що діється на Україні. В ті дні ходило багато різноманітних чуток, особливо про неминучу війну між Заходом і Советським Союзом. У нас не було ніякої можливості перевірити достовірність більшості того, що ми чули. Ми також підозрювали, що деякі з тих новин, що ми отримували, були навмисною дезінформацією з метою збити нас з пантелику, виявити наших агентів і знищити нашу мережу. Практично кожен міг щось розповісти, чи міг продати якусь інформацію. Часто приходили люди, які стверджували, що знають правду про УПА і УГВР і, що збройна боротьба проти советської влади продовжується. Стало очевидним, що єдиний спосіб отримати правду, це послати туди своїх власних найдовіреніших людей. Ми мали відновити зв'язки з рухом в Україні або бути приреченими на непотрібність, що є долею більшості вигнанців.

В ці післявоєнні роки я зустрічався з різними людьми, деякі з них могли бути щирими прихильниками, інші провокаторами. Я пам'ятаю, як

одного разу в травні 1946 року, коли я їхав на поїзді з Франкфурту до Мюнхена, до мене підійшов один молодий чоловік. Ця весна була досить теплою і я був вдягнений в сорочку з короткими рукавами. Він побачив моє татування з Освенціму і спитав, чи я часом не євреї. Я сказав ні, я поляк. Отож він підсів до мене і почав розмову. Він сказав, що він євреї і щойно виїхав з ССРСР, який дозволяв виїжджати євреям. Він їхав до Мюнхена проїздом, звідки він емігрував до Сполучених Штатів. Під час поїздки, він розповів мені, що був в українському підпіллі УПА. Він був добре проінформований про їх тактику і докладно розповів, як повстанці розробили чисельні комплекси схронів для зберігання військового спорядження, продуктів харчування та інших запасів.

Я вже знав, що досить багато євреїв було лікарями в УПА. Зацікавлений розповіддю мого попутника, я запитав у нього як йому вдалося вибратись з советської України, якщо він був учасником УПА. Зовсім не криючись він розповів мені, що УПА дозволила євреям покинути її ряди в 1945 році, коли вона почала здійснювати реформування для підготовки до того, що вочевидь мало стати боротьбою не на життя, а на смерть з советським режимом. Потім він добрався до Львова і почав працювати на советські органи внутрішньої безпеки!

Я не став заглиблюватися в цю тему, але я завжди задавався запитанням, невже цей юнак зрадив своїх колишніх товаришів по зброї, щоб забезпечити собі виїзд до землі обітованої. У післявоєнні роки я зустрічав не одного такого єврея. Чимало їх переїжджало до Канади, Сполучених Штатів та Палестини. Я навіть зустрічав євреїв, яких я знав по Освенціму. Але я не підтримував з ними зв'язок. У мене були власні плани і мета. Визволення України стало найвищим пріоритетом.

І ось нарешті я отримав наказ виконати важливе завдання. Спочатку я мав перебратися до Чехословаччини, яка тоді ще була незалежною країною. Там я мав чекати біля кордону з Советською Україною на те, що ми називали "рейд" УПА. Нас повідомили, що Роман Шухевич, командуючий УПА, який прибрав псевдонім Тарас Чупринка, вирішив направити великі сили УПА на Захід, щоб довести існування триваючої збройної боротьби проти советської окупації і забезпечити підтримку Заходу в справі визволення України³. Якщо нам вдасться зустріти цих повстанців, коли вони з'являться з-поза Залізної Завіси, і отримати точну інформацію від

них про характер, роз-
мах і потенціал цього
повстанського руху,
тоді ми б змогли забез-
печити підтримку їх
збройної боротьби,
провівши політичну
роботу в діаспорі. Такі
підрозділи УПА на-
певно матимуть до-
стовірну інформацію
про стан боротьби в
Україні. Я був готовий
виконати це завдання.
Це була важлива робо-
та. І я повинен сказа-
ти, що ОУН намагала-
ся підготувати мене і
багатьох інших до
подібної підпільної ро-
боти. У нас була власна

школа розвідки та контррозвідки, яка проводила навчання наших чо-
ловіків і жінок в будинку на околиці Аугсбурга. Нас навчали азбуки Мор-
зе, тактики підпільної роботи, дій у зимових умовах, техніки виживання
та іноземних мов. Я трохи вивчив чеську і словацьку мови на додачу до
того, що я вже знав польську, українську і трохи російську та німецьку.

Моя перша подорож на схід відбулася весною 1947 року. Зі мною
поїхав Микола Ластович. Ми поїхали до Кракова, де нашим зв'язковим
був службовець, який працював у польській урядовій установі. Він був
українець, але не особливо поширювався про цей факт і знайшов там собі
хорошу роботу. Однак він дуже нервувався і боявся, що у разі, якщо нас
викриють, постраждають і він і його сім'я. Він настільки цього боявся,
що навіть не дозволив нам заночувати у своєму домі. Зрозумівши,
що в Кракові нам нічого не світить, ми повернулися через Словаччину до
Мюнхена.

Роман Шухевич, командуючий Української
Повстанської Армії, 1943 рік

Не можу сказати, що цей перший досвід був нетиповий для ситуації, з якою ОУН зіткнулася у післявоєнний період. Багато наших осередків у воєнні роки перестали існувати. Багато людей було вбито або депортовано як підневільних робітників або полонених; інші просто зникли. Від мережі ОУН залишилися клатті. Її відновлення, за умови постійного зважування, кому ми все ще можемо довіряти, хто все ще готовий ризикувати всім заради справи незалежності України, це були питання життя чи смерті, які часто стосувалися не лише нас. Микола та двоє інших, Сверстюк і Романів, подалися в Україну в 1948 році, але були схоплені і заслані до сибірського Гулагу. Романів отримав двадцять років. Він вижив тому, що був сильний чоловік із залізною самодисципліною. Але йому так і не дозволили повернутися на Україну. Я читав, що він нещодавно так і помер в Сибіру.

В липні 1947 року у мене з'явився другий шанс повернутися. В Мюнхені до мене прийшов студент на прізвище Вітик. Він був з Пряшева і твердив, що співчуває націоналістичному руху. Деякі з моїх керівників в ОУН вирішили, що він буде хорошим зв'язковим, але я з першого погляду, не маючи на те особливих підстав, запідозрив, що він є інформатором НКВД. Просто у ньому було щось таке, чому я не довіряв. Людина вчить-ся довіряти своїм внутрішнім почуттям, коли вона є часткою підпільного руху. Ти це маєш робити, якщо хочеш вижити.

А проте я продовжував діяти згідно з планами організації. Знову до нас дійшла чутка про великий "рейд" УПА на Захід. Ми все ще наївно вірили в те, що якби тільки Захід дізнався про те, що українці ведуть збройну боротьбу проти советського режиму, ми б отримали політичну і військову підтримку проти Сталіна⁴. Звичайно ж, наші сподівання не справдилися. Але що ми могли ще робити, окрім надіятися? Нам було потрібно використовувати всі можливості, щоб отримати надійну інформацію від наших людей з України. Я знав, що у разі необхідності, мною пожертвують. І все ж я поїхав з Вітиком. Можливо, нам зрештою пощастить встановити контакт з УПА.

ОУН видала мені підробні документи. Ми добралися до оселі німецько-чеської родини в Пассау. Вони жили дуже близько від кордону, що полегшувало наше завдання — протягом дня переховуватись, а потім перейти в Чехословаччину. Десь опівночі ми перетнули кордон, несучи валізку,

де були антикомуністичні листівки, виготовлені Анти-більшовицьким Блоком Народів (АБН) і граната. Я був готовий підірвати себе гранатою і померти, ніж бути схопленим. На щастя, нам вдалося перетнути кордон без пригод. Вітик розрахував так, що ми переходили саме під час зміни вартових. Звідти ми поїхали поїздом до Праги, а потім до Братіслави. Деякий час ми провели в тому місті з чехословацьким генералом, який знав, хто ми такі, але співчував нашій справі.

З Братіслави Вітик поїхав до Пряшева, а я залишився там ще приблизно на три тижні. Я був ізольований, і завдання встановити контакт з УПА виявилось справді нелегким. Оскільки Москва тепер контролювала Польщу і Чехословаччину, їхні військові сили і служба безпеки тепер були також ворогами УПА. Моя стратегія встановлення контакту з УПА полягала в спостереженні за переміщеннями чехословацької армії, яка розташовувалась так, щоб запобігти прориву УПА. Збираючи інформацію про чехословацьку армію, я розповсюдив частину привезеної антикомуністичної літератури, хоча, головним чином, я чекав на УПА. Очікувалося, що вона буде прориватися на заході в районі Дольни Кубін. Але вона там так і не з'явилася. Натомість надійшла інформація, що очікуваний прорив здійснюється в Татрах, в урочищі, що називається Баб'я Гора. Розповсюдилася чутка, що відтіля рухається численний загін бійців УПА. Ця місцевість завжди була популярним курортом, і там відпочивало багато французів. Отож ми подалися туди, при цьому я видавав себе за француза. Те, що я ніякий не француз, можна було виявити дуже легко, тому ми були змушені швидко ушитися звідти. Я подався до Нижніх Татр і добрався до Дольни Кубіна, де у мене був зв'язковий на прізвище Грабовський. Ночі я проводив у лісі, видивляючись очікувані сили УПА, а вдень перебував на горищі у колишнього прихильника режиму Тісо. Він дуже нервувався від того, що я жив у нього.

Після трьох днів і трьох ночей чекання я зрозумів, що ніхто цією дорогою не йде. Отож я вирішив повернутися до Братіслави. На залізничній станції мене помилково прийняли за чехословацького офіцера, тому, що я ніс "аташе-кейс" — невелику валізу для документів і був вдягнений в зеленкувато-сіру куртку військового зразка. Касир видав мені офіцерський залізничний квиток, а я не помітив його помилки. На моє нещастя це помітила військова поліція. Вони негайно допитали мене, яким чином до

мене потрапив квиток, призначений для офіцерів. Я пояснив, що сталася помилка. У поліції залишалися певні сумніви, але поліціанти були не надто доскіпливі. Вони наказали мені з'явитися до поліційного відділення, коли я доїду до Братіслави. Я пообіцяв, однак у мене не було намірів виконувати їхні накази.

Через кілька годин потому як поїзд виїхав з Дольного Кубина, коли він уповільнив хід на крутому повороті, я вистрибнув з поїзда біля Пієстанів. У мене була адреса нашого прихильника, лікаря в Пієстанах, і я не гаючись пішов до нього додому. Його псевдонім був Юзик. Але коли я добрався до нього додому, то побачив, що він геть переляканий. Хоча він і підтвердив, що деякі бійці УПА прорвалися і переховуються десь тут поблизу, він також сказав, що мене розшукує служба безпеки і що за півгодини її службовці мають до нього з'явитися. Він дав мені трохи грошей і відправив мене геть. Я не спитав у нього, звідки він знає про плани служби безпеки. Я інстинктивно повірив йому. Він здався мені непоганою людиною, на яку, однак, здійснюється сильний тиск. Отож я побіг до залізничної станції і ховався до вечора в кущах, а потім сів на поїзд до Братіслави. Я більш не робив спроб зв'язуватися з будь-якими іншими людьми, імена яких мені дали в ОУН. Я також побачив, що перехопити якийсь загін УПА, який проривається на Захід, майже неможливо.

Через декілька днів після повернення до Братіслави я почув, що великий "рейд" УПА відбувається насправді. Отож я кинувся назад до Дольни Кубін. Колона УПА, що пробивалася на Захід, і чехословацькі курсанти з Празької офіцерської школи вели між собою запеклий бій. Загони УПА очевидно намагалися пройти між двох гір, потім переправитися через річку і потрапити до Австрії. Моїм зв'язковим і місцевим провідником була жінка. Разом ми вибралися на гребінь гори, яка здіймалася над долиною і стали чекати. У нас з собою був молочний бідон, щоб ми могли заявити, що буцімто йдемо по молоко до її бабусі. Чогось кращого за такий короткий час ми не могли придумати. Я сумніваюся, що ця легенда могла витримати перевірку, але ми дуже хотіли налагодити зв'язок з УПА і вирішили, що ризик того вартий.

Цей бойовий підрозділ УПА був дуже дисциплінований. Пізніше ми довідалися: вони зробили все, щоб уникнути зіткнення з чехословацькими збройними силами, бо у них не було причини з ними воювати. Вони

також намагалися уникнути бою у випадках, коли це могло спричинити жертви серед цивільного населення. Безперечно, вони прагнули пробитися до Західної Європи, щоб європейська громадськість змогла побачити живих свідків боротьби України проти комунізму, а воювати з чехословацьким військом, яке поставили, щоб блокувати їх, вони не хотіли. Але у разі необхідності вони билися відважно. Вони намагалися поводитись так, як належить національній армії. Реквізуючи у селян продукти харчування, вони дбайливо оформляли вексельні розписки, пояснюючи, що колись уряд незалежної України сплатить їм за цей харч. Мені не вдалося встановити з ними контакт, коли вони проривалися на Захід, хоча ми і чули грім віддалених боїв. Можливо це було і на краще. В тій ситуації вони можливо не змогли б визначити чи я справжній член ОУН, чи агент підсланий з метою увійти в довіру і ввести їх в оману. Я міг би і не пережити зустрічі з своїми власними товаришами, якщо б це відбулося на полі бою.

Не спромігшися зайти в контакт з УПА, я повернувся до Братіслави і став чекати на Вітика, який мав супроводжувати мене до Пассау, в Німеччині. Він так і не появився. Натомість з'явився студент, який їхав до Парижу на навчання. Він сказав, що він син начальника залізниці. Його розповідь викликала у мене великі підозри і тому я не відповів на жодне з численних запитань, які він мені ставив у поїзді, в якому ми разом їхали до кордону. Ми доїхали до кінцевої станції, разом вийшли і рушили до кордону, до якого лишалося декілька кілометрів. Дорогою студент зник. Невдовзі після цього я побачив чехословацьких поліцаїв, які зі зброєю наготові чекали, щоб мене заарештувати. Єдине, що мені залишалося, це стрибнути прямо у річку. Коли я це зробив, вони почали стріляти. Я плив з усіх сил і попав прямо в руки американського армійського патруля. Чехословаки сказали, що я бандит, який тікає від арешту, але їм не вдалося обдурити американців. Мене відвезли в Пассау, де відбулася моя перша зустріч з ЦРУ, яке було створене в травні 1947 року.

Агентам ЦРУ не довелося довго мене обшукувати, щоб знайти сховані в моєму одязі фальшиві долари. Потім вони почали мене допитувати. Допитували мене жорстко, але на відміну від гестапо, замість кулаків застосовували психологічний тиск. У мене є вибір, сказали вони. Або я розповідаю їм правду, хто я такий і чим займаюся, або мене передають чехо-

“Офіцери Перемишльського куреню (батальйону) УПА. 19 квітня 1947 року. (Фотографія взята з “Літопису УПА, том 13, стор. 163)

словакам, які, як вони мені нагадали, стверджують, що я бандит. Це означає бути переданим зрештою до НКВД, а це означає смертний вирок. Отож я розповів їм те, що, як я напевно знав, їм уже було відомо, а саме, що я кур’єр УГВР.

В ході подальшого допиту мені дедалі більш ставало очевидно те, що їм багато відомо про ОУН. Вони знали, що ми боремося з советським режимом. Вони лише хотіли дізнатися про деталі. Звідки у нас фальшиві гроші? Хто є хто в ОУН, УПА і УГВР? Скільки мені платять за мої послуги? Де я був? Що я бачив? Хто були мої зв’язкові? Я розповів їм небагато і, хоча це здається дивним, я думаю, що найбільше враження на них справило моє мовчання.

Потім вони поставили несподіване для мене запитання. Скільки для них коштуватиме направити мене в Україну через Югославію? Я відповів, що не збираюся найматися на роботу. Це також, здається, справило на них

враження. Отож далі я сказав, що пробрався до Чехословаччини з метою увійти в контакт з УПА лише через мою відданість українському націоналістичному руху. Тому я не буду працювати на будь-яку іншу владу. Я не продаюся.

Після кількогодинного допиту, який вівся через словацького перекладача, мене відвели в кімнату в іншій частині будинку. Можете уявити моє здивування, коли там я побачив ще двадцять затриманих. Багато з них були такими, як і я, агентами, затриманими американцями по дорозі або при поверненні зі сходу. Я не впізнав жодного з них, але якби і впізнав, однаково б не заговорив з ними. Мені стало зрозуміло, що деякі з них мають зв'язки з американцями.

Мене тримали там декілька днів, аж поки нарешті прийшов мене визволити начальник служби безпеки ОУН Микола Лебідь. Він теж контактував з американцями і тому вони йому довіряли⁵. Він і Юрко Лопатинський, ще один працівник нашої служби безпеки, а також ветеран ОУН і УПА, звільнили мене. Але тепер виявилось, що у мене немає ніяких документів. Свої документи я залишив у тій сім'ї на кордоні перед тим, як перейти в Чехословаччину. Отож я знову поїхав до Мюнхена і заявив, що в мене вкрали моє посвідчення. Завдяки номеру на руці, я зміг отримати нове посвідчення, яке було необхідне для виживання в повоєнній Німеччині. Пайки, житло, все необхідне для життя було дефіцитом, якщо ти не міг довести хто ти такий. За іронією долі, татуювання нанесене на мою руку нацистами, рятувало мене від скрути.

Я дістався до Мюнхена у вересні 1947 року. Отам я дійсно зустрів декого з бійців УПА, які підтвердили мої припущення, а саме те, що мені пощастило, що я не зустрів УПА сам по собі. Вони перебували під таким великим тиском, пробиваючись на захід, що могли мене вбити тому, що не мали змоги брати полонених і не мали можливості добути докази того, хто я є насправді. У них би виникли сильні підозри щодо людини, яка зустрілася їм по дорозі і заявила, що вона член ОУН і захотіла дізнатися хто вони, звідки йдуть і які їхні наміри. Ми були відрізані від них, але і вони про нас дуже мало що знали. Вони воювали, як належить воювати на справжнісінькій війні. Вони не стали б ризикувати. У них не було вибору.

Коли мені нарешті вдалося зустрітися з деякими з них тієї осені в Мюнхені, я побачив з якою підозрою вони до всіх ставляться. По-перше,

небагатьом з їхніх товаришів пощастило вижити в підпіллі. Це зробило їх недовірливими. Ще менше кому з них пощастило потрапити на Захід. Вони багато чим пожертвували. Тепер вони сподівалися, що їх визнають учасниками збройної боротьби проти советського імперіалізму, що вони будуть переоснащені і підтримані державами Заходу. Замість цього, американці і британці роззброїли, допитали їх і помістили разом з усіма нами до таборів для переміщених осіб у таких місцях як Регенсбург, Аугсбург і Мюнхен. Ми бачили в них героїв, але решта світу не звертала на них особливої уваги. Ми думали, що скоро почнеться Третя світова війна, що скоро відбудеться європейський хрестовий похід проти більшовизму і СРСР, який ми змальовували як тюрму народів, але цього так і не сталося.

Західні держави були більш ніж зацікавлені використати нас для своїх розвідувальних операцій, але вони не мали жодних намірів визволяти з-під советського режиму Східну Європу або допомагати звільнитися будь-якому поневоленому комуністами народу. Вони говорили одне, а робили інше. Захід зрадив Україну. Багато хороших чоловіків і жінок загинули тому, що були введені в оману. Тепер я розумію, що ми були дурні, коли вірили в те, що нам допоможе Захід. Бандера був одним з небагатьох, хто сказав, що ніхто не збирається давати нам Україну. Ми самі повинні боротися за незалежність України і ми отримаємо її лише, якщо будемо на це заслуговувати, — сказав він. Він мав рацію⁶.

Безумовно всі ми здебільшого були тоді страшенно наївні. Ми не мали ніякого уявлення про те, наскільки небезпечні були наші спроби проникнути за Залізну Завісу. Ми не усвідомлювали, наскільки невідгодовані ми були, кидаючи виклик советському режиму, не кажучи вже про те, що ми не знали, як важко буде нам уникнути арешту на території його східно-європейських союзників чи переважити підступні дії зрадників на Заході. Безсумнівно ми були ідеалісти і були сповнені рішучості. В наших лавах було багато сміливих чоловіків і жінок. Але у нас було недостатньо ресурсів, не було союзників і по суті не було співчуття і розуміння на світовій арені. Ніхто не хотів про нас знати. Я не думаю, що хтось хотів незалежної України, незважаючи на всю риторику навколо нас тоді і багато років по тому. Для пояснення нашої наївності можна сказати лиш те, що багатьох інших європейців, азіатів, латино-американців і африканців

годували тими ж казками про Західні демократії та їх уявну підтримку права поневолених народів на незалежність і самовизначення. Вони це приймали за чисту монету, як колись ми і як дехто до цих пір.

Після цього я не повертався на Україну або до країн східного блоку. У нас залишалися рішучі агенти, винахідливі і готові йти на ризик, не один з яких пропаде при спробі перетнути кордон. Ми зробили все, що могли. Але з роками всім стало зрозуміло, що зв'язки між діаспорою і тими, хто залишився в Україні, щоб здійснювати військову і політичну боротьбу проти Червоних, розірвані Залізною Завісою. Наше розуміння того, що відбувається вдома ставало дедалі застарілішим, неповним і розпливчастим. Тому нашим завданням стала зміна обставин. До 1950 року ми зрозуміли, що повинні зосередити наші зусилля на збереженні пам'яті про те, що ми намагалися досягти, навчанні наступного покоління іти нашими слідами і, у разі необхідності, продовжувати боротьбу.

Також правдою було те, що переважна більшість нас хотіла жити своїм власним життям. Ми всі були чужинцями на чужих землях. Нам потрібно було шукати роботу і перебудовувати своє життя. Одна річ бути революціонером або повстанцем, коли ти молодий чоловік або жінка. Більшість з нас змогли зберегти відданість справі протягом багатьох років, але зрештою нам потрібно було влаштовувати своє життя. Ми жили з мовчазної згоди союзної окупаційної влади і населення країн, де ми опинилися після закінчення війни. Табори для біженців почали поступово закриватися. Більшість населення цих таборів переїжджала до США, Канади, Великобританії, Австралії, Бельгії та Франції. Криниця, з якої ми черпали нашу моральну і фінансову силу почала міліти. Ми також мали їхати в еміграцію і заново створювати там нашу мережу, передавати свої переконання і зберігати надію.

Я залишився членом ОУН. Так вчинили не всі. В наших рядах стався розкол, який можливо був неминучим за умов, коли люди не знали кому вірити, не знали, де правда і навіть не знали, чи продовжує існувати мета нашої справи. Незважаючи ні на що, я залишився лояльним до бандерівців. Я офіційно запитав дозволу в ОУН перед тим, як подати заяву на еміграцію, незважаючи на те, що в 1949 році в Аугсбурзі одружився з Софією Савчук і збирався розпочати сімейне життя. Її родина жила у Вінніпезі, тому восени 1950 року ми переїхали до Канади. Протягом тиж-

ня я відновив контакти з тамошніми членами ОУН — Петром Башуком, номер 154625, і Володимиром Лобаєм — незламним революціонером і колишнім в'язнем Освенціму. Я особливо добре запам'ятав Лобая тому, що коли його били есесівці, він поведився немов був зроблений з сталі. Він жодного разу не піддався під час допиту. Такі чоловіки як він приїхали до Канади раніш від мене і скоро створили тут підпілля з метою підтримання нашої готовності до будь-якого завдання, яке може бути поставлене перед нами нашими лідерами.

Тут також існували різноманітні громадські угруповання, які згуртовували нашу спільноту, а особливо піклувались, щоб наша молодь була вірною націоналістичній ідеї. Тому ми заснували свою власну газету "Гомін України", Канадську Лігу Визволення України, яка тепер відома під назвою Ліга Українських Канадців і Спілку Української Молоді (СУМ).

На жаль, в еміграції наші сподівання дуже часто розбивалися реаліями щоденного життя на чужих землях. Більшість наших сусідів не цікавилася тим, що ми пережили. Влада повсюди ставилася байдуже або навіть вороже до нашої антисовєтської позиції. Наші власні люди відсторонювалися, особливо коли ставало дедалі зрозуміліше, що навіть українці, які поселилися в Канаді і Сполучених Штатах до нашого приїзду, не завжди розуміють або вірять в те, що ми розповідали про події в Україні до, під час і після Другої світової війни. А в додачу до цього, ми розкололися на ворогуючі фракції, далі послаблюючи будь-які перспективи впливу націоналістичного руху на хід подій. Незважаючи на те, що я залишився з бандерівцями, я не можу сказати, що всі хто належав до іншої партії або фракції були поганими, хоча тоді поміж нами існувала сильна злостивість. Правду кажучи, добрі люди були в кожній групі і деякі з них робили добрий внесок в справу незалежно від їх політичних поглядів.

Також існував феномен людей, які у себе на батьківщині були лідерами, чоловіки і жінки, які були неперевершеними борцями, і які не зайняли ніякого суспільного становища в Канаді, Сполучених Штатах або Західній Європі. Вони стали прибиральниками, чорноробами, вчителями суботніх шкіл, редакторами громадських газет і тому подібне — аби якось прожити. Ніхто з світових лідерів не звертав на них особливої уваги, однак вони все одно вважали себе лідерами підпільного революційно-

го руху. Отже у нас були лідери, які добре виголошували патріотичні промови, але мало що могли зробити іншого. Їх пристрасне ставлення до справи, яку вони часто були схильні ототожнювати з своїми власними потребами, відлякувало багатьох людей, які могли б стати нашими прибічниками.

Наші лідери не дуже добре розуміли становище на Заході, мали недостатню освіту або досвід у мистецтві досягнення компромісів або здатність розуміти інші точки зору. У них була залізна воля і самодисципліна і вони, загалом, заслуговували на пошану. Вони також були схожими на рибу, яку витягли з рідної стихії. Їх погані манери в поєднанні з руйнівною схильністю до фракційності нашої діаспори майже повністю нейтралізували ефективність наших зусиль на Заході, хоча нам і вдалося збити декілька груп з претензійними назвами, жодна з яких не мала справжнього впливу. Найкраще, що можна сказати про те, що ми робили, це те що ми *ніколи* не втрачали надії на те, що Україна колись буде незалежною — про що ми постійно нагадували урядам і громадськості. Ми стримали своє слово і, в кінці, ми зіграли скромну роль в допомозі тому, щоб Україна отримала міжнародне визнання, як незалежна держава в 1991 році.

Коли я прибув до Канади, я мав намір залишатися в ОУН і я це зробив. Але я також знав, що мені пора влаштовувати своє життя. У мене була дружина і скоро з'явилася родина. Я приїхав не знаючи ні слова англійською чи французькою. Але Канада була країною можливостей, місцем, де навіть така переміщена особа, політичний біженець як я, зміг мирно вирощувати дітей. Тут я міг вільно думати, що хотів, і безперешкодно підтримувати справу, яка на мій погляд заслуговувала на таку підтримку. Нацисти і советський режим змогли вигнати мене з моєї рідної землі. Вони вважали, що забрали у мене все, що знищивши моїх друзів і вигнавши багатьох з нас у вигнання, вони отримали перемогу. Вони помилялися. Вони мене вигнали, але я взяв з собою до Канади свої переконання, своє серце і мою справу. Я все пам'ятав. І я розповідав. Я був переконаний, що колись Україна буде незалежною тому, що саме цього хотів український народ. Багато хто сумнівався, що це коли-небудь станеться, інші докладали зусиль, щоб це не трапилося ніколи. Навіть, якщо Україна сьогодні і не є тією країною, про яку я мріяв, це незалежна, суверенна,

міжнародно визнана держава, якою, в цьому я впевнений, українці навчатися керувати в своїх власних інтересах.

Чи варте все те, що я пережив? Чи жертви всіх моїх друзів, які загинули у боротьбі, варті того, що ми досягли? Так, варті. Ми поступили в ОУН для підняття національної свідомості народу, щоб навчити нашу націю тому, що свободу треба заробити, що нам доведеться заплатити ціну, якщо ми хочемо жити на своїй власній землі, без чужого чобота позаду. Багато хто долучився до боротьби. Більшість загинула в таких місцях як Освенцім чи радянський Гулаг. Я потрапив до Освенціму тому, що вірив у вільну Україну. Через декілька років я разом з іншими вийшов з того пекла і ми допомагали підготувати сцену для появи сьогоденної України. Наші жертви мабуть ніколи не будуть повністю оцінені. Це не має значення. Значення має те, що ми боролися за свободу України і те, що Україна сьогодні є. Лише декілька років тому багато хто твердив, що незалежної України ніколи не було і ніколи не буде. Ті з нас, які пішли до Освенціму за Україну довели, що вони помилися. Це не мала спадщина по номеру 154922.

Після звільнення з Ебензе щасливцям треба було добре віджитися, а опісля стати до спільної знімки. Зліва: М. Солом'яний, Тимко Зарічанський, Євстахій Дудар, В. Кордуба, Степан Петелицький, Тиміш Мельник. 1945 р.

Примітки

Передмова

1 Деякі нісенітниці, написані про Голокост, є темою гострого критичного есе Gabriel Schoenfeld, старшого редактора Коментаря, “Auschwitz and the Professors”, *Commentary*, June 1998, pp 42-6.

2 Хороший огляд української історії подається в таких роботах: Paul Magocsi, *A History of Ukraine* (Toronto: University of Toronto Press, 1996); Orest Subtelny, *Ukraine: A History* (Toronto: University of Toronto Press, 1988); Bohdan Krawchenko, *Social Change and National Conciousness in Twentieth-Century Ukraine* (New York: St Martin's Press, 1985). Про Україну під час Другої світової війни див. Lubomyr Luciuk, “Ukraine”, *The Oxford Companion To The Second World War*, ed. I C B Dear and M R D Foot (Oxford:Oxford University Press, 1995), pp 1159-65; Yury Boshyk, ed., *Ukraine during World War II: History and Its Aftermath* (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1986); Ihor Kamenetsky, *Hitler's Occupation of Ukraine, 1941-1944: A Study of Totalitarian Imperialism* (Milwaukee: Marquette University Press, 1956); цього ж автора *Secret Nazi Plans for Eastern Europe: A Study of Lebensraum Policies* (New York: Bookman Associates, 1962) та кілька статей в *German-Ukrainian Relations in Historical Perspective*, eds., Hans-Joachim Torke and John-Paul Himka (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994). Україномовним дослідникам, які вивчають досвід перебування українських націоналістів в нацистських концентраційних таборах, з Освенцімом включно, рекомендую таку літературу: Михайло Марунчак. *В боротьбі за українську державу*. (Вінніпег: Світова ліга українських політичних в'язнів, 1990) та *Українські політичні в'язні в нацистських концентраційних таборах* (Вінніпег: Світова ліга українських політичних в'язнів, 1996). Мій влас-

ний вклад до першого з цих видань, статтю “Звідси не втечеш”, міститься на ст. 518-541. Підрахунки втрат населення України під час війни подаються за такими виданнями: Taras Hunczak, “The Ukrainian Losses during World War II,” in *A Mosaic of Victims: Non-Jews Persecuted and Murdered by the Nazis*, ed. Michael Berenbaum (New York: New York University Press, 1990) pp. 116-27; Stephan G. Prociuk, “Human Losses in the Ukraine in World War I and II,” *Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.*, 13 (1973-7): pp. 23-50; Bohdan Wytwycky, *The Other Holocaust: Many Circles of Hell* (Washington: The Novak Report, 1982).

3 Я й раніше публікував статті, де звертався до свого досвіду воєнних часів та до питання притягнення до суду воєнних злочинців в Канаді: Steve Petelycky, “No. 154922 remembers”, *Ottawa Citizen*, 31 March 1997, p. A12 (було також опубліковано під назвою “Bring war traitors to justice”, *Edmonton Journal*, 6 April 1997, p. A10; позитивні відгуки ви знайдете у статті Oksana Bashuk Hepburn, “Daughter of prisoner No. 154625 also remembers”, *Ottawa Citizen*, 12 April 1997, p. B6) та Steve Petelycky, “True Holocaust story deserves to be heard”, *Toronto Star*, 29 December 1997, p. A21. Довший варіант цієї статті був опублікований під назвою “About remembering victims of the Holocaust”, *Ukrainian Weekly*, 1 February 1998, p. 11. Берні Фарбер з Канадського єврейського конгресу надіслав 6 лютого 1998 р. електронною поштою свій коментар, в якому повідомив Уолтера Гальчука з Садберійського відділення Українського канадського конгресу, що він дуже розчарований моєю статтею: “ хоча розпочинається вона і добре, проте, на жаль, стає прикрою і згубною спробою визнати незаконним переслідування нацистських воєнних злочинців в Канаді. Якщо пан Петелицький насправді є особою, що постраждала від звірств гітлерівського режиму, йому повинно бути соромно за заперечення того факту, що серед нас є нацистські воєнні злочинці, які мусять бути притягнені до відповідальності”. На це пан Гальчук відповів: “Я готовий битися об заклад, що ви єдиний, хто має заперечення. Ви називаєте людину, яка пережила холокост, брехуном? Ганьба! Ця точка зору жертви Голокосту, можливо, і не збігається з вашою, але вона не менш реальна ні на йоту”.

Я ніколи не заперечував проти переслідування нацистських (чи будь-яких інших) воєнних злочинців, виявлених у Канаді. Але я ніколи не бачив незаперечних свідчень перебування нацистів у нашому середовищі всупереч тому, що з боку деяких єврейських канадських діячів часто повторювалися нічим не доведені звинувачення. Я запрошую пана Фарбера та його товаришів публічно свідчити проти цих гаданих нацистів у Канадському кримінальному суді. Мене,

як і багатьох інших канадійців, продовжує турбувати характер останніх слухань з денатуралізації та депортації. На цю тему читайте статтю Олі Одинської “Canada plans to deport my father without a fair trial”, *Globe and Mail*, 5 January 1998, p. A15, прихильну редакційну статтю “Will Nazi hunters misfire?”, *Globe and Mail*, 14 January 1998, та переконливі докази крутіства уряду у справі Йоганна Дюка, наведені у статті Johann Dueck та Kirk Makin “Witch Hunt: For crimes not committed”, *Globe and Mail*, 29 February 1999, pp. D1-2. Громадське занепокоєння щодо цих справ вочевидь зростає. Зверніться до листів, вміщених під заголовками “Inside the Johann Dueck file”, *Globe and Mail*, 24 February 1999, та “Misplaced revenge is not sweet”, *Globe and Mail*, 3 March 1999. Стосовно того, чи дійсно я був жертвою гітлерівського режиму, я готовий надати можливість пану Фарберу перевірити моє освенцімське татування.

Я в боргу перед Джоном Б. Грегоровичем, головою Української Канадської Асоціації Громадянських Свобод, завдяки якому побачили світ мої дві публікації, що стосуються питання воєнних злочинів загалом та позиції української канадської спільноти щодо притягнення воєнних злочинців до суду, зокрема: *On The Record: The Debate over Alleged War Criminals in Canada* (Toronto: Justinian Press, 1987) та *War Crimes: A Submission to the Government of Ukraine on Crimes Against Humanity and War Crimes* (Toronto and Kyiv: Justinian Press, 1992). Я радий з того, що був членом делегації УКГС, яка 4 лютого 1998 року постанала перед Підкомітетом у справах ветеранів Сенатського комітету з соціальних питань, науки та техніки у справі внесених пропозицій щодо створення Галереї Голокосту у Канадському музеї війни. Основна думка нашого подання, під назвою “Прийнятна пам’ять” полягала в тому, що будь-який публічно фінансований заклад в столиці держави, присвячений воєнним злочинам та злочинам проти людства, повинен бути *всеохоплюючим* Музеєм геноциду, який відбиває різні епізоди масових вбивств та злочинів проти людства у 20 сторіччі в Європі чи будь-де. Ми також наполягали на тому, що будь-яка експозиція, присвячена Холокосту, повинна демонструвати всі жертви нацистської тиранії, а не зосереджувати увагу лише на євреях, які загинули в часи Другої світової війни. Остаточна доповідь Підкомітету, *Guarding History: A Study into the Future, Funding, and Independence of the Canadian War Museum*, (Ottawa, May 1998), запропонувала уряду Канади “провести повне та ретельне вивчення щодо можливості створення національної галереї Голокосту та інших актів геноциду”. Ми сподіваємося, що Оттава діятиме у відповідності до цієї рекомендації. Ми вважаємо, що пам’ять про мільйони жертв совєтської тиранії та комуністичного режиму до, під час та після Другої світової війни, також повинна бути увіковічена. На цю тему були написані кілька

цікавих статей. Наприклад, Lubomyr Luciuk, "Where's the justice for gulag victims?", *Globe and Mail*, 10 September 1991, редакційна стаття "Holding communism to account", *Globe and Mail*, 30 August 1997, p. D6, та Robert Harris, "The West prefers its dictators red", *National Post*, 1 December 1998. Попри все, публічна дискусія з приводу того, чи повинен новий музей демонструвати тільки втрати євреїв в часи Голокосту (наприклад, *Shoah*), чи він повинен бути всеохоплюючим, нагадуючи про факти геноциду будь-де в Європі, Азії, Африці та Латинській Америці у 20 сторіччі та раніше, триває. Читайте Roman Serbyn, "Four Reasons why we need a Canadian Museum of Genocide", *Ukrainian Weekly*, 2-10 December 1998, p. 6; Oksana Bashuk Hepburn, "All genocide victims deserve recognition", *Ottawa Citizen*, 10 December 1998, p. A12; Andrij Kudla Wynyckyj, "Genocide memorial in Ottawa gains support", 28 March 1999, *Ukrainian Weekly*, pp. 1,5; стаття, яка до певної міри вводить в оману: David Lazarus and Paul Lungen, "Holocaust museum may be derailed: Ukrainian-led effort could disrupt plans", *Canadian Jewish News*, 9 April 1999, pp. 1, 21; та заява-відповідь для преси Української Канадської Асоціації Громадянських Свобод "Jewish group refuses to support plans for Genocide Museum", 11 April 1999. В дечому суперечка була ще більш загострена нібито приватним візитом Прем'єр-міністра Крет'єна до Освенцима 24 січня 1999 року, під час якого його супроводжували лише колишні в'язні-євреї та представники єврейської громади, що, власне, і було широко сприйнято жертвами-неєвреями як образа. Їх прохання про включення до групи були відкинуті або проігноровані офісом прем'єр-міністра. Читайте статті в *Globe and Mail*: Jeff Sallot, "PM must dance carefully in Europe", 22 January 1999; "Polish Canadians vent anger at PM", 23 January 1999, та "PM urged to set up genocide museum", 27 January 1999, а також листи, опубліковані під заголовком "Whose symbol is Auschwitz?" *Globe and Mail*, 27 January 1999, p. A11. Мій власний коментар з приводу візиту прем'єр-міністра до Освенциму був опублікований під заголовком "Hell on earth" в *National Post*, 26 January 1999, разом з листом польської канадійки Christine Majta. Читайте також редакційну статтю "Martyrs all", *National Post*, 28 January 1999, та листи, вміщені під заголовком "All, indeed", *National Post*, 30 January 1999.

Більше інформації (включно з матеріалами, про які згадано вище) з приводу дискусії на тему, яким чином особи, що підозрюються у вчиненні воєнних злочинів і нібито переховуються в Канаді, можуть бути притягнені до суду, можна знайти за адресою <http://www.infoukes.com/uccla/>

За Україну

1 Більше інформації про штучно створений Голодомор 1932-33 років у Советській Україні можна отримати у таких авторів: Robert Conquest, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine* (New York: Oxford University Press, 1986); Roman Serbyn and Bohdan Krawchenko, eds., *Famine in Ukraine 1932-1933* (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta Press, 1986); Miron Dolot, *Execution By Hunger: The Hidden Holocaust* (London: W W Norton and Company, 1985); Marco Carynnyk, Lubomyr Y Luciuk, and Bohdan S Kordan, eds., *The Foreign Office and the Famine: British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932-1933* (Kingstone: Limestone Press, 1988). Деякі нові коментарі до проблеми Голодомору, що здалися мені цікавими, містяться в таких публікаціях: Orysia Paszczak Tracz, "Denied, defiled, or ignored: Ukraine's genocide by famine of 1932-1933", *Ukrainian Weekly*, 30 July 1995, p. 10; Christopher Guly, "We were always hungry. Stalin's victim recall", *Ottawa Citizen*, 15 June 1998, p. C8; Eric Margolis, "Remembering Ukraine's Unknown Holocaust", *Sunday Sun*, 13 December 1998; Monte Stewart, "Memorial a tribute to famine victims", *Calgary Herald*, 24 April 1999, p. A8. 27 січня 1999 року Високоповажний Жан Крет'єн, прем'єр-міністр Канади, поклав вінок до пам'ятника жертвам Голодомору у Києві в Україні, ставши першим західним державним діячем, який це зробив.

2 Заперечення Голодомору може набувати різних форм. В часи, коли відбувався цей геноцид, кореспондент *Нью Йорк Таймс* Уолтер Дюранті особливо прислужився советській владі у викривленні правди, хоча у конфіденційній інформації, призначеній Британському міністерству закордонних справ він припускав що "майже 10 мільйонів людей у Советському Союзі можуть померти безпосередньо чи опосередковано від недостачі їжі у цьому році". Див. William Strang's report of September 1933 у Carynnyk, Luciuk, and Kordan, eds., *The Foreign Office and the Famine*, pp. 309-313. Більше про Дюранті ви зможете дізнатися у S J Taylor, *Stalin's Apologist: Walter Duranty, the New York Times, Man in Moscow* (New York: Oxford University Press, 1990). Ще два найбільш одіозних прикладів заперечення Голодомору: Douglas Tottle, *Fraud, Famine and Fascism: The Ukrainian Genocide Myth from Hitler to Harvard* (Toronto: Progress Books, 1987); та Jeff Coplon, "In Search of a Soviet Holocaust: A 55-Year-Old Famine Feeds the Right", *Village Voice*, 12 January 1988, pp. 28, 30-33.

Уряд України нещодавно оголосив, що з цього часу кожна четверта субота листопада буде Українським національним днем вшанування пам'яті жертв

Голодомору. Роблячи цю заяву. Високоповажний Валерій Смолій, віце-прем'єр-міністр України нагадав що "українці за кордоном послідовно вважали справою честі та національної гідності донесення правди про цей нечуваний злочин сталінізму до світової громадськості. Вони об'єднали свої титанічні зусилля для того, щоб всі зрозуміли — Голодомор в Україні 1933 року стоїть в одному ряду з Геноцидом вірмен та Голокостом євреїв". Див. "UCCLA welcomes Ukraine's Day of Remembrance", *Ukrainian Weekly*, 10 January 1999, p. 7.

3 Класичною працею з питань українського націоналістичного руху є John A. Armstrong, *Ukrainian Nationalism*, 3rd ed. (Littleton, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1990). Див. також Peter J Potichynyj and Yevhen Shtendera, eds., *Political Thought of the Ukrainian Underground 1943-1951* (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta Press, 1986), та Alexander J Motyl, *The Turn to The Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism, 1919-1929* (Boulder, Colo.: East European Monographs, 1980).

4 Про життя та діяльність Митрополита Андрея читайте: Paul R Magocsi, ed., *Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi* (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1989); Cyril Korolevsky, *Metropolitan Andrew, 1865-1944* (Lviv: Stauropegion, 1993). Зусилля по канонізації Митрополита тривають. Див. про це у Father Bohdan Lukie, "Catholic priest saved Jews in wartime Ukraine", *Toronto Star*, 22 April 1998, p. A25.

До Освенціму

1 Копія Пакту відтворена у Додатку 1 John Kolasky, *Partners in Tyranny: The Nazi-Soviet Non-Agression Pact, August 23, 1939* (Toronto: Mackenzie Institute, 1990). Інші дипломатичні документи відтворені у Geoffrey Roberts, *The Unholy Alliance: Stalin's Pact With Hitler* (Bloomington: Indiana University Press, 1989). Див. також Anthony Read та David Fisher, *The Deadly Embrace: Hitler, Stalin, and the Nazi-Soviet Pact, 1939-1941* (New York: W W Norton, 1988).

2 Див. Jan T Gross, *Revolution From Abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia* (Princeton: Princeton University Press, 1988). Гросс помітив, що серед євреїв у пропорційному відношенні було більше симпатиків комуністів, ніж серед місцевого населення будь-якої іншої національності. Див. також Richard C Lukas, *Forgotten Holocaust: The Poles Under German Occupation, 1939-1944* (Lexington: University Press of Kentucky,

1986). Лукас відмічає (ст. 128), що “євреї в містах та містечках вивішували червоні прапори, вітаючи советські війська, допомагали роззброювати польських солдатів та посідали адміністративні посади в окупованій Советським Союзом Польщі. В одному із звітів підраховано, що під час советської окупації 75 відсотків адміністративних посад у Львові, Білостоці та Луцьку були в руках у євреїв. Советська адміністрація за допомогою євреїв вивозила польську інтелігенцію вглиб Советського Союзу. Склад Львівського університету був повністю змінений під час советської окупації. До війни відсоткове співвідношення студентського складу виглядало так: поляки 70 %, українці 15 %, євреї 15 %. При советській адміністрації співвідношення змінилося таким чином: 3 %, 12%, 85 % відповідно. Студенти були сповнені такого ентузіазму щодо Советського Союзу, що носили на грудях значки з зображенням Сталіна. У Львові євреями була замазана меморіальна дошка пам’яті студентів, які загинули захищаючи місто у 1918-19 роках. Колаборантство євреїв при советському режимі більш ніж інші фактори вплинуло на зростання антисемітизму в Польщі під час війни”. З особистими спогадами одного з таких євреїв-комуністів, який згодом був засланий на Колиму, можна ознайомитися у книзі Janusz Bardach, *Man Is Wolf to Man: Surviving the Gulag* (Berkeley: University of California Press, 1998). Небезсторонній опис цього періоду подає Tadeuz Piotrowski, *Poland’s Holocaust: Ethnic Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918-1947* (Jefferson, North Carolina: McFarland and Company Inc., 1998). Про намагання притягти советських воєнних злочинців та комуністичних колаборантів до суду в сучасній Литві див. Lubomyr Luciuk, “A man-made hell preserved for all to see”, *National Post*, 15 April 1999.

3 Гросс робить висновок, що “советський режим убив чи призвів до смерті в три або чотири разів більше людей, ніж нацисти, і це серед кількості населення удвічі меншій, ніж під німецькою юрисдикцією. Це порівняння, я повторюю, стосується перших двох років Другої світової війни, періоду, що передував початку масового знищення єврейського населення нацистами” (*Revolution From Abroad*, р. 229). Було підраховано, що 1,5 мільйони громадян Польщі були заслані вглиб Советського Союзу, 750 000 з яких загинули.

4 Ніколай Толстой описує страшну бійню, вчинену советськими катами у Львові. Кілька тисяч в’язнів були вбиті у чотирьох міських тюрмах. На той час, коли 30 червня німці увійшли в місто, воно сповнилося трупним смородом. Репорт німецької польової поліції був складений через тиждень. В ньому, зокрема, говориться: “ У перших же камерах ми побачили купи трупів, які перетворилися на в’язку масу. У першій в’язниці тіла були складені в чотири чи п’ять шарів

на підлозі камер. Двері у деякі камери росіяни вже заклали цеглою. Велика кількість тіл була похована таким чином, мабуть, незадовго до початку війни, якщо судити із значного ступеню розкладу. Загальна кількість людей, вбитих у місті Львові, дорівнювалася приблизно 3 500. У другій в'язниці в перший день вступу в місто картина була така: із службових приміщень в'язниці, що були розташовані на першому поверсі і виходили у двір, обнесений дерев'яним парканом, один за одним виносили тіла. В цьому випадку не було сумніву в тому, що ці жертви були замордовані за кілька днів до нашого взяття Львова. Стелі камер тортур були забризкані кров'ю, а підлога кімнати, яка без сумніву служила для допитів, була вкрита шаром засохлої крові товщиною 20 сантиметрів. Большевицькому катові доводилося буквально бродити у крові". Толстой наводить свідчення однієї польки, яка відвідала в'язницю 30 червня і бачила там "стіл у кімнаті, завалений трупами... З їхнього вигляду можна було зрозуміти, що ці люди на і під столом були перетворені на криваве місиво. Один мертвяк сидів на стільці, а з його рота стирчав очевидно ввіткнутий туди російський багнет. Я бачила мертве тіло дівчинки приблизно восьми років, повішеної на лампі під стелею. Тіло було роздягнене, дитина висіла на рушнику. Видовище було настільки жахливе, що я мало не втратила свідомість". Інший польський свідок описав ще жахливіші сцени: "Серед інших тіл я бачив жінку, у якої одна грудь була відрізнана, а інша глибоко розсічена. У іншої вагітної жінки був розрізаний живіт. З відкритої рани стирчала голова ненародженої дитини. У чоловічого трупа були вибиті всі зуби. Тіло дівчинки було вдягнене вище пояса, а нижня частина була оголена і вимазана кров'ю, особливо біля статевих органів. Я не маю сумніву, що тут був вчинений сексуальний злочин". Nikolai Tolstoy. *Stalin's Secret War* (London: Jonathan Cape, 1981), pp. 245-7.

5 Див., наприклад, vol. 39 (Official Text, English Edition, Documents and Other Material in Evidence, Numbers 1218-RF to JN) of *The Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, at Nuremberg, 1949, Document 014-USSR, в якому можна знайти витяги з Оперативного наказу № 14 Головного управління безпеки Рейху від 29 жовтня 1941 року, адресованого "Einsatzgruppen". Спеціальні командос отримали завдання очистити табори військовополонених від усіх советських комісарів, євреїв та осіб-лідерів. Наказ від 25 листопада 1941 року, направлений "Einsatzkommando C5" до своїх підрозділів, містив чіткі інструкції: "Було точно встановлено, що бандерівський рух готується до заколоту в Рейхскомісаріаті, метою якого є встановлення незалежності України. Всі активісти бандерівського руху повинні бути негайно заарештовані та, після ретельного допиту, таємно ліквідовані як бандити. Після

прочитання, ці інструкції повинні бути негайно знищені командирами”. Історик Роберт Конквест, коментуючи україно-єврейські стосунки у своєму есе “Stalin and the Jews”, *New York Review of Books*, 11 July 1996, pp. 46-49, шкодує з приводу того, як деякі автори характеризують всю українську націю через лихі вчинки окремих її представників: “Українські націоналісти спромоглися створити чималу партизанську армію, що, як скаржився Хрущов, воювала спочатку проти німців, а потім потім повернула свою зброю проти советських військ. В Україні були активні колаборанти, так само, як і в кожній країні, окупованій нацистами. Деякі з них були безпосередньо задіяні у вбивствах євреїв. Але кількість українських воєнних злочинців була такою ж, як і на інших окупованих територіях. Хоча, звичайно, були і такі колаборанти (так само, як і на інших територіях), яких не можна звинуватити у співучасті у вбивствах. У будь-якому випадку слово “колаборант” повинно нагадувати нам про тих, з ким вони співробітничали, тих головних злочинців, спільниками яких вони були. В решті-решт, Холокост був німецькою операцією”. Конквест посилається на Рауля Хілберга, який у свою чергу цитує німецький документ, в якому мовиться, що в Україні “майже ніде не можливо було переконати населення робити активні кроки проти євреїв ... дійсно стихійних погромів, які б не були керовані “Einsatzgruppen”, не було. Всі інциденти були або організовані, або підлаштовані “Einsatzgruppen”. По-друге, всі погроми були здійснені в короткий проміжок часу після прибуття підрозділів убивць. Вони не стали самочинними і ніколи не виникали знову після того, як ситуація трохи стабілізувалася”.

6 Про оstarбайтерів див. Ulrich Herbert, *Hitler's Foreign Workers: Enforced Foreign Labor in Germany under the Third Reich* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

7 Про опір ОУН нацистській окупації та про арешти і страти нацистами членів ОУН-Б та їхніх прибічників див. Taras Hunchak, “OUN-German Relations, 1941-5”, in Torke and Himka, eds., *German-Ukrainian Relations in Historical Perspective*, pp. 178-86.

8 Неповний список тих, хто був доставлений до Біркенау та Освенціму 1 жовтня 1943 року, можна знайти у книзі Марунчака *Українські політичні в'язні*, ст. 111-3. Раніше транспорти з українськими націоналістами прибували 20 липня та 8 серпня 1942 року. Імена деяких бандерівців та інших в'язнів можна знайти на ст. 106-8.

Незліченні кола пекла

1 У списку меморіалу Ебензее є ім'я Богдана Крижанівського, як такого, хто вижив у Освенцімі для того, щоб загинути тут. Я бачив, як Богдана Крижанівського забили до смерті в Біркенау, отже меморіальний напис помиляється, хоча, можливо, в Ебензее був інший українець з таким іменем.

2 Читайте спогади Мірчука *In the German Mills of Death* (New York: Vantage Press, 1976). Він також написав книгу, що спонукає до полеміки, *My Meetings and Discussions in Israel: Are Ukrainians Traditionally "Anti-Semites?"* (New York: Ukrainian Survivors of the Holocaust, 1982). Мірчук помер у Філадельфії 16 травня 1999 року. Див. про нього "Peter Mirchuk, member of liberation movement", *Ukrainian Weekly*, 30 May 1999, pp. 4, 13.

3 Тридцятий польовий госпіталь Третьої армії Сполучених Штатів прибув в Ебензее 8 травня 1945 року. В рапорті підполковника Френсіса Р Сендфорда від 17 травня 1945 року говорилося, що санітарні умови в таборі були "дуже погані ...бараки жакливі, в'язні страшенно виснажені та брудні. Госпіталь просмердівся головним чином тому, що в кожному ліжку лежали по троє-п'ятеро чоловік, і більшість були настільки слабкі, що не могли виходити в сортир. В багатьох бараках ми знаходили мертвих на підлозі і на нарах, де вони лежали з іще живими людьми, які не могли винести мертвих, бо були надто слабкі. Протягом кількох тижнів до приходу американців смертність сягала 300-350 чоловік на день. У день прибуття американського польового госпіталю в таборі було знайдено 540 покійників, деякі з них були мертві вже кілька днів. На той час, коли 30 польовий госпіталь був замінений 139 евакуаційним госпіталем смертність упала до 18 осіб на добу". Повний текст рапорту наводиться в книзі Марунчака "Українські політичні в'язні", ст. 298-9.

4 Пам'ятник українським і єврейським жертвам Голокосту та Голодомору, відкритий на горі Синай у Єрусалимі 13 травня 1985 року, був зруйнований 26 вересня. Хоча злочинці, очевидно, колишні в'язні концентраційних таборів та ветерани різних просоветських партизанських груп, були знайдені, вони не були притягнені до суду, а пам'ятник не був відновлений. Подібне сталося у 1990 році, коли жертви Голокосту, включно з автором, намагалися відкрити меморіал українським в'язням Ебензее. Австрійська влада була неприхильна, і знадобилися рішучі зусилля щоб з допомогою уряду України, цей пам'ятний знак був нарешті відкритий 6 травня 1995 року. Фотографія пам'ятника вміщена в книзі

М. Марунчака *Українські політичні в'язні*, ст. 241. Копія угоди, укладеної з Центром Голокосту в Єрусалимі, наводиться на ст. 1223 книги Марунчака *В боротьбі за українську державу* та в заяві для преси від 3 листопада 1985 року з приводу зруйнування (ст. 1224).

Боротьба триває

1 Советські агенти брали активну участь у ліквідації членів українського націоналістичного руху за кордоном. Див. Pavel Sudoplatov, *Special Tasks: The Memoirs of an Unwanted Witness — A Soviet Spymaster* (New York: Little, Brown and Company, 1994). Хоча його точка зору і типова для самовідданого агента советської влади, який, за його власним зізнанням, убив полковника Євгена Кововальця, першого керівника ОУН, Судоплатов, однак, підтверджує силу націоналістичного руху в Західній Україні під час советської окупації 1939-1941 років і детально розповідає про широкомасштабні зусилля, що були спрямовані советською владою на викорінення цього підпілля і продовжувалися до початку 1950-х (ст. 253-9). Судоплатов народився в Україні у змішаній українсько-російській сім'ї і воював в лавах Червоної Армії та ЧК проти націоналістичних сил в Україні в 1918-1923 роках. Його спогади читаються з інтересом, але не можна забувати про його професійні схильності агента та дезінформатора. Вони також підтверджують те, що відзначали багато хто з українців, а саме, що євреї були непропорційно представлені в советській адміністрації та органах безпеки. Судоплатов пише: “На початку 20-х, в той час, коли більшовицький режим тільки встановлювався, на адміністративних посадах усіх рівнів переважали єврейські прізвища, тому що вони мали достатній рівень освіти, щоб посісти ці посади”. Хоча він і розповідає про наступ на сіонізм та розгром єврейських політичних груп після 1922 року, однак, за його спогадами, в 1933 році євреї все ще посідали керівні посади в усіх основних міністерствах (ст. 288). Див. також Louis Rapoport, *Stalin's War Against the Jews* (New York: Free Press, 1990). Рапорт пише, що “тисячі революціонерів-євреїв допомогли надати убивчої сили машині терору своїм месіанським запалом. Один з них, Матвій Берман, допоміг узаконити рабську працю ще в 1922 році. Серед інших євреїв-чекістів, що доросли до верхів, були Арон Солтц, відомий як “совість партії”, та Нафталі Френкель, турецький єврей, якого Солженіцин охарактеризує як “нерв Архіпелагу (Гулагу), що простягнувся через дев'ять часових поясів величезної країни”. Це той Френкель, який удосконалив ідею Бермана щодо використання в'язнів для рабської праці”. Хоча євреї також ставали жертвами советського режиму, що підкреслюють всі ці автори і що я беру до уваги, факт залишається фактом — українці бачили, що багато євреїв добровільно служили режиму, який проводив

насильницьку колективізацію, спричинив геноцид Голодомору, терор і советські воєнні злочини та інші злочини проти людства. Тож природно, що деякі українці та інші східні європейці, часто ще й під впливом нацистської пропаганди, помилково звинувачували всіх євреїв за ті жахи, що були пережиті ними під комуністами. Таке ставлення є таким же згубним, як і звинувачення з боку тих євреїв, що вважають усіх українців нацистськими колаборантами. Мій досвід підказує мені, що окремі особи вчиняють злочини, прислугуючи режимам, які можна назвати тільки порочними. Такі політичні системи, хоч які б вони були, праві чи ліві, заслуговують на рішучий осуд та викорінення. Кожен, хто вчинив воєнний злочин або злочин проти людства, повинен бути знайдений і покараний. Але стереотипи, які брехливо дискредитують цілі нації, неприпустимі. Безумовно, існували погані євреї та єврейки, що слугували комуністам, так само як і погані українці та українки, що слугували нацистам. Той, хто заперечує будь-яке з цих тверджень, є ніхто інший, як захисник убивць, які все ще живуть серед нас. Деяких комуністичних воєнних злочинців все ще можна знайти в Канаді та Сполучених Штатах, що підтверджує журналіст John Sack в *An Eye For An Eye: The Untold Story of Jewish Revenge Against Germans in 1945* (New York: Basic Books, 1993). Влучну відповідь на один з останніх найяскравіших виявів українофобії в засобах масової інформації ви знайдете у Myron B Kuropas, *Scourging of a Nation: CBS and the Defamation of Ukraine* (Kingston and Kyiv: Kashtan Press, 1995). 21 квітня 1999 року Льюїс Бріскман, віце-президент та головний радник CBS-TV, разом з Українським конгресовим комітетом Америки підписали таку заяву: “Я хочу відкрито заявити, що наша передача намагалася стверджувати, що українці є генетичними антисемітами. Ніщо не може бути настільки далеким від істини.” Див. Roma Hadzewycz, “CBS and Ukrainian Americans sign settlement agreement regarding ‘The Ugly Face’”, *Ukrainian Weekly*, 2 May 1999.

2 Про дії дивізії Галичина під час війни див. Richard Landwehr, *Fighting For Freedom: The Ukrainian Volunteer Division of the Waffen-SS* (Silver Spring, Md.: Bibliophile Legion Books, 1985); Pavlo Shandruk, *Arms of Valor* (New York: Speller Publishing, 1959); Roger Bender and Hugh Page Taylor, *Uniforms, Organization and History of the Waffen-SS* (California: Bender Publishing, 1975); Василь Верига, *Дорогами Другої світової війни: Легенди про участь українців у здушуванні Варшавського повстання в 1944 р. та про Українську Дивізію Галичина* (Торонто: Канадське Наукове Товариство ім. Шевченка, 1980); Michael O Logusz, *Galicia Division: The Waffen-SS 14th Grenadier Division, 1943-1945* (Atglen, Penn.: Schiffer Military History, 1997). Українські канадійці, які допомагали перевіряти особовий склад дивізії в Риміні та згодом працювали з ними у Великій Британії, залишили свої звіти про той період. Див. G R B Panchuk, *Heroes of their Day: The*

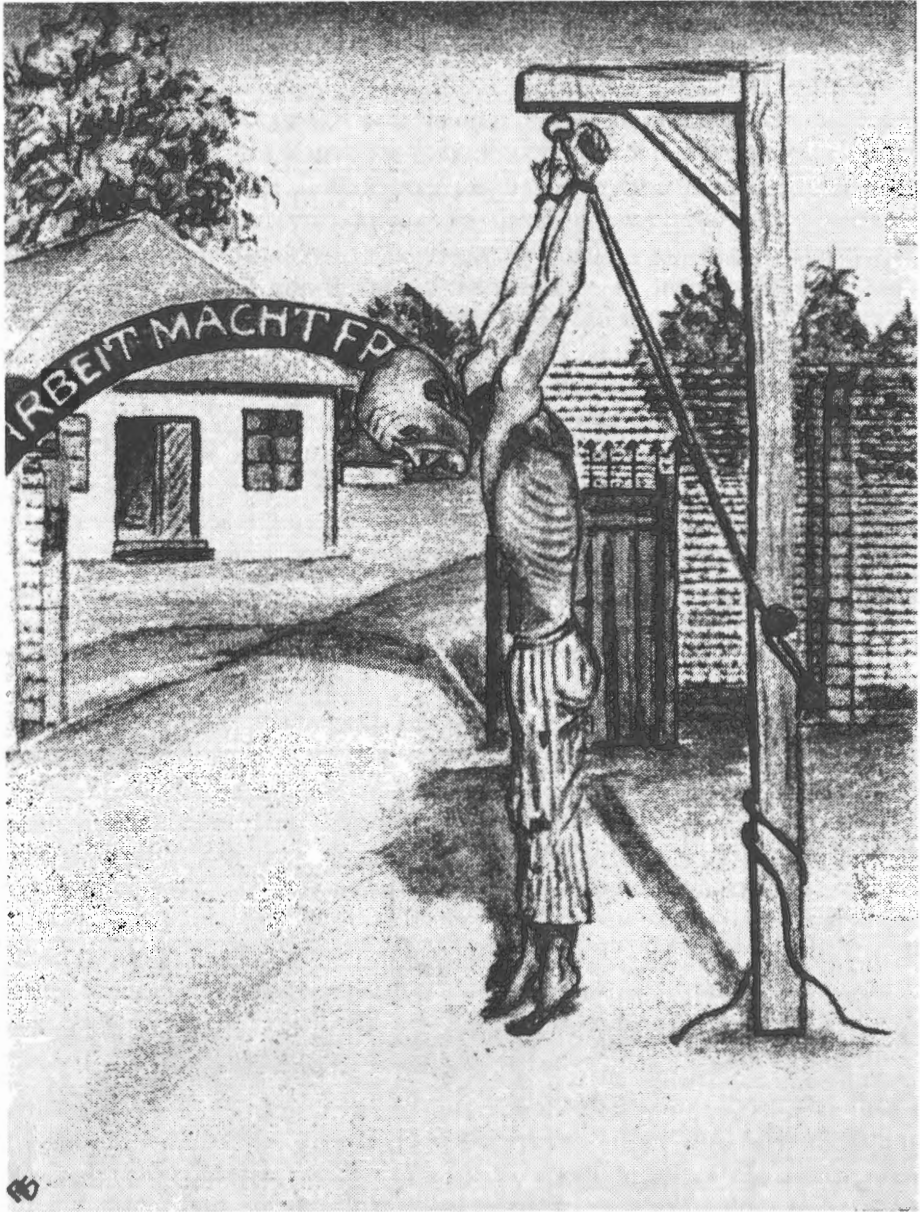
Неділя в бараці

Покарання

Reminiscences of Bohdan Panchuk (Toronto: Multicultural History Society of Ontario, 1983), зокрема “Report on Ukrainians in SEP Camp No. 374, Italy”, by D Haldane Porter, 21 February 1947, pp. 140-8. В 1950 році Л. Скопс, з Британського міністерства закордонних справ, доповідав в Канадський Дім, що “хоча комуністична пропаганда постійно намагалася зобразити цих, як, власне, багатьох інших біженців, зрадниками та воєнними злочинцями, з цікавістю відзначаю, що ніяких конкретних звинувачень у воєнних злочинах проти особового складу цього військового з’єднання не було висунуто ні советським, ні будь-яким іншим урядом”. Див. Document 51 in Lubomyr Y Luciuk and Bohdan S Kordan, eds., *Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question 1938-1951: A Documentary Collection* (Kingston: Limestone Press, 1987), pp. 233-4. Після перевірки питання, чи можуть особи, які служили в дивізії, вважатися воєнними злочинцями, Комісія з запитів щодо воєнних злочинців, очолювана паном суддею Жюлем Дешенесом, прийшла до висновку: “До дивізії Галичина, як до військового з’єднання, обвинувачення пред’явити не можна... Особи, які служили в дивізії Галичина, були індивідуально перевірені з точки зору безпеки перед тим, як Канада їх прийняла... Звинувачення у воєнних злочинах проти особового складу дивізії Галичина ніколи не були підкріплені доказами: ні в 1950 році, коли вони були висунуті вперше, ні в 1984, коли вони були поновлені, ні перед цією комісією. Надалі, при відсутності участі у певних воєнних злочинах чи інформації про них, звичайна служба у дивізії Галичина не є достатньою підставою для судового переслідування”. *Commission on Inquiry of War Criminals, Report, Part 1: Public* (Ottawa, 1986), p. 261. Зовсім недавно міністр юстиції Канади Високоповажна Енн Мак Ліллан відмітила, що “відділ з питань воєнних злочинів та злочинів проти людства Міністерства юстиції, у співпраці з Королівською канадською поліцією, розслідувала звинувачення проти деяких осіб, які служили в дивізії. Зокрема, після розвалу советського Союзу всі архівні та слідчі записи із Східної Європи, що стосувалися справи, були переглянуті. Ті свідчення, які були отримані, є незадовільними для того, щоб розпочати судову справу проти будь-кого з особового складу дивізії.” Цитату взято з листа Міністра юстиції Енн МакЛіллан до Бориса Сидорука з Української Канадської Асоціації Громадянських свобод, 23 жовтня 1998.

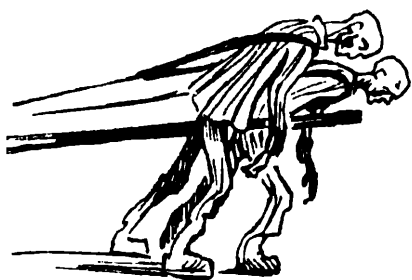
3 Біографічні нариси про членів Першої великої асамблеї Української Головної Визвольної Ради (липень 1944) можна знайти у Potichnyj and Shtendera, eds., *Political Thought of the Ukrainian Underground 1943-1951*, pp. 372-5. Шухевич був убитий 5 березня 1950 року. Про загони УПА, які проривалися на Захід, див. “6,000 Ukrainians Flee Reds: Resistance Army Units Approaching U.S. Zone”, *Globe and Mail*, 1 October 1947, p.1.

4 Дмитрій Волкогонов пише, що Сталін ретельно продивлявся доповіді про антисоветських повстанців у Західній Україні та Прибалтиці. Советський міністр внутрішніх справ С. Круглов рапортував, що в березні 1946 року 8 360 так званих “бандитів” було ліквідовано в Західній Україні, яка була осередком націоналістичного руху. Через рік Круглов інформував Сталіна, що, не рахуючи осіб, які утримуються в тюрмах, 2 188 355 в’язнів перебувають у виправно-трудо-вих таборах та колоніях і збудовано 27 нових таборів. 5 березня 1950 року Сталін наказав збільшити місткість спеціальних таборів для осіб, ув’язнених на 20 років і більше, з 180 000 до 250 000. Ніхто не повинен був повернутися у зовнішній світ з цих таборів. Волкогонов стверджує, що при Сталіні в таборах та на засланні перебувало більше п’яти мільйонів осіб одночасно. Див. Dimitri Volkogonov, *Autopsy For An Empire: The Seven Leaders Who Built The Soviet Regime* (New York: Free Press, 1998), pp. 150-1.

5 Микола Лебідь народився 23 листопада 1909 року в Стрільчі Нові, округу Бібрка, Західна Україна, помер у Пітсбурзі, Пенсильванія, 19 липня 1998 року у віці 88 років. Він був членом ОУН і першим лідером її молодіжного руху. В 1934 році у Варшаві він потрапив до в’язниці за вбивство генерала Броніслава Піерацького. Звільнений у 1939 році, він став другою особою в керівництві підпільною боротьбою ОУН. Він відіграв ключову роль у створенні УПА, а пізніше УГВР. Лебідь виїхав з України в 1944 році і став головою зовнішнього представництва УГВР. Він оселився в Нью-Йорку в 1949 році. Див. Irene Jarosewich, “Mykola Lebed, top-level leader of Ukrainian nationalists, dies at 88”, *Ukrainian Weekly*, 26 July 1998, pp.1,4.

6 John Ranelagh пише в книзі *The Agency: The Rise and Decline of the CIA* (New York: Simon and Schuster, 1968), pp. 137, 228, що відділ спеціальних операцій ЦРУ продовжував готувати агентів та засилати їх за залізну завісу, “де протягом кількох років після війни український рух опору продовжував воювати з Червоною Армією. Це була важлива і захоплююча справа. Україна була визнаною частиною СССР, отже такі операції були рівнозначні війні. Це свідчило, що Сполучені Штати рішуче вступили у холодну війну. Це також свідчило, що вони діяли з безжальним розрахунком: український опір не мав надії на перемогу, якщо Америка не була готова розпочати війну на його боці. Оскільки ж Америка не була готова до війни, вона, по суті, посилала українців на смерть”.

Про автора

Степан Петелицький, автор спогадів «До Освенціму за Україну», відбув два роки в нацистських концентраційних таборах за участь у націоналістичному русі.

Петелицький народився 1923 року в селянській родині на Золочівщині. У першому розділі спогадів, «За Україну», він розповідає про свої ранні роки: навчання в сільській школі, праця в українській кооперативі «Єдність», членство від п'ятнадцяти років у Юнацтві ОУН. Він також подає свої спостереження про стосунки між українцями, поляками і євреями.

У другому розділі, «До Освенціму», С. Петелицький розповідає про першу советську окупацію Західної України в 1939-1941 роках і про підпільну діяльність ОУН на Золочівщині в цей час.

Німецький напад на Советський Союз у червні 1941 року застав Петелицького у лісах Золочівщини. Після приходу німців до Золочева 1 липня 1941 року він пробився до золочівської в'язниці і побачив змасакровані трупи політв'язнів, яких закатувало НКВС перед втечею.

У травні 1943 року німці заарештували Петелицького за підозрінням участі в націоналістичному русі і після трьох місяців перебування у золочівській в'язниці перевезли до в'язниці Лонцького у Львові, де він провів два місяці. 1 жовтня 1943 року його доставлено у складі великого транспорту українських політичних в'язнів до концентраційного табору Освенцім. Тут він став в'язнем № 154922. З наближенням кінця війни в січні 1945 року німці перевезли Петелицького з Освенціму до табору в Мавтгавзені у Австрії, а тоді до табору в Ебензее. Про голод, холод і катування, яких він зазнав у німецьких кацетах, Петелицький пише у третьому розділі «Кола пекла».

В останньому розділі, «Боротьба триває», Степан Петелицький розповідає про те, як після поступового одужання він знову приєднався до роботи в ОУН:

роз'їжджаючи по Німеччині і Австрії, він розшукував розкинутих війною членів ОУН і роздобував відомості про підпільну боротьбу в Україні. 1947 року він сам їздив на схід, щоб зв'язатися з частинами УПА, які пробивалися через Чехо-Словаччину на захід.

Восени 1950 року Петелицький виїхав до Канади і, включившись у громадське, церковне й політичне життя української еміграції, допомагав в заснуванні Ліги Українських Політичних В'язнів з нацистських концентраційних таборів. Сьогодні він живе як пенсіонер у Британській Колумбії (Канада). Він далі активний у громадському житті, зокрема в організації харитативної допомоги для України.

Петелицький також часто виступає в канадській пресі зі спогадами про свої переживання і з коментарями на теми покарання воєнних злочинців і вшанування пам'яті жертв Другої світової війни.

Спогади Стефана Петелицького збагачені малюнками художника-в'язня Паладія Осинки з життя в'язнів у німецьких концтаборах, фотографіями і численними примітками з посилками на додаткову літературу. Книжка заслуговує на увагу кожного, хто цікавиться історією XX сторіччя і сьогоденними політичними питаннями.

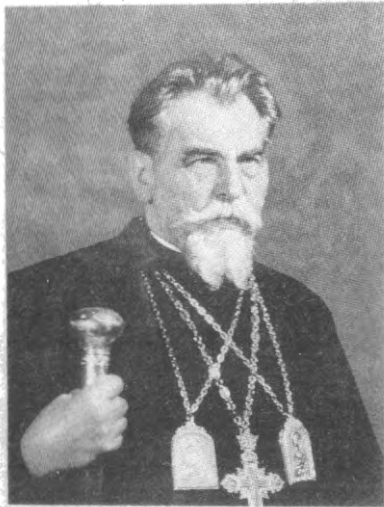

Рідна школа у Ванкувері по навчанню українських дітей мистецтву різьби по дереву під орудою С. Петелицького та п. Пилипчук

Відвідання Папи Римського Івана-Павла II з нагоди 1000-ліття прийняття Християнства в Україні та з метою (проханням) визнання Патріархату Помісної Української Греко-католицької Церкви

*Українська греко-католицька церква
№ 115. Історико-біографічний*

Світлина подарована Блаженнішим кардиналом Йосифом Сліпим

Зустріч у Римі з ректором Української семінарії Святого Йосафата о. Сафроном Мудрим Ч.С.В.В.

Зустріч з Прем'єр-міністром України Віктором Ющенком у справі розширення гуманітарної допомоги Україні

Засідання Головної Управи Світової Ліги Українських Політ'язнів у Торонто.

З ліва направо:

Б. Керницький, Б. Качор,
С. Федейко, С. Петелицький,
п. Л. Кардаш,
В. Кардаш, п. В. Лучків,
І. Стасів

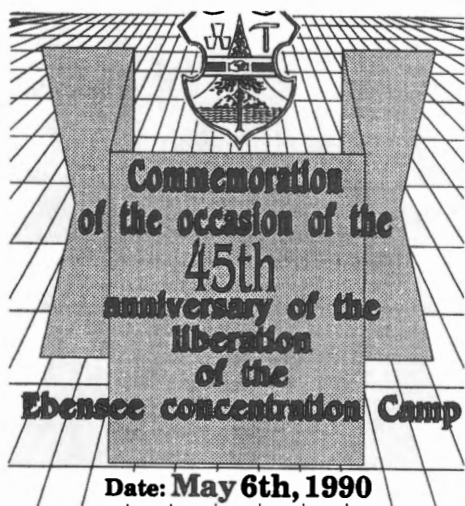
Зустріч з Послом Канади в Україні
п. Дерекком Фрезером

Ярослава Стецько та
Степан Петелицький біля
пам'ятника Ярославу
Стецьку — голови
Українського Уряду в 1941
році

Прем'єр провінції
Британської Колумбії
п. Біл Вендерзам з
дружиною та
С. Петелицький

Австрія. Ебензе. 6 травня 1990 р. вперше приїхали покласти вінок та віддати шану загиблим друзям бувші українські політв'язні з України та діаспори, які були тут на каторжних роботах з січня по 6 травня 1945 р. де загинуло тисячі українців та інших народів.

Читання поминального реферату. Зліва направо: Богдан Качор, Степан Петелицький, Роман Червінський, Іван Лагола, В. Кальвавторський, Ліда Укарм-Марцюк.

Пам'ятник
Українським
борцям, жертвам
нацистського
табору в Ебензе.
Зліва направо: Ліда
Укарма-Марцюк
(Мюнхен),
д-р М. Марунчак
(Вінніпег), д-р
Олег
Вітошинський
(Саарбрюкен),
д-р О. Вінтоняк
(Мюнхен),
С. Петелицький
(Ванкувер),
Гр. Наняк
(Мюнхен), травень,
1995 р.

Покладання вінка до пам'ятника від учасників Світової Ліги Українських
Політв'язнів д-р О. Вінтоняком та С. Петелицьким. Травень, 1995 р.

Покладання вінків від Світової Ліги Українських Політ'язнів до пам'ятника Героям Канади, полеглим в часи Першої та Другої світових воєн, серед яких було багато українців

Відзначення 25-ї річниці від дня убивства Степана Бандери московським агентом. На кладовищі в Мюнхені друзі: Михайло Баняс (Канада), д-р О. Вітошинський (Німеччина), І. Равлюк (Німеччина), П. Мицак (Канада), В. Окипнюк (Канада), І. Дмитрів (Англія), С. Петелицький (Канада), З. Матла(Канада), Т. Буйняк (Канада), І. Мицак (Канада), П. Башук (Канада), П. Ковальський (Канада)

Скульптор Лео Молодожанін і Степан Петелицький в подорожі до Санкт-Петербурга на відкриття пам'ятника Т. Шевченку. Зустріч на летищі

Зустріч з президентом Світового Конгресу Українців Аскольдом Лозинським в Києві на Святі Незалежності 1999 р.

Підпис угоди
з Українським
історичним музеєм
про зберігання
урни з прахом
українських
політв'язнів, які
загинули в конц-
таборі
Флюссенбрюк

Перенесення урни з прахом на зберігання до Українського історичного музею після
Жалобної Літургії у Володимирському соборі

Перший ряд зліва направо (стоять):
Г. Марущак (Канада), С. Петелиць-
кий (Канада), Б. Криницький (Кана-
да), М. Сташко (США), Л. Мосто-
вич (США), Б. Качор (США).
Другий ряд (сидять): І. Лагола
(Канада), д-р М. Климишин (США),
д-р М. Марунчак (Канада)

Учасники з'їзду Світової Ліги
Українських Політв'язнів, що
проживають в провінції Онтаріо
(Канада)

Ешли та Андрій
Петелицькі

Виставка художніх виробів родини Петелицьких в м. Ванкувері (Канада)

Світлина на пам'ять біля пам'ятника Т. Шевченку в Києві з учасниками з'їзду
Суспільної Служби України. Київ, 1998

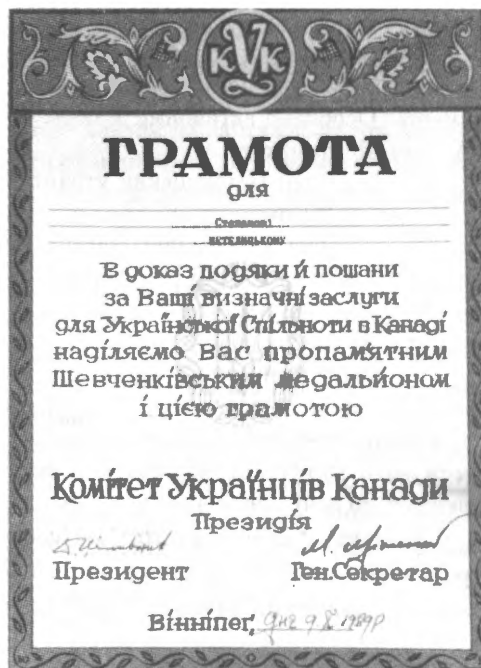
Біля посольства
Канади в Україні.
Зліва направо:
д-р Суховерський,
проф. Розумний з
дружиною, адвокат
Ігор Брода, Президент
Конгресу Укрїнців
Канади Олег Романів
та Координатор
допомоги Україні від
Суспільної Служби
Українців Канади
Степан Петелицький

Вручення медалі та книжки
Лауреата премії ім. Євгена
Чикаленка від Ліги меценатів
України

Перші квіти голови Суспільної Служби України п. Надії Самуляк після вручення відзнак

Відукки преспи на вихід у світ книжки
С. Петелицького «До Освенціму за Україну», що видрукувана
англійською мовою у Канаді

“Степан Петелицький, якому пощастило вижити в часи Голокосту (№ 154922), в таборі смерті був для нацистів лише “figuren” цифрою. Був час, коли він майже доходив до стану людини, яку його товариші по ув’язненню називали “музульманином” — людини, яка втрачала волю до життя, тілесна оболонка, яку вже покинула душа, ставала ходячим мерцем і танула немов нічна тінь.

Канадське видавництво “Каштан Пресс” нещодавно опублікувало спогади Степана Петелицького під назвою “До Освенціму за Україну”. Його спогади це хвилююча розповідь про те, до яких дій щодо українських патріотів вдавалися нацисти, що всіх українців вважали “*untermenschen*” — нижчою расою, призначену для експлуатації на користь Третього Рейху. Пан Петелицький присвячує свою книжку “Мільйонам українських жертв Голокосту”.

“Невдовзі після приходу Вермахту з’явилися “Einsatzgruppen” — нацистські мобільні ескадрони смерті. Їхніми першими жертвами стали євреї, цигани і советські комісари. Наступними в черзі були українські націоналісти, особливо члени ОУН.”

“Але все ж були і прояви неймовірної відваги, коли українці переховували або надавали євреям допомогу, повністю усвідомлюючи, що викриття цього означає певну смерть. Особливо активними в цьому були греко-католицькі священники Митрополита Андрія Шептицького.

Свободу пан Петелицький утратив наприкінці 1943 року, коли був заарештований гестапо, як український націоналіст по доносу одного поляка. Після багатоденного биття його вкинули до товарного вагону і перевезли до Біркенау, який часом називають Освенцім II. 1 жовтня 1943 року він став номером 154922. Це татуювання визначало його життя протягом наступних двох років. Згодом його перевели до Маутгаузена, а ще пізніше до табору праці і знищення Ебензе в Австрії.

Знавши невимовних страждань і катувань від рук своїх безжальних наглядців, деколи змушений їсти вугілля і кору лише, щоб чимось заповнити шлунок, він був уже надто слабкий, щоб стояти. Скоро його, разом з трьома товаришами, поклали до кімнати, яка межувала з піччю крематорію; він безпорадно спостерігав як усі троє померли і були кинути до печі. Лише диво врятувало його від такої долі.

Книжка С. Петелицького “До Освенціму за Україну” є цінним вкладом до літератури, присвяченої подіям Другої світової війни і її неодмінно мають прочитати ті, хто цікавиться невідомими фактами історії Голокосту.”

Газета “Санді”, 17 жовтня 1999 р.

“Чому Степан Петелицький, який п’ять десятиліть мовчав про кошмарні роки пережиті в Освенцімі, тепер вирішив розповісти свою історію? Він каже, що відчуває моральний обов’язок виступити тепер, коли минуло стільки часу, тому, що незважаючи на факт, що Голокост мабуть є найвідомішим геноцидом 20-го сторіччя, засоби масової інформації зображають його не до кінця правдиво. В той час як ніхто, зберігаючи здоровий глузд, не буде заперечувати той факт, що під час Голокосту загинули мільйони євреїв, дуже рідко згадується про людей інших національностей, які загинули під час Голокосту, включаючи мільйони українців.

Він зазначає, що втрати України перевищують втрати будь-якої іншої європейської країни під час Другої Світової війни, але це також забули. Сьогодні багато людей не усвідомлюють того, що нацисти вважали українців та інші слов’янські народи нижчою расою. Українці та інші слов’янські народи були поневолені і їх винищували. Багаті українські землі мали бути звільнені від корінного населення в ході підготовки до колонізації “вищою” арійською расою.”

“Петелицький мріяв про вільну і незалежну Україну, в якій могли б разом мирно жити люди всіх національностей. Як і багато інших його сучасників, Петелицький став членом українського підпілля незважаючи на факт, що участь в цьому русі означала смерть, якщо про це ставало відомо польській владі, а також це означало смерть, якщо про це дізнавалася совєтська влада. Петелицький вважав, що незалежна і вільна Україна варта цього смертельного ризику.”

“Петелицький розповідає, що один місцевий поляк видав його, як члена українського підпілля. Місяць його били, піддавали тортурам і допитували нацисти, а потім, разом з 20 іншими в’язнями, закривавленого і ледь живого кинули до вантажівки. Два місяці він був у в’язниці на Лонцькій, де побиття і допити були нормою, а потім його, вимученого, з смугами шкіри, що звисали з його тіла, відправили до Освенціму. Саме там він став номером 154922.”

“Номер 154922 скоро виявив, що в Освенцімі вже перебувало 150 інших українців. Петелицького направили до Бараку 4, яким командував жорстокий *капо*; той вважав, що всі українці заслуговують смерті. Після п’яти днів, проведених у Бараци 4, бувалий український в’язень номер 33, влаштував так, що Петелицького разом з іншими перевели до Бараку 7 – власне це, можливо, і врятувало Петелицького від смерті.

Варто поваги те, що Петелицький не тримає зла проти євреїв, німців чи поляків. Він зазначає, що хоча табірний *капо* був євреєм, інший єврей, власник шинку, в 1939 році вивів його разом з іншими підпільниками через чорний хід, коли побачив, що їх розмову можуть почути люди, які служили совєтському режиму, що означало для підпільників вірну смерть.”

“Ця книжка є цінним доповненням до численної літератури, яка подає події Голокосту з точки зору євреїв, а також своєрідним досягненням: “В Освенцім за Україну” є першою книжкою, що написана людиною не єврейської національності, яка пережила Голокост, і що визнана Бібліотекою Конгресу США розповіддю людини, яка пережила Голокост.”

“Публічні і шкільні бібліотеки будуть раді поповнити свої зібрання примірниками цієї книжки. В той час, як тема цієї книжки є досить прикрою, м’яка манера розповіді і відсутність ненависті робить цю книжку придатним матеріалом для читання дітьми старшого віку, підлітками, а також дорослими.”

Журнал “Експозитор”, 30 жовтня 1999 р.

“Просто, але з силою і жакливими деталями Петелицький розповідає про пережите напередодні і під час Другої світової війни, про те, як тисячі інших українців, включаючи також багатьох тих, хто згодом переїхав до Вінніпегу, потрапили до нацистських концентраційних таборів.

Він був українським патріотом, націоналістом (в позитивному значенні цього слова), який хотів “жити на власній землі без іноземного чобота на спині ... і потрапив до Освенціму тому, що вірив у вільну Україну”.

Ця книжка написана для всіх, хто хоче знати повну правду про цю війну. Петелицький змальовує все так, як воно було насправді. “Я бачив таке, чого я ніколи не зможу забути. Навіть якби я захотів, це синє татуювання не дасть мені цього зробити ... Ніхто не повинен мати щонайменших сумнівів в тому, що нацисти знищили мільйони євреїв і багато мільйонів неєвреїв.”

“Петелицький розповідає про героїзм, зраду, боягузство і неймовірну жорстокість людей різних національностей. Щодо тих кому пощастило вижити, – читач лише може подивуватися, як їм в тих умовах вдалося зберегти або відновити здоровий глузд.”

Газета ?”Юкрейніан Ньюз”

“Коли мене попросили написати рецензію на цю книжку, я собі подумала “Ну от, — ще одна книжка мемуарів сучасника ери Гітлера-Сталіна.” Однак повинна сказати, що моє ставлення змінилося після того, як я прочитала перші кілька сторінок. Ця книжка написана у захоплюючому оповідному стилі, коли автор немов-би веде безпосередній діалог з читачем. Уявіть, що ви здійснюєте далеку подорож поїздом і у вас є час послухати цікаву історію про дні, коли ви ще не народилися.

Будучи громадянином України, я не так давно почала читати про репресії і трудові табори. Свобода преси з’явилася в Україні наприкінці 80-х років і тоді стало можливим вести відкриту розмову про український націоналізм, боротьбу за незалежність 1917-1920 років і на інші теми, які були заборонені в СРСР. Але вперше при читанні на таку тему мені на очі наверталися сльози. До певної міри ці натуралістичні зображення подій щось глибоко заторкнули у моїй душі – моє почуття належності до української нації.

Степан Петелицький в своїй книжці “До Освенціму за Україну” розповідає, що він був схоплений гестапо, як член ОУН і був ув’язнений в найстрашнішому концетраційному таборі нацистського режиму. Автор згадує своїх товаришів по ОУН, які потрапили до цього ж табору — їхні імена займають цілу сторінку цієї книжки. Серед них ви можете натрапити на знайомі прізвища.

В той же час багатьом читачам може і не сподобатись об’єктивність автора щодо стосунків між різними національностями в Західній Україні. Але на мою думку це цілком здорова об’єктивність.

Це розповідь про долю і боротьбу, життя і смерть, милосердя і ненависть. Трагедія тих часів так заторкує вашу душу, що ви починаєте відчувати себе поряд з автором, який переховується в лісі від нацистів чи советського режиму або серед ночі клеїть на міських стінах листівки.

Я не хочу детально переповідати вам цю книжку просто тому, що хочу, щоб ви її самі прочитали. Я рекомендую цю книжку всім без винятку. Її мета: ніколи не допустити повернення терористичних режимів ні в Україну, ні в будь-яку іншу державу; в ній є сподівання, що нікому не доведеться говорити про себе: “Мій номер — 154922.”

*Дзвінка Гуцул
Журнал “Здоров”*

“Нацисти поневолили і вбили мільйони українців. Однак, продовжує жити упереджений стереотип, що українці — швидше нападники, аніж жертви. Советський режим та інші супротивники української незалежності доклали до цього свої зусилля. Ці мемуари допоможуть спростувати цю велику неправду. Написана українським націоналістом, людиною, яка пережила Голокост, ця книжка нагадує наступним поколінням про долю деякого з тих українців, які відважилися боротися за свободу України”.

“Степан Петелицький, авіаційний механік на пенсії, є одним із засновників Світової Ліги Українських Політв’язнів. З 1990 року він організував збір та відправку більше дюжини контейнерів з медичним обладнанням та гуманітарною допомогою з Канади до України. Він також є активістом провінційної Ради Британської Колумбії Українського канадського конгресу, Української Греко-католицької єпархії Британської Колумбії, Української канадської соціальної служби та Української канадської асоціації громадянських свобод. Він живе в Річмонді з дружиною Софією”.

*Д-р Михайло Марунчак
Номер витатуюваний в Освенцімі 120482*

ЗМІСТ

<i>Подяка</i>	5
<i>Передмова</i>	7
За Україну	12
До Освенціму	22
Незліченні кола пекла	42
Боротьба триває	66
Примітки	83
Про автора	101
Відгуки преси	116

Художньо-публіцистичне видання

СТЕПАН ПЕТЕЛИЦЬКИЙ

ДО ОСВЕНЦІМУ ЗА УКРАЇНУ

Переклав з англійської

Олександр Терех

Відповідальна за випуск

Надія Самуляк

Художньо-технічна редакція та оригінал-макет

А. Лівня

Коректори О. Киричок, Н. Романюк

Підписано до друку 28. 11. 2000.

Формат 70Х90/16. Папір офсетний.

Друк офсетний. Тираж 1500 пр. Вид. № 8. Зам. 0-416

Суспільна Служба України

04050, Київ-50, вул. Студентська, 12-а.

ВАТ "Книжкова друкарня наукової книги"

04107, Київ, вул. Багговутівська, 17-21.

Степан Петелицький, автор спогадів «До Освенціму за Україну», відбув два роки в нацистських концентраційних таборах за участь у націоналістичному русі.

Петелицький народився 1923 року в селянській родині на Золочівщині. У першому розділі спогадів, «За Україну», він розповідає про свої ранні роки: навчання в сільській школі, праця в українській кооперативі «Єдність», членство від п'ятнадцяти років у Юнацтві ОУН. Він також подає свої спостереження про стосунки між українцями, поляками і євреями.

У другому розділі, «До Освенціму», Петелицький розповідає про першу советську окупацію Західної України в 1939-1941 роках і про підпільну діяльність ОУН на Золочівщині в цей час.

Німецький напад на Советський Союз у червні 1941 року застав Петелицького у лісах Золочівщини. Після приходу німців до Золочева 1 липня 1941 року він пробився до Золочівської в'язниці і побачив змасакровані трупи політв'язнів, яких закатувало НКВС перед втечею.

У травні 1943 року німці заарештували Петелицького за підозрінням участі в націоналістичному русі й після трьох місяців перебування у золочівській в'язниці перевезли до в'язниці Лонцького у Львові, де він пробув два місяці. 1 жовтня 1943 року його доставлено в складі великого транспорту українських в'язнів до концентраційного табору в Освенцім. Тут він став в'язнем № 154922. З наближенням кінця війни в січні 1945 року фашисти перевезли Петелицького з Освенціму до табору в Мавтгавзені в Австрії, а потім в Ебензее. Про голод, холод і катування, яких він зазнав у німецьких кацетах, Петелицький пише у третьому розділі, «Кола пекла».

В останньому розділі, «Боротьба триває», Петелицький розповідає про те, як після поступового одужання він знову включився в роботу ОУН: роз'їжджаючи по Німеччині і Австрії, він розшукував розкинутих війною членів ОУН і роздобував відомості про підпільну боротьбу в Україні. 1947 року він сам їздив на схід, щоб зв'язатися з частинами УПА, які пробивалися через Чехо-Словаччину на захід.

Восени 1950 року Петелицький виїхав до Канади і, включившись у громадське, церковне й політичне життя української еміграції, допомагав в заснуванні Ліги українських політичних в'язнів з нацистських контцентраційних таборів. Сьогодні він живе як пенсіонер у Британській Колумбії. Він і далі активний в громадському житті, зокрема в організації харитативної допомоги для України.

Петелицький також часто виступає в канадській пресі зі спогадами про свої переживання і з коментарями на теми покарання воєнних злочинців і вшанування пам'яті жертв Другої світової війни.

Спогади Степана Петелицького збагачені малюнками в'язня Паладія Осинки з життя в концтаборах, фотографіями і численними примітками з посилками на додаткову літературу. Книжка заслуговує на увагу кожного, хто цікавиться історією ХХ сторіччя і сьогоденними політичними питаннями.